

79

ОЛЕНА ЦЕГЕЛЬСЬКА

ГАНУСЬКА ЙДЕ ДО МІСТА

ГАНУСЬКА ЙДЕ ДО МІСТА

809

101. 102. 103. 104.

903

06
10

ОЛЕНА ЦЕГЕЛЬСЬКА

ГАНУСЬКА ЙДЕ ДО МІСТА

ПОВІСТЬ

82272
Знаказ Львівського
облпиту № 30(7)1940р.
Нак. 30(7)-40р
99.11.18, 18
Львівська
Бібліотека
А.І. УРСР
Львівська
Бібліотека
А.І. УРСР

Л Ї В І В

1938

БІБЛІОТЕКА „ДІЛА“ Ч. 24.

5(2-44)5-644

I.

Стоїть собі на розі вулиці біля пансіону „Зніч“ і продає суніці. Початок червня. Великий сезон у Трускавці, а тут на перехресті вулиць, де все такий рух, добре можна продати.

Бідно зодягнена, скулена, непомітна якась. Груба сорочка при віддику трохи відхилюється і показує груди, на голові квітяста, простенька хустина, перкалева спідничка, на ногах якісь виходжені ходачки. Така буденна та непоказна, наче дешевенька декорація, поставлена тут на те, щоб зваблювати гостей-лікувальників своїм наївно сільським виглядом.

Автім на одну мить зупиняється на цій по-статі око прохожих мужчин. Чи вона бачить це?

Серед спеки, руху та гамору стоїть холодна, непорушна, мовчазна. Вже давно якась пані купила в неї суніці, а вона не тямлячи себе витягає перед себе далі порожню шклянку. Хвилинами отрясається з отупіння, очі, що дивляться перед себе оживлюються. Видно не спішно їй додому. 'Ах, бо тут, у тім Трускавці, як лише зачнетесь тепло — такий рух, такий розмах життя, що за-

будешся, як на виставі— приглядаєшся і час минає.

... Ох, які смішні ті пані у вузьких спідницях, таких вузьеньких, що аж путають їм ноги. На головах у них волосся якесь таке наїжене та покручене, така шопа сторчить догори, як на тому образку, що вона бачила — у тих якихось диких людей. А губи і лице висмаровані чимось таким червоним, гейби цегла. А які довгі нігті на руках, навіть на півбосих ногах, також висмаровані чимось червоним або і синім, як у мерців.

... А як вони вічно шварґочуть між собою! І що вони там мають таке вічно говорити? — От котиться якась така груба-грубезна і сопе та перевалюється збоку набік, а від того тягару обцаси так їй повикривлювалися, що один гейта, а другий вісьта. Там стоїть ряд візників. Запрошують прохожих, щоб сідали до повозу, і везуть їх, куди лише захочуть або на Помірки до купелі або до Стебника, або до Борислава. Онде дорогою сунуть повози і авта, що вертаються з залізниці, а в них якесь панство — порозпиралося, і сміються. У руках у них китиці цвітів. І взагалі всюди повно цвітів — в городцях перед домами і на бальконах віль, цілий Трускавець цвите.

І вона стоїть наче та самітна мальва або дадія. Її спокій видно почав уже непокоїти прохожих. Он з боку починає слідити кожний її рух якийсь присадкуватий панок. „Туманувата якась“, бурмоче до себе „чи яке лихо“...

Заходить здалека, вона не помічає його. Приступає ближче і несподівано бере її під бороду. Вона спровола спрямовує на нього свої задумані очі, хустка зісувається їй з голови і дівчина відслонює блискучо-чорні, тяжкі коси.

— Гей ти дівче, чого ти тут так стоїш, чи роботи не маєш? Може би ти пішла зі мною, тут недалеко до мого пансіону, до „Зорі“, знаєш? Я маю для тебе роботу. Як схочеш на день, на два, а може бути і надовше.

А вона лише притакує головою його словам, поправляє хустку на голові і вже йде за ним, слухняно, автоматично, так немов тільки ждала на те, щоб хтось прийшов та її покликав.

Ледви станула на порозі величезної кухні пансіону, як кухарка сплеснула з долоні і закликала: — Ах, таж то Гануська з Тустанович... вона-ж втोरік усе ягоди приносила. А де пан її зловили, таж вона така дика?

І зараз закомандувала:

— Живо, бери запаску, обирай бульбу, мий начиння, положи салату, полудне підходить, час обід видавати, та варіятка, як би її гедз укусив, покинула службу. — Гануська всміхається лагідно, привітно, приперізує запаску і береться до роботи. За хвилину вже ніхто не пізнав би в ній новичку, така домашня, така потрібна і моторна.

Все її тут тішить, усе для неї нове. Вона так радо і совісно мие гарні дорогі тарілки, чистить срібні ножі та вилки!

День за днем минає їй за цією роботою, а вона навіть цього не помічає. Ніхто її не питає, яким способом вона тут узялася, чи господар буде платити їй і скільки. І вона нікого про це не питає. Робить роботу і мовчить. Аж одного разу зустрічає її на сходах якась пані, та зараз до господаря з докорами:

— То ви маєте у себе в кухні таку звинну дівчину, таку гарну і наквашили її там при горшках, а ми тут у кімнатах не маємо покоївки. Давайте нам її сюди!

Так Гануська стала покоївкою. Прибрали її в якусь виношену суконку з господарєвої дочки, з коротенькими рукавцями, на голову дали прегарну гаптовану білу кризку, таку накрохмалену, що виглядала на голові наче корона. І Гануська пішла у кімнати. А там роботи, а роботи аж сама дивується.

— Які вони оті гості-кураційники. Ти їх і обмий і нагодуй і постели їм і попряч за ними і по лікаря біжи як забагнеться.... такі вони слабі, такі немічні у своїх кімнатах, цілий день потребують помочі, мов немовлятка. А лише вийдуть із твоїх рук на вулицю, уже їх не пізнаєш, так гостро машерують, так кидають собою, сміються, розмовляють, одно диво!

Уже кілька днів минуло Ганусьці на праці і міркуваннях, коли нагло з'явилася її мати і з місця почала сварити:

— То ти так про мене дбаєш, то ти відреклася хати і мене! То я тебе на те змалку году-

вала, щоб ти тепер собою витирала людські кути. Зараз мені збирайся і ходи додому!

— Ні, мамо, я не піду додому, там вже мною вітер колисав, за тяжкий цього року передновок, корова не доїться, куска хліба нема в хаті. Залишіть мене вже тутки, бодай на харч собі зароблю, а ви там сами жийте як можете.

А мати до господаря:

— Що ви з нею поробили, що не хоче до дому йти? Ви собі думаєте, що я позволю, щоб вона задурно тут робила?

— Як задурно? — обурилася пані — абож ми їй їсти не даємо, а суконки з дочки, правда трохи під пахами повитирані, але все ще, як нові.

Гануська признала в душі господині правду, а моргала на маму, щоб дала спокій сварці. Але мати таки вперлася, що не дозволить Ганусці працювати. Господиня завела стару до комори, завязала останки страви і хліба в хустину і ткнула в руку, а коли вона ще далше воркотіла, ткнула їй у жменю два золоті і шепнула:

— Тут маєте на сіль, йдіть собі геть, а не говоріть нікому, що я вам дала, навіть дочці, бо з мене люди сміялись би, що я дурна, що такого тумана, який ще ніде не був і нічого не вміє робити, дурно годую, ще й оплачую.

Мати стиснула гроші в жмені і не прощаючися з Гануською пішла додому. Гануська відітхнула. Вона вже полюбила пансіон і гостей, потерпаючи, щоб її не викинули. Найбільше любила пізні вечорі в кухні. Коли вже служба всіх

у пансіоні нагодує, обслужить, напоїть ліками і цілющими водами, погасить світла, позасуває брами і хвіртки і хоч сама вже падає з утоми, таки ще залишається у кухні, щоб бодай хвилинку погуторити, відвести душу.

Тоді Гануська помагає витирати і складати посуд, кухарка обтирає свої товсті руки до запаски, і піт з чола, сідає, сопе і відпочиває, покоївка Зоська вічно злісна і ображена на „тих панів“, що „на них мусить робити“ і говорить щось скоро або розказує. Стрункий як тополя і гарний портієр підпирає одвірок і курить якусь панську папіроску. Тоді отвираються двері і входить у білім халаті із засуканими рукавами, велика, огрядна, засапана та червона масажистка. У Гануськи товчється серце, вона знає, що тепер зачнеться.

— А бодай їх грім забив отих люфтників! Наперед того пхає в себе, що лише душа забжає, без міри, товстіє, розростається, а потім, як уже того сала не може двигати, то давай до купелів, до Трускавця, а ти тут роби з ними, що хочеш, масуй, аж тобі дух запирає, а вони їдять дальше! Ні лікар їм не допоможе, ні ліки, ні я! От, мої любі, така з першого поверха! Стосорок кільо живої ваги легко сказати, і ти зроби з неї тоненьку, масуй той животище і тії жиляки аж тобі піт очі заливає. Та той животисько вже такий вам обвислий, що теліпається аж по колінах, та я возьму, сало відкочу тай талап тою шкірою догори, до грудей і тоді давай мняти як тее тісто на пироги. А вона вам лежить розвалена, як то-

варина на заріз і лише постогнує. А він, її чоловік, нахабно ходить собі по кімнаті і папіроску курить, та щораз приступає до ліжка, до неї і похляпає її долонею — сорому не має! От хрещена худоба! Або вони мене мають за людину? Вони передімною не потребують стидатися, бо я для них стільки значу, що той вітер, що в комині свище!

Тут обізвалася покоївка Зоська:

— Прокляті черевані! Ох, комуністів на них треба! Ті знали б, що з ними робити. Зараз таких під стіну і розстріляти, а як ні, то голодом морити і нехай гинуть! Ех, коби то в нас уже такі порядки завелися!

Гануську кортіло відозватися і сказати: „Чейже тобі платять і ти добровільно служиш, як не хочеш, то покинь...“

Але боялася Зоськи. Вона така якась завзята і загониста, взагалі конче хоче якоїсь помсти на панах.

І Гануська каже несміло: Е, якби так тую грубу паню хотіли застрілити, то я таки б її оборонила. Вивела б десь у поле, через якусь задню хвіртку, бо вона дуже добра для мене. Все як я приходжу до неї, то вона дає мені пів булочки з маслом і каже: „Зїдж собі, мала, бо я вже не можу“!

На таку балаканину Гануськи вся служба сміється здоровим сміхом. Гануська дивиться по всіх збентежена. Чи вона сказала щось смішне?

Таж вона така все зворушена, як дістає з рук отої пані пів булочки. А Зоська регочеться!

Гануська має перед Зоською якийсь дивний ляк. Бачить, а не годна нікому сказати, як Зоська ошукує гостей. От, кажуть їй піти до джерела за водою. То вона тільки набере шклянку звичайної води, всипле туди трохи аптичної соди, або кухонної соли, капне краплю нафти або бензини для запаху, та й уже має славну „Нафтусю“ — зі самого джерела. Сміється злобно і викрикує по кухні: „Неморальна вода! Хто хоче неморальної води?“

Або таке: якась пані має пити сік з моркви, то вона ледви один корінчик втре на терку, வி-душить дрібку соку, зафарбує ним воду, додасть дрібку цукру і вже сік з моркви готовий. А така вдоволена, як кого обманить! Все вона щось голосно говорить, мудрагель, „ставиться“ до пані і до пана дому. І дивно, кожний боїться її зачепити. Вона сильна, кремезна, а те, що в ній Гануську найбільше проймає жахом, то її великі, грубі, вивернені губи. Ці губи вічно вогкі, червоні, все живо стягаються або розтягаються, вічно працюють: або їдять або кленуть, або Зоська цілує ними Гануську, от так нагло, ні сіло, ні пало вхопить її перелякану і вицілує тими ласими губами, по лиці, по шиї, по устах, та муркоче: „Ти моя голубко!“

Ті поцілунки для Гануськи правдива мука. Чомусь при тій нагоді вона мусить заплющити очі, щоб Зоськи не бачити і чомусь зараз приви-

джується їй ряд мужчин, котрих Зоська певно мусить таксамо цілувати. О, бо Гануська нераз уже помітила, що всі знайомі мужчини властиво не бачать Зоськи, лише її грубі уста. Вдивляються в ті уста, якби їм дивувалися.

У кухні то все так буває, що перша Зоська починає нарікати і клясти на лікувальників, потім масажистка, а вкінці забирає слово портієр.

— А я з тією грубою зробив би інакший порядок. Я зробив би так, як той славний Муха-Мухальський. Кажуть, що то був бандит, але то був добрий хлоп і мудрий, напrawdę мудрий.

— А як він зробив, як? — допитують всі зацікавлені. Вони вже нераз чули ту історію, але їм приємно почути її ще раз.

— Та то була одна графиня, така вам груба, грубезна і вибиралася до купелів, до того якогось Карльсбаду. Вже вибрала гроші з каси, спакувалася, тай на другий день мала їхати. Довідався про це наш Муха (бо він всюди мав своїх людей, про все дали йому знати). Увечір тихо в палаті, на подвірі ні пес не забреше, тихонько заїхав повіз на гумових колесах, тихенько ввійшов Муха на покої. Графиня вже в сорочці, вже має лягати спати, а він їй чемно кланяється, представляється та просить, щоб вона не боялася, бо він шляхтич, нічого їй не зробить злого, не хоче її кривдити. „От, прошу тихенько вбратися і забрати зі собою гроші, поїдемо обое до Карльсбаду“, каже. Як почула графиня, що то той славний Муха, тай вже ледви жива. Але не противилася.

йому, бо смерть... зібралася, взяла гроші, вийшли обое задніми дверима, той посадив її на повіз і вивіз у глибокі ліси, до своєї печери. Там її засадив гарненько, замкнув, та казав якійсь старій чарівниці пильнувати, щоб не втікла, а сам узяв гроші тай поїхав. Сидить вона там, гризеться, плаче, вяне, а тут нема нікого, ані живого духа. Ні жити, ні вмерти. Але за дві неділі з'являється наш Муха, сміється, а їй тільки мурашки поза плечі ходять. А він каже: „Ну, збирайся, поїдемо додому“. І направду посадив її на той самісінький повіз, тай завіз до палати. „Так, каже, пані, тепер ваша курація вже скінчена, подивіться на себе, які ви тоненькі“. — І справді за ті дві неділі вона так вам висохла, ну, на щипку і не треба їй уже було ніяких купелів. Зробилася струнка, а на місці, де перше було сало, самі торби висіли на кістках. „Видите, пані, як я вас вилікував, а ви були би дурнісінько такі гарні гроші вивезли заграницю, а так вони лишилися тут у своїм краю, у своїх людей. Хто любить свій край, той не вивозить грошей за границю“. Вклонився їй гарненько і вийшов. А вона наче води в рот набрала, навіть поліції не повідомила з великого страху. Тільки всім тепер оповідає, що була у купелях за границею...

Так портієр оповідав не знати котрий раз ту саму історію, ціла служба сміялася та допитувалася про подробиці події, які він уже доповнював сам зі своєї уяви для приємности слухачів. Тануська прикрашувала свої уста у бліденьку

усмішку для солідарности, бо властиво всі такі оповідання проїмали її жахом, нерідко і відразою. Зощиних комуністів вона вязала в уяві з тими всіма жорстокими і цинічними оповіданнями, уявляла собі цілком чужих, кровожадних людей, що звідкись прилетять на диких конях, всіх поріжуть, усе знищать, награвлять і сами властиво не зможуть сказати чого хотять. Так вона уявляє собі ту страшну помсту: саму Зоську між вояками з ножами у зубах — розхрістану, зіпрілу, діявольськи усміхнену, із грубими устами помазаними кровю.

Думки перевалюються крізь голову, аж крутиться бідна чорна головка. Чи взяти сторону Зоськи, що так вміє захопити своїми словами, чи стати проти неї на другому боці... Але хто ж ті на другому боці? Чи хтось взагалі потребує бідної сільської дівчини?

Одно лише певне, що Гануська пізнала якусь тайну. Її втягнули у змову. Кухня неначе кузня, де кують якусь таємну зброю, люди, що сходяться в кухні близькі, один одному рідні, а ті там, у кімнатах — чужі, вороги.

Ці з кухні порозуміваються таємними знаками, щодо яких ніхто не умовлявся. Досить моргнути, скривити уста, усміхнутися, закашляти, кинути одне слово з відповідним наголосом і „свої“ розуміють. Але „ті з кімнат“ не сміють того помітити, перед ними треба прибрати обличчя в солоденьку, покірну усмішку, до них треба промовляти притишеним, ніжним, мило-

звучним голосом, треба зігнутися, поцілувати в руку.

І в тій таємниці змови лежить якесь солодке почування спільноти, безпеки. Гануська набирає досвіду. Щось надзвичайне починається діяти з нею. Вже набрала вправи в роботі. Вже навчилася перескакувати по кілька сходів нараз. Навчилася елегантно, кокетерійно підперізувати стареньку, дещо за широку суконку, а старі викривлені черевички ставити так, щоб обцаси виходили прості. Тільки зі своєю косою має деякий клопіт — вона рішуче занадто чорна при білій цері і за пишна як для покоївки.

— Та обрізала б ти собі вже раз ту свою косу! І нащо то здалося такий тягар на карку носити! Не бачиш, що всі дівчата підстрижені? Послухай мене, менше будеш мати клопоту! — намовляє її господиня.

Але старенька пані-гостя, як це почула:

— Боже тебе борони, дівчино, обтинати косу! Ти сама не знаєш як тобі з нею гарно, як ти по дівочому, невинно і гарно виглядаєш!

За такі слова Гануська схилилася і щиро поцілувала стару даму в руку.

Численні дзеркала відбивають її чорну стать. Починає сама собі приглядатися. І починається діяти з нею щось дивне. Подобається собі. Вона помічає, що й інші не проходять мимо неї байдуже. Молодий священник все збентежений, коли несподівано стрінеться з нею, чогось червоніє і з надмірною чемністю уступається з дороги.

Господар чомусь щораз частіше стає перед нею розкрячивши свої куценькі ноги. Руки тримає в кишенях, моргає до неї з якоюсь таємничою міною, всміхається широко, заговорює.

Гануська так і відчуває, що всі ті ознаки доброго гумору господаря мають якесь інше джерело, а не вдоволення з її працьовитости. Молода заміжня пані, що тут перебуває з чоловіком, чомусь дуже нечемна, оприском відповідає їй і чим чоловік чемніший, тим пані більше роздратована. Гануську бентежить вид напів голих пань, що у приваті мужчин вилежуються на лежачках, задирають нагі рамена і підкладають повипихані шнурівками груди якось так безсоромно і зачепливо. Часом, як несподівано увійде до кімнати, де прибирається якась пані, то не знає, де подітися. Не може звикнути до того білля, що властиво є на те, щоб усе тіло більше відслонити, ніж закрити. А коли побачить, як така пані роздягнена, годинами малюється перед дзеркалом, то не може дати собі ради: відчуває якесь почування сорому і відповідальности за чийсь провини. Найгірше, що все те манить її, щораз більше цікавить: чому воно так... адже ті пані — розумні, розумніші за неї. І чесні. Гануська підглядає наймолодші і найелегантніші красуні. Починає її огортати якийсь неспокій та гарячка. Часто лице горить і очі блищать.

Раз приловлює її портієр на сходах і конечно хоче поцілувати, вона видирається, а він не пускає і викручує їй руку, що аж болить. Згодом

не лише портієр, але інші молоді та старші мужчини починають то чатувати на сходах, то зумисне виходять з кімнати, тоді коли вона переходить.

Якийсь старший панок часто виходить і часто стрічається з нею. Промовляє мягко, як опікун, випитується, як вона себе почуває. Раз добуває портфель, моргає і показує пальцем на гроші. Гануська інстинктивно відчуває, що треба якось боронитися. Робить міну придуркуватої, роззявляє рот, вдивляється в далечінь, очі ставить у стовп і руки звішує вздовж тіла. Тішиться своїм винаходом. Помогло.

За якийсь час на Гануську знаходить дивний настрій. Якби посумніла. Ніяково їй, коли надходить один гість із пансіону, вона відчуває виразно, що румяніє і серце їй живіше бється.

Любить перебувати в його кімнаті, дбайливо чистить і складає його речі і якось так затає роботу, щоб він застав її ще у себе по повороті з проходу. Але як тільки він входить, тоді вона тратить самопевність, не сміє глянути йому в очі, по дурному кривиться, хапає якунебудь стирку чи щітку і вже її нема. Раз уполудне, коли всі пішли до джерела, а Гануська чистила в його кімнаті долівку, розспівалася. Станула перед дзеркалом та поправляла свою накрохмалену „корону“. Несподівано станув у дверях молодий пан. Не було вже часу зробити дурненької міни. Побачив, яка вона вміє бути весела — прискочив,

ухопив її і поцілував міцно в уста. Тримав її і цілував, ще раз і ще раз.

Ганусці закрутилася голова, цілунки обезсили її. Здивованими очима глянула на молодого пана, наче питала: „Отже щось такого може бути на світі. А я не знала, що воно аж таке любе!...“

Не могла і не хотіла освободитися з тих обіймів. Уперше в житті вона дозволила себе цілувати чоловікові. Досі сумні спогади дитячих літ тягарем лежали на душі, наводили якийсь незаснований страх. Перший опритомнів молодий пан. Почув, що хтось із гостей іде на обід. Узав Гануську за рамя і легко випхнув за двері. Того дня дівчина переходила до вечора мов у сні. Usta пашіли і пекли, мов на них хто жару насипав. Їй здавалося, що всі вже догадуються, що всі придивляються їй. Увечір не могла знайти собі спокою. Збігла до саду, сіла на холодній траві, бавилася із псами, що їх спустили із ланцюгів. Від того дня боялася молодого пана і втікала перед ним. Часто була залякана, її давній спокій десь подівся, щез. За якийсь час з'явилася мати. — Ой Ганусько, — почала — зле ти зробила, що відреклася дому і мене. Я вже не бачила іншого виходу з біди, з довгів, тай вчора продала корову.

Ганусці від несподіванки аж віддих заперло. Не могла ще зрозуміти свого нещастя.

— Якто ви продали корову? Останню нашу корову? І щож ми тепер обі пічнемо без корови?

Чиж ви не могли ще трохи потерпіти, заробити? Тимчасом — додала тихіше — і я була б тут може дещо заробила...

— О! Ти заробила б? — з посмішкою крикнула мати. — Таж ти могла там дома нанятися у тустановицьких господарів. Чи я тому винна, що ти дурне тут задурно служиш?

— Але мамо, остання корова!

— Ну, то ти сама собі господарюй, плати податки, довги, про мене! Як ти ще тут будеш сваритися зі мною, то тільки мене будеш видіти. Піду собі в світ за очі.

Гануська знала, що мати так лише погрожує, залякує. Знала, що мати любить вигідно жити. Раніше попродала своє поле, а тепер уже й корову, що була їх спільною власністю. І знає також, що мати буде тепер так довго жити з готівки, доки не протратить всіх грошей. Однак не мала відваги поставитися до матери рішуче, зажадати звороту грошей за корову або бодай спитати, на що мати їх видала. Знала, що мати зараз знову закричить її, чому вона тут нічого не заробляє, а не мала сміливости упімнутися у панства за платнею. Гануська була переконана у своїй малій вартості, що нічого не вміє, що мусить ще трохи зачекати, щоб ліпше вивчитися роботи.

А мати, щоб затерти свою провину щораз голосніше сварила:

— Дурно тут висиш, радше йди додому, бо там усе змарнується!

Аж надійшла господиня і знов, як першим разом, зацитькала її без відома Гануськи кількома золотими.

На відході мати якось дивно прикро за-сміялася до Гануськи і сказала:

— Ех, коби ти не була така дурна, ти могла б по панськи жити. Коби ти була мудріша! Цікаво, чи ти вже коли раз помудрієш?

Над тими словами Гануська довго роздумувала. Ніколи ще мати так негарно не говорила і так погано не сміялася.

Увечір не могла заснути, тихенько вийшла до саду. Проходжувалася, рахувала довги, які мама поробила через своє розтратне життя. знала, що мама нічого не сплатить. Потім нагадала собі корову, як виховала її з маленького телятка, як любила і пестила.

Може треба було вернутись до дому і пробувати... Ні, ні, — вона відчувала, що не дасть ради, не змінить ні господарки, ні маминої вдачі. Краще вже служити і заробляти на себе. А мама, як її біда притисне, нехай також працює.

II.

В неділю ввечір якийсь молодий парубок крутився довкола пансіону, де служила Гануська. Вистоював перед залізною брамою, заглядав через штахети до саду, стояв і вдивлявся в вікна

наче когось виглядав. Видно не мав відваги ввійти на обійстя, чи таки до дому.

Вже добре почало смеркати, як помітив його власник пансіону, вийшов перед браму і спитав:

— А за ким то кавалір так заглядає? Чого йому треба? — Чи має тут кого знайомого, чи хоче мені що продати, чи що в мене купити?

Парубок зніяковів, як малий хлопчик і почервонів, як дівчина:

— Та я лише так. Та я нічого не продаю, ані не купую. Десь тут має бути одна знайома дівчина, вона з Тустанович. — Не знаю, чи я її застав?

— Угум... — та є тут в мене одна звідти. А що ви їй свояк який чи що? Зараз вам її покличу.

Але вже вибігла перед браму і сама Гануська. Вона вже від довшої хвилини пізнала свого судженого Михайла, але не виходила до нього боялася і соромилася запитів і натяків служби. Чекала аж смеркнеться.

Михайло подав їй на привіт руку і обое відійшли кусник від пансіону. Сіли на лавчині.

Гануська зідхнула:

— Ой, не знаєш ти, Михайле, яка мені біда! Таж мої мама продали вже нашу останню корову! Куди поступлюся то плачу. Де я годна з ними доробитися. Перше поле промарнували, а тепер тую останню худобину!

— Цить Ганусю, не гризися, як нам Бог допоможе щасливо поженитися, то ще дійдемо і до корови і до поля. Коби лише здоровля і охота до праці.

— Та що ти говориш, Михайле? — Де нам тепер думати вже про весілля, як мама таке виробили? Ледви я з дому вступилася, щоб який гріш заробити і себе якнебудь приборати — а вони, тарак!

— Е, я придумав спосіб, як гроші заробити. Не треба ні тобі плакати за коровою, ні я не буду свого батька просити, щоб мені дозволив з тобою женитися. І так мені все через тебе біду робить. Думає, що я годен тебе відректися або забути. Тут нема що робити, заріbkів нема ніяких, хочу їхати трохи у світ.

Гануська зацікавилася:

— Що ти таке видумав, куди хочеш їхати?

— Зачув я, що незабаром має відїхати зі Львова транспорт робітників на сезонів пільні роботи до Франції, то чому б і мені не поїхати з ними? Ще кількох наших хлопців збирається їхати. Іван їде. Одна лише біда, не маю звідки добути грошей на дорогу. Треба мати деяку сотку, до півтора сотки золотих, а я не маю їх звідки взяти. Батько мені не дасть, то певне, а на себе не маю також нічого затабельованого, щоб мені хто позичив.

Хвилинку сиділи обое зажурені. Не знаходили ради ні виходу. Іван сказав:

— А знаєш що, Ганусю? Недалеко вашого поля знайшли інжиніри нафтові терени і вже у ваших сусідів зачинають деякі гарячі голови з Борислава контракувати поля. Щоб то було як би так і на вашім полі бухнула ропа!

Гануська засміялася:

— Ото була б радість! Тоді ми вже не журились би марною соткою золотих! Е, що я говорю! тоді і ти не потребував би ніде їхати. Правда?

А по хвилині:

— Знаєш, Михайле, що мені прийшло на думку? Ти не маєш ніякого поля на власність, але я маю той кусник по батькові і я можу ним розпоряджатися, бо я вже повнолітна. Мені тепер вже вільно зробити зі своїм полем, що захочу.

Михайло зацікавився:

— А щож ти такого хочеш зробити зі своїм полем? — Може продати? Боже борони! — Ні, я того не хочу.

— І я також не хочу продати, але боюся, щоб і мама не примусила мене продати, як проживуть гроші за тую корову. То може б ми зробили інакше. Ти законтрактуєш у мене поле і буцімто будеш збиратися вертати, а як комунедь покажеш або відступиш контракт на деякий час, то і гроші тобі позичать.

— І ти могла б таке зробити? — дуже здивувався Михайло. — Таж то велика річ, комусь

так завірити свій маєток! Ануж напrawdę бухне ропал

— Е, заки ще бухне, то ти з Франції вернешся і... но і...

— І, і що Ганусю? І поженимося, правда? Чомуж ти не докінчила слова та скажи! — примилювався Михайло.

— Авжеж, що так, коли ти так дуже хочеш. — А тоді, то вже нам обоім буде доїтися наша „чорна корова“.

— І ти таки напrawdę так думаєш зробити? — допитувався Михайло.

— Таж напrawdę. На завтра я звільнюся у своєї пані, поїдемо разом до Борислава і там я тобі законтрактую своє поле на шість років. Думаю, що зараз знайдеш собі такого, що тобі гроші позичить. Але мамі не можна нічого казати. Вони дуже сердилися би на мене. Нехай довідаються пізніше, як ти вже вернешся. Перед самим весіллям скажемо мамі, добре?

Думка Гануськи дуже припала Михайлові до вподоби. Він дивувався, що вона така мудра. Врадуваний вертався до дому, роздумуючи над собою. Нагадав собі своє дотеперішнє життя. Грунту йому ще батько не дав, хоч давно вже йому була пора женитися, заробітків не має ніяких, не має надії, щоб на його полі колись найшли нафту, бо поле і так іще в батькових руках. Правда, батько нукає його щораз „Женися, то затабелюю тобі поле і половину хати“..., але про Гануську і чути не хоче. А він знову не хоче

чути про іншу дівчину. Без дозволу батька не зробить тут нічого, тільки мусить шукати заробітку на чужині. Правда, є ще один спосіб заробити, але за нього він не візьметься ні за що у світі, то вже тепер зарібок найбільших нуждарів стати „либаком“. Колись зчерпували з води на ріці зайву ропу старі, бородаті жиди, на цім „либанню“ дороблялися маєтків, а тепер це тільки мука для нуждарів.

Таке майнуло йому через голову, коли Гануська спитала його при прощанню: „А що там робить наш старий либак Матвій?“ Того Матвія, то наче Боже Провидіння поручило Ганусьчиній опіці. Бідак-сусід, батько численної родини, ледви з того либання ропи добував прожиток. Жінка його вічно хорувала, в хаті крім біди панувала неохайність, бруд. Гануська ще дівчуром заходила раз-у-раз до хати сусіда Матвія. Там уважала за обов'язок свого доброго серця попрятати в хаті, помити начиння, повимивати та позачісувати Матвієві діти. Нераз, бувало, коли вона була така занята, впадав до хати задиханий Михайло і кричав: „А йдіть-но, вуйку, бо дуже „кипячка“ валить рікою! Скоро, бо не доженете і не зловите!“ Матвій тяжкий, зарослий хлопиче, комічне робив вражіння: одяг подертий, заялосений ропою, що і очей йому не було видно, на голові зароплений кашкет, з обірваним дашком, підперезаний на куртці мотузом, в руках коромисло до двигання „кіблів“ — ведер з ропою. Сновигався по цілих ночах, мов яка тінь з

тими коромислами, неодного перелякав, такий мав несамовитий вигляд. Спішився, як на поїзд, щоб захопити ропу. Михайло і Гануська бігли за Матвієм над ріку для асисті і помочі. Нераз вони йому так ревно помагали, що дома набирали буків за забруджений одяг і за те, що не прийшли на час на вечерю. На ріці помагали йому робити „лапочку“ — гать, що спиняла ропу і ловили з ним, що могли у ведра. Матвій звичайно говорив своїм грубим голосом: „Ото, здурили мене дітиська! Якаж то кипячка, таж то самий „кіндибал“*)

Тоді Михайло хвилинку тремтів, що так надурно викликав вуйка і наробив пустого алярму. Але від чогож була Гануська? Вона вміла якось так тепло сказати вуйкові: „Заждіть лише хвилинку, зараз буде ропа. От, не бачите, що сама розпущена чоколяда пливе рікою?“ І Матвій забирався до роботи, та бурмотів собі під носом: „Мабуть десь комусь в копальні рурі трісла, що стільки того „калу“ (нечистої ропи) пре наділ рікою. Лапайте діти, помагайте!“ І вони, з великою радістю помагали, брали від нього кінські хвости чи повісма з тирсини, либали ними ропу, а він витискав їх до кіблів. Потім помагали йому двигати їх, не вважаючи, чи поплямлять свій одяг. Та робота, що для старого Матвія була мукою, для них, молоденьких і метких підростків, була іграшкою. Тішилися, як тії

*) Ропа змішана з глиною та болотом.

пасічники, що підбирають мед у пасіці. Чим більше можна було набрати ропи, тим більше можна було всього накупити до хати: і ліків для хворої жінки і харчів для вічно голодних дітей.

Михайло і Гануська у тім усім живу брали участь. Старий привик до їхньої помочі і йому здавалося, що вони повинні, що вони мусять йому помагати і піклуватися ним і його родиною. А вони наче ті змовники мали спільну тайну умову, крилися з нею перед своїми батьками. Матвій усе в потребі звертався до них молоденьких по пораду і поміч. Часом між ними доходило і додеяких непорозумінь, а саме коли Гануська нераз ні сіло ні пало, нерозумно запитала:

— А чи то правда, вуйку, що ви колись були багаті і мали свої терени і свої вибухи і ви геть те все проциндрили дочиста, прогуляли, пропили?

Матвій кидався: — А хто тобі, дурне, таке наговорив?

— Та я чула, як люди про вас таке говорили і казали: „А нехай тепер гине такий марнотравник“.

Тоді Матвій задумувався, зідхав важко, сідав і починав себе боронити як міг ясно і приступно перед молодими приятелями:

— А ви, дурні не вірте тим брехунам! Колишні часи, не такі були, як теперішні. Колись хлоп був непросвічений, не знав лумера. І от, прийшов такий панок, пустив хлопіві блахмана

перед очі, що аж йому в голові закрутилося, щоб тільки дозволив вертати. А потім, як зачала ропа вагонами вибухати, то до панської кишені, а всі ті високі брутта, які раніше пан обіцявав, десь поділися і дурний, легковірний хлоп, мусів маленьким процентом вдоволитися! А жити треба було. Всі, що мали вибухи, жили по панськи, достатньо, то і ми не були гірші. Зрештою стидно мені було признатися, що я не вмію своїм маєтком розпорядити. І так от від мене видурювали терени один за другим.

Все те нагадував собі Михайло — тепер по розмові з Гануською: — Матвій міг покутувати за свою дурноту, за неграмотність, але чому мав скапаритися тут він — письменний, молодий, охочий до праці парубок?

На другий день, під вечір, Михайло сидів у саді свого батька. Цей день він провів із Гануською у Бориславі, переводячи плян, який спільно уложили.

Надійшов батько, сів побіч і пробував на-вязати розмову:

— Деж то ти нині, сину, волочився цілий день? Що то у тебе, яке свято, чи що?

— Роботи шукав — півголосом знехотя відповів Михайло.

— Ага, роботи! видно тобі власна робота у власного батька смердить. Та я чужих робітників наймаю, а він за роботою по чужих глядить!

— Женитися хочу, мушу заробити дещо гроша на початок, на весілля.

— То чому ж ти мені нічого не кажеш, що женишся? Я твій батько не знаю, що ти женишся і з ким.

— Добре ви знаєте, що я хочу Гануську брати, а лише так говорите.

— Якто? то ти ще тої дурної думки не покинув? Ет, дав би ти собі спокій з тою своєю Гануською! Досить тут є дівчат господарних, маєтних, терени мають, а вона що? Кусник тої мізерії по батькові і хатинку, що вже валиться, та ще й таку мамуню має, що я не хотів би на поріг її впустити, от якийсь світовий „льомфер“, що донедавна нічого не робила — лише віялася десь по світі, а от тепер останню корову продала і гроші пропиває. А доня? Думаєш інша буде? Така сама! Вже тепер хати не тримається, на службу пішла до Трускавця. Бачив я її, бачив, вже в якихось фальбанках, кризках на голові. Ой, недобре то недобре. Чиж вона тут не могла роботи знайти? Найматися? Я тобі по доброму раджу дай собі з нею спокій.

Михайлові вже було того за багато, обурився:

— Я раз уже вам сказав, що або Гануську возьму або цілком не оженися! Чого ж ви плюгавите дівчину, яка вам нічого не винна? А чим-більше ви мені перечите, тим вона мені миліша! Що-ж ви маєте проти неї? Роботяща, спокійна, а що пішла на службу, то добре зробила і мені це подобається. Нехай працює, нехай доробляється поки молоде. Зрештою їй тепер треба грошей,

бо в зимні м'ясиці наше весілля, то мусимо обоє про дещо постаратися. Вже небога не має ніякої надії на поміч від своєї мамуні, а я від вас також не маю чого надіятися.

Батько обурився:

— Дідько в дзвін, а баба в клепало. Заєдно своє верзеш, видно щось з тобою не тее, коли вже рідний батько не може з тобою домоворитися. А про мене, роби собі, що хочеш, але я руки вмиваю. Як хочеш різатися, то ріжся самий, але не вимагай, щоб рідний батько прикладав до того свою руку. А мене Бог не покарає! Не то, що я не хотів би свою власну дитину скривдити, але якби я бачив, не допустив би до такого нещастя.

Тепер Михайло вже мовчав. Побачив, що батько вперся та що він батька не переконає. Хвилинку так ще посиділи, а потім батько встав, застогнав і пішов до хати.

Здалека ще чув Михайло, як він з усієї сили гримнув дверима і на когось закричав за якісь непорядки.

Але як Гануська перед своєю матір'ю, так і він перед своїм батьком мусів ще деякий час мовчати.

Вже добре ніч запала, як він поплентався селом, хотів трохи заспокоїтися по розмові з батьком, подихати свіжим повітрям. З любов'ю і жалем розглядався довкола. Неначе хотів якнайдовше записати в пам'яті образ рідного села, що

так блищить шнурочками мерехтливих світел, під іншими зірками.

Якби змовилися йшли йому назустріч недалеко церкви два його найщиріші товариші. Поставали собі всі три, позакурювали і почали балакати.

Іван, що мав їхати із транспортом, разом з Михайлом, говорив:

— Бачите хлопці, ті тисячі світел, що горять довкола по наших горах, по тих копальнях, що повинні бути наші, що ми повинні над ними панувати? Нині вони майже всі в чужих руках. А ми не те, що не маємо вже тих скарбів, якими Бог наділив нашу прадідну землю, але навіть жадні нужденного заробітку. Мусимо кидати рідне село і скитатися десь між чужими. Мені пригадується притча про таланти зі Святого Письма. Ой, закопали наші батьки свої таланти, закопали! І скажіть мені хлопці, чому воно так діється?

— А чому? — озвався Василь — тому, що наш нарід надто довірливий і покірливий. Усякому завірить, до кожного горнеться, а інші народи не такі: хитрі, вираховані, тільки про свою користь думають. Перед війною ніхто і не думав, що воно може аж до такого дійти. Наші батьки жили добре зі своїх нафтових теренів, коли на них чужинці ставили копальні. Хоч і не всі тустановицькі господарі мали свої нафтові терени, однак тоді ще не так було тісно жити і можна було добре утриматися і на малім господарстві. І що сталося? На їх очах, на їх землі повставали ко-

пальні, роїлося від робітників, робітник був рідкий, добре платний, а тодішні тустановецькі парубки — господарські сини, замість іти на роботу до копалень, вчитися на гірників і вчитися, як вихіснювати скарби своєї землі, трималися осторонь, мовляв: „Не пасує господарським синам бабратися нафтовою ропою“. Тепер часи змінилися і всі вони охотно працювали б, та не допускають чужі, викваліфіковані робітники, що позасідали на їх місце.

— Через те — обіззався Михайло — я нині стою перед своїми батьками, як той жебрак, не маю нічого на власність, а заробити тут не годен нічого. Гей! Якби я міг так розкидати грішми, як ті робітники по копальнях, я не дбав би за нічию ласку. А так? Батько Гануськи не хоче, раз тому, що вона бідна, а друге, чомусь взагалі дуже помітує нею та її мамою. Тому тепер мені залишається лише одно — їхати до Франції разом з Іваном. Зароблю трохи гроша, бодай на шлюб і на перші потреби, а потім буду жити в Гануськи і ходити разом з нею на заробітки до околичних сіл.

— Не трать, Михайле, надії — потішав його Василь — може воно ще все переіначиться, може твій батько ще змякне, затабулює тобі деякий ґрунт. І твоя дівчина має кусник поля, а тут на нашій землі, поле то скарб, то великий маєток, тут усе є надія: ануж прийдуть вибухи!

— Дякую тобі за добре серце, товаришу. Але я не маю великої надії, а працювати хочу.

Увесь маєток у батькових руках, а яку мій батько має тверду і вперту вдачу, то я добре знаю.

Товариші побачили, що потішати Михайла не допоможе, попрощали його і пішли. Михайло не йшов іще додому, пхнув фіртку від церковного майдану, ввійшов і сів на лавчині під місійним хрестом. Молився. Посидів іще добру хвилину, ще раз переходив у думці свої клопоти, вже линув до майбутнього, хотів уявити собі, як виглядає чужина, чи дуже ріжна від тої землі, по якій тепер ходить. Зідхнув сумовито, поглянув довкола себе і на небо, пізнав, що вже пізня година і час вертатися до хати. Але не мав охоти вертатися, самотні думи тримали його на місці. Ще хвилиночку почувати себе свободним, не мати над своєю головою тяжких сволоків старої хати, з якої і так мусить утікати...

Коли нараз щось наче причулося йому, пізнав знайомий жіночий голос. Якась добре знайома жінка йшла у товаристві, бо голосів було більше. Товариство наближувалося до нього і він уже добре пізнав голос Гануськової матери. Була розбавлена, весела. Верталася мабуть з якоїсь okazji.

Захриплий чоловічий голос говорив:

— А я вам кажу, що нема на світі нічого ліпшого, як горяча ковбаса з капустою і до того гальба львівського пива!

— О, що то, то ні, куме, я з тобою не згоджуся, — заперечила Ганусьчина мати. — Як горяча ковбаса, то лише з хроном, ніколи з капу-

стою, а як львівське пиво, то по половині з чорним, на інакше навіть не клич, бо не підю! — І зареготалася, а ціле товариство разом з нею.

Михайла вхопила страшенна лютя: „І доки ще те старе кодро буде жити своїм розпустним життям? Чому не маю сили, щоб ухопити бука і розігнати таку кумпанію на чотири вітри!“ — І подумав: „А бодай ти смоли напилася, стара відьмо! Уже більше нічого не продаш і пропеш, бо поле вже тепер у моїх руках!“ — Закляв з пересердя, аж п'яне товариство почало з острахом оглядатися на церкву. Тоді Михайло пугукнув як сова, і куми на дорозі враз замовкли. Вийшов за село на горбок, щоб ще раз поглянути на рідне місце, яке мав покинути.

Тустановичі засипляли, наче важко віддихали. Високі вежі нафтових шибів, кострубатими чорними головами, що виблискували очима, у важкій задумі підпирали небо. Так могли виглядати кораблі десь на морі, про яке він чув і читав, але якого ніколи не бачив. Здавалося йому, що копальні, як велитенські п'явки висмоктують кров землі і плюють димом, затроюючи повітря. Ті, що живуть із тої крові — не хочуть віддихати цим димом, утікають у світ. Кажуть, що найбільше з них у Франції, там, куди він має їхати. Великі чорні деревляні вежі виглядали як потвори, що бережуть поночі скарбів його рідної землі.

Вперше у житті почав думати над тим, яка то сила дримає у землі і в людській руці, що розкриває її таємниці.

III.

Купелева місцевість Трускавець робить вражіння зальотної дівчини, що гарно прибрала голову, вималювала личко, а спідниця в неї задріпана і ноги брудні. Приїздиш на залізничий двір, то лише дивуйся і тишся, такий він чистий, такий гарний, цілий у квітках та зелені, такий європейський. Який тут рух, яке товариство, які високолетні розмови!

Кинеш оком довкола і знову любишся прекрасною підгірською околицею — чудовими віллями і палатками мальовничо розкиненими по узгір'ях. Усюди повно зелені і квіток. Деякі дома купаються серед дерев. Камінням викладені широкі вулиці заведуть тебе до дільниці, де пишеться само купелеве заведення.

І тут теж гарно та чисто. Чепурні партерові та поверхові дома і вілли, з товариським клюбом, осередком порад для лікуванців і лазнички. Перше вражіння як у старому парку аристократичного маєтку. Квітники, де видно дбайливу руку садівника, алея для гостей — „топталник“, кіоск, де у сезоні військова музика каже лікуванцям забути за їх недуги і кошти побуту. Вигідні гостинниці, зовсім на столичний зразок вивінувані крамниці.

Алеями старих дерев ідете до цілющих мінеральних джерел, захованих серед парку. Джерела криті, воду подають в одностроях чисті, молоді дівчата. Усе за зразком чужинних живців: гігієнічно, вибагливо, вигідно.

Парк і будинки заведення займають довгу і вузьку парцелю посередині ґрунтів трускавецької громади. Вона замкнена для колового руху, а також місцеве населення не сміє користати з парку, ані слухати музики.

На всіх місцях, де кінчаються ґрунти заведення, поставлено ні то ворота ні то рампи, де стоїть возний прибраний у лівреї і як янгол береже вступу до того раю. Так він пильнує тих ніжних лікувальників, наче своєю появою каже: „Сидіть тут, тут чисто і гарно, пощо вам запускатися далше вглиб? Бо як хочеш пройтися далше вулицею Стебницькою, то я вже за це не беру відповідальности... то не мое царство...”

От узяти б таку вулицю Зелену. Чи це вулиця? Вибої, болото, каменюки, рінь — старосвітські хатки-завалюхи потапають у бурянах. а пройдеш нижче, із великою бідою просмикнешся вузеньким вонющим переулком, де болото місить худоба, то попадеш на ще гірше. Вперек вулиці пливе відкритий канал і тхне довкола. Цей канал забетонований там, де панські доми і віллі, а тут за кулісами, між біднотою, не потребує соромитися свого природного вигляду. Тут він розперезаний, плює брудом із купелів, відпадками з кухонь, нечистю із кльозетів, усім, що залишається хемічно із щоденного життя кількох тисяч лікуванців, неробів і багатіїв. І в тім каналі, що далше прибирає форму брудного потоку, цілими днями бовтається дівтора з дооколичних селянських хатин. Батьки цілий день при роботі у полі, зрештою тут ніхто не

звертає уваги на те, що робить сільська дитина. Вона преспокійно може втягати на свої ноження і рученята всі ті бактерії, що їх несе запашний канал як єдиний дарунок за цілющі джерела своєї землі і за чисте повітря.

Інші мешканці Трускавця користають трохи з тої „Венеції“: недалеко каналу міститься мала отворена криничка, а з тої кринички якийсь вигадливий візник розвозить бочкою воду до пиття на весь Трускавець. Кажуть, що він воду возить навіть до пекарень. Найгірше, коли підуть зливні дощі і вода в каналі піднесеться, тоді не можна прогнати думку, що десь там під землею вода підходить до джерел кринички.

Гануська саме вподобала собі ту занечищену, найгіршу дільницю Трускавця. І як лише має вільну хвилинку часу, йде сюди, заглядає поза плоти старих хатин. Хоче знайти собі дівчину-побратиму, а чейже не буде її шукати в багатих вілках. Бо там, хоч навіть є якісь селяни-господарі, то вже все цілком поперебирані на якесь ходачкове панство і в рідній мові навіть не хоче відозватися.

Звичайно в неділю або свято вона заходить сюди. От в одній із хатинок побачила дівчину у своїх літах. Заговорила:

— А може б ми так разом пішли до вашої читальні? Я тут чужа.

— Ого — засміялася дівчина — знайшла ти церкву Богу молитися! У нас нема читальні. Вона ніби є, але винаймлена на кіно.

— Так? — здивувалася Гануська — а в нас в Тустановичах то стільки відпочинку, що в неділю в читальні. Там молодь тягне до гурту.

— Е, в нас не так — каже дівчина. — Ми не маємо часу, мусимо пильнувати гостей.

Гануська наблизилася, присіла на дрантєвориння, звязане мотузком і дротом, поволі, обережно, щоб не обірвати. Дівчина підійшла до неї. Якже прикро було глянути на неї! Лице вимальоване у дві величезні червоні плями, уста до половини облизані, а з половини скапує якась обридлива червона фарба, брови почорнені. А зі споду, під усім тим мальовилом, від літньої спеки виступає піт і робиться з того якась брудна мазанина. На голові брудна подерта хустина, завязана недбайливо на половину голови, над вухом якийсь гудз набакир. Суконка на дівчині якась задріпана, колись була шовкова, але від прання збіглася і облізла, тепер сягає ледви до колін. На брудних босих ногах, обліплені гноєм і болотом, з повикривлюваними обцасами півчеревики. Дівчата сидять і розмовляють. Аж тут надходить сусід, старий, нежонатий візник і прилучується до гурту. Дівчина каже:

— Бачиш, Ганусю, які в нас старі парубки водяться. Такий, як цей Павло, має два власні доми, повні гостей, має господарство, коня і повіз, яким їздить, а не жениться!

— Не женюся, бо хочу жінки господині. У Трускавці для мене жінки нема. Мушу шукати

десь подальше — сказав і допитливо глянув на Гануську.

Гануська відвернулася. Не хотіла вести далі розмови, щоб не образити дівчини. А тут як на злість, якби на доказ, що старий візник казав правду, поросята, що досі квичали собі тоненько, почали дертися з усієї сили і скакати на закладини хліва і привязана до вориння худобока коза замекала жалібно. Аж просилося закасати рукави, нагодувати все, обходити. Гануську свербіли руки до роботи. Надбігло десь нужденне, брудне котеня. Гануська витягнула руку і хотіла його погладити, та котик обернувся, наїжився і фукнув.

— А щож то — обізвалася по хвилині нова знайома — мало у Трускавці гарних дівчат, щоб аж по чужих селах жінки шукати?

— Та дівчата, як дівчата, гарні, нема що казати, а фарба на них ще краща.

Сказав те й несподівано ухопив дівчину ззаду за рамена, і почав терти її своєю бородою по лиці. Дівчина верещала, видиралася, а він не пускав, поки не розтер і не розмішав фарби із брів з фарбою на щоках. Тоді її пустив. Виглядала страшно, як той паяц, що у цирку штуки показує. Втікла до хати, замкнулася і вже більше не виходила надвір.

Парубок реготався до Гануськи:

— Бачите, які в нас гарні господарські дівчата! А он гляньте на той бурян, на тую кропиву довкола хати. Наші дівки думають, що квітки мо-

жуть рости лише коло панської вілли. Ой, не буде з такої господиня! Такі вони тут у нас. Наслідують панство і беруть собі приклад із найгіршого, з неробства і малюнків. Не знають, що правдиве панство зачинається там, де є чистота. Наслідують панів, як дармоїди, а ті пани нераз цілий рік тяжко працюють, здоровля тратять за працею. Той час, який вони проводять тут у купелях, це їх відпочинок, такий, як для селянина зимова пора.

Гануська пробувала боронити дівчат:

— Е, може вони лише тепер у сезоні такі...

Візник на це лише засміявся глумливо, попрощався і пішов. З тяжким серцем Гануська вернулася додому. Вона бажала пізнати якусь дівчину розумну, роботящу, порядну, таку, від якої вона могла б дечого навчитися. Нераз уже виходила на пошуканку за подругами, але все ще не могла знайти собі підходящої. Вони вже і не виглядали зверху на селянських дівчат, були якісь такі інші — крикливі, нахабні. Щораз частіше вечорами ходила сама на прохід. Коли вже гості повечеряють і полягають, то все ще можна знайти хвилинку, щоб вибігти на „топтальник“, замішатися між тих здоровших лікуванців, подивитися на їх пишне життя, послухати музики.

Гануська любить ходити по яскраво освітлених вулицях. Любить подивляти прегарні туалети багатих пань, що з гарними елегантними паннами попід руку йдуть до місцевого великого ресторану на вечерю або на дансінг. На терасі пе-

ред рестораном розставлені столики. Тут одні грають у карти, інші вечеряють, ще інші оповідають щось чемно, нераз тихцем і так гарно дивляться в очі одне одному. Що один пан то елегантніший, що одна пані то гарніша та молодша. Чи вони справді такі гарні, чи лише світло лампи робить їх такими? А може це від того, що вони такі безжурні, такі добре нагодовані, такі чистенькі, викупані, ще й покроплені такими запашними краплями...

Гануська любить ними, як квочка курятами: „Ось, бачите, мої любі пани, які ви гарненькі, чепурненькі, це моя праця і праця інших дівчат робить вас такими. Не були б ви такі принальні, якби так ми не захотіли причепурити вас і обслужити“. Вона чуває, що вона тут потрібна, що її праця на щось тут додається. Надивиться на ті свої ляльки, налюбуеться ними досхочу і йде далі, хоче приглянутися крамницям. Особливо манить її та із золотом і сріблом — перстнями, нашійниками, усякими цяцьками, чудово різьбленими, якимись ніжними коронками, а не гаптованими. Яка то працюовита і ніжна робота. От, прибратися б у таке, тай більше нічого не треба до щастя.

Часом стоїть так перед величезною шибою, що вся сє самоцвітами, і дивиться, відтак заплющує очі і уявляє собі, що вона сама — одна з тих гарних багатих дам, що її власне авто заїжджає тут перед крамницю, вона висідає, заходить до середини, вибирає собі що найкраще.

Так часто захоплюється багатством, пишнотою і красою середовища, в якому живе, що мимоволі починає її поривати його крутіж. Щодня набирає досвіду. Помічає, що коли возьме на голову свою покрохмалену кризку покоївки, то найчастіше приглядаються їй усякі кельнери, портіери, льокаї, візники і шофери, кличуть її і зачіпають. А коли часом вибігне ввечір без кризки на голові, тоді заглядають їй в очі елегантні панове — якісь молоді, гарні — не раз йдуть за нею слідом, заговорюють. Це їй подобається, але таких хвилин боїться. Не знає, що можна тоді сказати до такого якогось пана, тому на зачіпку мовчить, а часом відповість якесь слово і то обережно.

Одного разу була дуже втомлена цілоденною біганиною і ввечір пішла на хвилинку до парку, щоб подихати вечірнім холодом. Повільним кроком перейшла попри кіоск з музикою і пішла далше алеєю до джерел „Зосі“. Тут під великими старими деревами парку багато затишних лавочок. Можна сісти і відпочивати досхочу. Тут здалека долітають притишені звуки двох орхестр, бо одна грає на топтальнику, друга у ресторані, на Городищі. Деякі спізнені гості біжать скоро від джерела додому, інші проходжуються повільною ходою, розмовляють, сміються, жартують. Гануська сідає на затіненій лавчині, витягає втомлені ноги поперед себе. Тяжка коса, що лежить на карку, підносить її голову дещо взад. Приплющує очі і зпід вій дивиться на ли-

стя клену, крізь яке, як крізь чудову мережу, пересівається срібliste світло недалекої електричної лампи. Музика, що долітає здалека, наводить якесь солодке отупіння. Пливають ніжно думки: „Добре мені тут, робота моя зроблена, відпочиваю...“ Лише часом хтось спізнений пройде алеєю. „Коби дома не сварили, що волочуся кудись. Пересиділа би тут цілу ніч, до самого ранку. Яка шкода, що треба йти!...“ Аж тут, несподівано серед тиші щось схвилювано її; вона більше відчуває, ніж бачить, що хтось перед нею стоїть і їй приглядається.

Поволі підняла очі. Перед нею стояв огрядний, кремезний мужчина, якийсь пан, з таких, що то ні старі, ні молоді. Вбраний у спортовий одяг, камаші, грубі черевики, у руках тримав мисливський капелюх з якимсь перцем чи щіточкою, а у другій, де на пальці яснів великий чотирогранний перстень, тримав грубе розжарене цигаро. Вклонився і говорив щось чемно. Гануська була така збентежена його появою, що нічого не розуміла. „Нафтяр! — подумала — так одягаються і так виглядають нафтярі. Мабуть приїхав з Борислава тепер, по роботі до Трускавця на забаву...“ Чула вона про них і не раз бачила у Тустановичах тих багачів, що кидають грішми, все знуджені, все бажають чогось нового.

Не раз, по цілоденній праці, серед літньої спеки у Бориславі насідає їх повне авто і кажуть везти себе до Трускавця. Тут усе можна зробити якесь нове несподіване знайомство. Бо крім на-

правду недужих є тут усякі молоді пані, заміжні, розведені і молоді вдовички, що раді б вдруге вийти заміж, також усякі знуджені дами, що мають „нерви“ і виїжджають з дому, щоб змінити повітря. Є тут також і такі жінки, що їх називають „вільними нічними птахами“ і які навмисне приїжджають сюди з великих міст, щоб на деякий час зловити собі до товариства такого, що має гроші. Часто трапляється, що така птаха вдає велику даму, яка буцім-то приїхала лікуватися і якийсь бориславський вертач, прикащик чи писар удає правдивого нафтаря-дуку. Про все це Гануська чувала невиразно, принагідно і Трускавець в її очах блимає іскорками якихось далеких, незбагнаних для неї пригод.

Може він думає, що Гануська, то одна з таких дам?... Але до якого сорта жінок він її зачислив? Бо чейже мусів добре їй приглядатися, заки ще приступив до неї... Він певно думає, що вона тут на лікуванню, бо як на злість скортіло її нині ввечір скинути з голови кризку покоївки. Та їй, господарській, хоч бідній дочці, не дуже то мило, щоб перший-ліпший міг помітувати нею.

Нафтаря спитав чемно:

— Чи дозволять мені пані сісти побіч себе?

Гануська мовчки кивнула головою. Тоді він почав говорити:

— Який прегарний вечір нині! Як тут мило і затишно. Справді пані добре вибрали собі місце до мрій. Я сам не вишукав би кращого. Чи пані давно вже в Трускавці?

Гануська не відзивається нічого. А він сам говорить даліше:

— Ах! певно недавно, бо я тут ходжу майже щовечора і знаю вже всі гарні личка, знаю вже на око кожну молоду даму, а вас, пані, бачу щойно перший раз. Думаю, що не для здоровля пані сюди приїхали, а так для відпочинку — сказав, і таким поглядом, як згінник на ярмарку, обкинув витерту суконку і старі, знищені черевики.

Вона почервоніла і спустила очі. „Чи вдавати перед ним якусь паню? Чи признатися хто вона така?“

Нараз охопила її злість: „Звідки він до того приходить, щоб мене так випитувати? Щож то він поліцай який, а я загублена дитина, чи що? Ні, не скажу, не скажу до нього ні слова. То звичайна ~~зачіпка~~“.

А панок цілком не бентежився її мовчанкою.

— Дуже мені прикро, якщо я вам пані перешкодив у ваших мріях. Бачу, що вам моя присутність не дуже то мила. Прошу дарувати, що я тикий незнаний зважився заговорити до пані, але так мене щось тягнуло. Може то яка вища сила, якесь призначення. Чи пані вірять у призначення? Бо я так. І якщо мені призначено, що десь паню маю стрінuti, то я вірю, що так станеться. Не трачу надії, що стрінемося незадовго. Правда? Бо чейже і пані мусить бути тут нудно. Вдвійку все відрадініше. Веселіше.

Нагло, без усякої причини Гануську охопив страх. Подумала, що вона наробила собі халепи і тепер нафтьяр не відчепиться від неї. Пригадала собі, що вже пізно, а вона вийшла лише на хвилинку і так тут засиділася. Пригадала собі, що має ще людей, яких повинна боятися: маму, нареченого, господиню. Ні, їй не вільно по ночі засиджуватися з якимсь чужим мужчиною в парку. Так порядні дівчата не роблять. Схопилася перелякана і встрашеними очима глянула на переляканого незнайомого. Хотіла втікати мерщій, але в голові промайнула думка, що чейже так не лицює їй відійти від людини, яка властиво не зробила їй нічого злого. Треба щось сказати, якось оправдатися. Вклонилася чемно, таксамо, як кланялася звичайно гостям у пансіоні, сказала тихо: „Вибачте“ і побігла.

Бігла що-сили, бо всюди було вже пусто, ніхто не сидів уже на лавочках. Ледви добігла до брами, портієр уже ладився її замикаати на ніч. Він тільки і ждав на Гануську, не хотів робити їй сорому і заперти браму перед носом, щоб спала на вулиці. Перебігла попри нього, мов ви-хор. Ще хотів щось до неї сказати, про щось спитати, але вона, легко мов пташка, пурхнула на поверх.

„Ох — подумала — якаж я дурна, нафтьяр нічого мені не зробив, нічого не сказав і чогож я так летіла, як навіжена?“

Зайшла у свою кімнатку на піддашшя, підійшла напомуцьки до вікна, отворила, хотіла по-

дихати ще повітрям. Ох, як страшенне засапалася! Щаслива, що так добилася до хати, заки зачинили браму, з радісним почуттям безпечности, вихилилася через вікно, глянула в долину на вулицю і відразу аж завмерла від несподіванки, від жаху: На долині, на лавчині, перед пансіоном сидів її той новий знайомий, нафтяр. Капельох натиснув на чоло, а грубе цигаро горіло в його устах.

У Гануськи ноги обімліли. Здавалося їй, що нагло нафтяр виріс на якогось грізного її ворога, що буде переслідувати її.

„О! ті нафтярі — багачі, а хто має гроші, той має силу, все може зробити! Хто його знає? Може він п'яний? Чого летів за нею аж сюди? Може хоче счинити який скандал? Вона знає, що нафтярі шалені люди, грішми сиплять, догоджують своїм забаганкам. От такий возьме підплатить портієра, а той впустить його нагору, до неї — вона пічне сварити, зробиться крик — її викинуть зі служби і скажуть: фльондра! А все те вона сама собі наробила. Чи не ліпше було сидіти дома і через вікно дивитися на зорі та слухати музики?“

Що гляне в долину — сидить проклятий. Так пізно, а його сон не береться! „Але почекай, побачимо, хто кого перечекає... Ти не йдеш спати, але і я не піду, будемо так сидіти і пильнувати одне одного, як кіт пильнує мишки...“

Аж тут, прийшло їй щось до голови. Щось пригадала собі. Перекрутила контакт, добула

з кишені свій чіпчик покоївки, станула перед дзеркалом, пригладилася, всміхнулася вдоволено і майже заговорила сама до себе: „Все мені одно, нехай знає, хто я! Він певне думає, що я якась пані і тому летів за мною. Але почекай, тепер я тебе, мій пане, налякаю!“

Станула у вікні і ждала. Але панок не дивився аж так високо, не шукав її аж під дахом очима. Легенько, на пальцях зійшла нижче по сходах і вийшла на балькон одної кімнати, звідки вікна виходили на вулицю. Сам балькон був саме освітлений придорожною ліхтарнею. Він почув шелест і глянув угору. Пізнав її, хоч і в чіпчику, догадливо всміхнувся, встав, скинув капелюх, вклонився їй з пошаною і повільною ходою відійшов.

Гануська не відповіла на поклін, бо остовпіла від нової несподіванки. „Не злякався її чіпчика покоївки! Вклонився чіпчикові! Ну, і що ж тепер буде?...”

IV.

Дитинство Гануськи позначилося в її душі кількома твердими, шерсткими і глибокими нарізами. Доля зробила з нею, як той невправний мистець, що хоче різьбити у м'якому матеріалі статую — відразу прихопиться, необережно вдарить кілька разів з усієї сили долотом і зробить щербину таку глибоку, що вже пізніше як не

обробляй, як не викінчуй, ніяк не можна затерти і вигладити бльоку. І часто пізніше виходить прегарний мистецький твір, але вправне око як-стій спостереже, що тут щось загладжено, замазано, затерто.

Ганусьчині дитячі роки залишили в її душі такі щербини, що коли вона вже підросла, не могла згадувати деяких хвилин без болю.

Все, що знала з того часу, то про це майже нічого не могла сказати з цілою рішучістю, що воно було так, а не інакше. І чим раніші роки, тим усе розпливалося щораз більше замазаними цятками. Знала, бо сусіди про це говорили, що мала тата і що той тато пішов на якусь там війну, та вже більше не вернувся. З мамою вона ніколи не говорила про того тата; видно, мама сама не хотіла про нього з нею заводити розмову. Але вона того якогось мрячного, воєнного тата ховає у вдячному серцю, памятає про нього у своїх молитвах, бо він залишив їй і мамі хатинку та кусник поля в Тустановичах.

А потім — говорили сусіди — мати швенділася з нею, цілком ще малесенькою дівчинкою, кудись світами, за військом, з якимись щораз то новими жовнярами. Про це вона часто роздумує і ще дещо памятає. Із тої мрячної давнини знає, що довго був і з нею і з мамою якийсь Вася чи Ваньо, якого їй наказували кликати татом. Вона ніяк не хотіла і за це мати її часто побивала. Нераз вона бачила, як мати обіймала та цілувала отого Васю, бачила як страшно він нераз вигля-

дав, коли прийшов до них п'яний, обризьканий кровю. І ще тепер Гануську млоїть під серцем, коли переходячи десь попри різню, занюхає запах, що так пригадує їй запах одягу і рук Вані. Нераз він отими страшними руками пригортав її до себе, вона кричала, видиралася. Тоді він добував із своїх величезних кишень якісь чудові речі. Тепер вона знає, що то було золото і самоцвіти, мистецьки оброблені і оправлені ковтки, брансолети, намиста. Заманював її отими цяцьками і коли вона, повна огиди, тремтіла, садовив її собі на колінах і закидав її отими прикрасами. Але мати видно була заздрісна за ті подарунки, все їй видирала і десь скривала. А потім кудись той Ваня подівся. Вони обі з мамою часто бідували. То йшли, то напереміну їхали кудись фірою. Гануську боліли страшенно ноги, кривавили і пухли; тоді мати брала її на плечі і несла кудись — світами. В тім часі мати страшенно плакала, нарікала і проклинала когось. О! як вона добре памятає всі ті нарікання і проклони, навіть „Отченашу“ так не памятає. Страшні були ті околиці, що їх вони перемірили своїми ногами — розвалені, знищені хати були їм захистом, вона бачила людей ранених, обдертих, а то й неживих.

Тепер Гануська нерадо вертається думками до тих часів. Тепер, коли в її життя ввійшов Михайло, її думки линуть в інший бік. Той Михайло для неї все — вона разом з ним колись худобу пасла, разом ходила на суніці і на малини. Колись сусід і товариш забав, тепер її оборонець,

ні, щось більше... без нього вона вже не може жити, не може віддихати.

Гануська таки мусить нищпорити в отих болісних прогалинах своєї душі, коли хоче добути якусь округинку спогадів і передати її своєму другові. Так і встає перед нею молодість. Михайлові недалеко до Ганусьчиної хати — лише один плотик, один маленький перелаз і стежечка через садочок.

Батько Михайла досить засібний господар, має нафтові терени, доходи з них — проценти і брутта. Але в хаті у нього якось не так, як повинно бути у засібного селянина. Нехарність, біднота. Через те хлопець Михайло майже несвідомо горнеться до Гануськи, що змалку вже любила чистість і причепурювала свою маленьку хатину, а її все метка мати завсіди приносила до хати якісь бублики, обарінки, солодоші. І як обдаровувала Гануську, то і Михайло діставав від неї свою пайочку. Так він уже звик до них, що все його до них тягнуло. Спочатку перекидалися тільки словами, якби перевірювали, чи розуміють одне одного, а Гануська з природи мовчазна, мусіла говорити, бо Михайло не давав їй спокою, раз-у-раз випитував, просив:

— Ганусю, прошу тебе, а розкажи мені, розкажи з кінця, як то було на тій війні, як ти бувала по світі, як тобі було?

І вона оповідала:

— Я була ще тоді маленька, дуже маленька. Раз була якась страшна метушня і грюкіт. Ми

обі з мамою цілу ніч не спали. Як воно десь блиснуло, чи тріснуло, то ми зараз пригорталися одна до одної і ждали, коли прийде наш кінець. А раненько, ледви почало свитати, мама наказала мені, щоб я тихенько сиділа, а вона піде і принесе мені щось зїсти. Замкнула мене на ключ, а сама пішла. Зразу я бавилася, але потім, як не раз у цілім домі настала велика тиша, так начеб і живої душі не було, мене зняв великий ляк. Я приставила собі стільчик і вилізла на вікно — тай почала виглядати на вулицю. А вікно в нас було таке, що крізь нього можна було бачити лише самі людські ноги. Тепер то я вже знаю, що то були сутерини. Довго я плакала і кричала і кликала когось і прикладала лице до вікна, але скрізь було так тихо, лише десь з дуже далеко доходив глухий грюкіт, наче грім. Потім почала я пальчиком стукати до шибки та плакати і заводити з голоду і страху. А як це не помагало, я почала бити кулачками. Шибка збилася, шкло покалічило мені руки, але я була вільна. Вилізла крізь розбите вікно на вулицю і пішла. Нараз побачила я кільканацять дядьків. Вони стояли чемно, дуже чемно під якоюсь кам'яницею, плечима до муру і не рухалися. Я підійшла до них ближче. Коли нараз щось страшенне грюкнуло. Дядьки заворушилися: Одні підняли руки догори, інші закричали, одні попадали ниць, одні підбігали кілька кроків наперед себе, розводили руками і падали. Я станула посеред вулиці і боялася ворухнутись. І тоді я побачила, що в них то з лица,

то з грудей текла кров. Я почала голосно плакати. Тоді ззаду надбіг знов якийсь дядько, але то вже не такий, як тамті, жовняр. Похилився надімною, ухопив мене за коси і кинув геть далеко від себе. Ще тепер, ще нині я чую як лечу і як падаю на тверде каміння. Не знаю, чи довго я так лежала. Страшенне мене боліло, але я вже не сміла плакати. Хотіла встати і не могла, підлізла я рачки під якусь кам'яницю, притулилася до якоїсь брами і заперла у собі віддих. Дивлюся, а тут попід муром скрадається якесь маленьке підскубане песя, йде в мою сторону, але боїться мене, а я, я боюся його. Але ще гірше боюся тиші, що знов залягла місто, боюся самоти і починаю кликати песика. Кличу тихенько: „Атю, атю на, цюцю — ходи до мене!“ І песик підповз цілком близько до мене, я обняла його міцно, пригорнулася до нього і так заснула з головою в кудлах того песика. І так мене певно віднайшла моя мама. О, добра моя мама, що не відреклася мене! Я певно була б тоді згинула...

Скінчить Гануська оповідати, а Михайло дивиться ще на її уста, жде, може вона пригадає собі ще якусь подію. Але Гануська не часто так розговориться. А як уже розкаже щось більше про себе, то потім сидить якийсь час така задумана і така тиха, що нераз і не чує, як Михайло говорить до неї, як кличе її на забаву, як старається її розвеселити. Михайло боїться мовчазної Гануськи, він хоче такої дівчини, що говорить, сміється, бавиться. Хоч який він цікавий

на її давні історії, то боїться, щоб вони знову не наводили на неї сум. Вона вже сама відчуває це. Тимто вона намагається часом розказати щось веселіше:

— А пізніше ми обі з мамою опинилися в одному селі. Там нам було дуже добре і ми жили достатньо. Нераз мама звідкись приносила мені колачі...

— О! Богу дякувати, що хоч раз було тобі добре! — втішається Михайло.

А вона розказує далше. як мешкала з мамою в якогось пана у гарних покоях. Не знає, що мама там такого робила і звідки бралось все те добро, але знає, що було там добре і тихо. Вона була єдиною дитиною в цілیم великім дворі, всі її там любили, пестили, бавилися нею, мов лялькою. Тоді в її пам'яті затерлися спомини попередніх переживань. Здавалося, що ніхто не може і не повинен бідувати, що всім повинно бути добре. Називали її панночкою. Одного разу завели її в сільську школу. Тут було багато різних дівчаток, таких малих як вона — панночка. Але якже інакше вони виглядали. Вона памятає, що була вбрана в оксамитну суконку і лякерові черевики, тоненькі панчішки, на головці мала барвисту шовкову хустку, на шиї прегарні коралі, а її коси притримував дорогий гребінчик.

Вона любила сільські дівчата і хотіла була дружитися з ними, але здивувало її, що вони так убого вбрані, мізерні та голодні. Коли ввійшла

між них, зараз почала випитуватись одну по другій:

— Чому ти не маєш біленького хліба на снідання?

— Чому твої черевики за великі і подерті?

— Чому твоя спідниця така довга-довга, що аж під пахами підперезана?

— Чому на тобі діравий кабат?

Та сільські дівчатка не відповідали нічого. Сумно приглядалися гарній, пасованій суконці панночки та її круглому личку. Помаленьку збились в однім куті в купку, а вона залишалася посередині кляси сама. Їй було соромно і збилося на плач.

По школі вертаючися до дому забавлялися дівчатка на сіножати. Вона „панночка“ теж хотіла бавитися з ними, але вони від неї відсунулися. Вона у плач:

— Чомуж ви мене не хочете до забави? Я вас буду любити і буду чемна! Бавтеся зі мною!

Дівчата почали щось шепотіти, вкінці одна виступила і сказала:

— Ти панночко йди собі геть. Ти багачка, а ми бідні.

— А чогож я багачка?

— Бо ти маєш панське вбрання і білий хліб!

— То і я хочу бути бідна!

Скинула зі себе суконку, хустку, черевики, панчішки, коралі зі шиї і гребінчик з кіс. Роздала всі ті речі дівчатам, а сама лишилася в одній спідниці і сорочці. Дівчата дуже втішилися: ста-

ли одягатися, сміятися, кричали, бігали по сіножаті, видирали одна одній, що краще. Було дуже весело і вона бавилася з ними аж до вечора.

Як прийшла до дому і розказала про все те мамі, то вона, на диво — не сварила на неї, погладила її по голові і покивала головою. Ввечір поприходили мами тих дівчат і поприносили всі ті її речі назад. Відходячи цілували її, благословили і дякували, довго дякували. А вона здивована питала мами: „Защо вони мені дякують?“

Як про це Гануська оповідала Михайлові, то він дуже любив слухати. А часом не хотіла оповідати про себе, піднесла голову догори і казала:

— О, небо нині таке, як море.

Михайло питав:

— А якеж воно, те море? Розкажи яке?

— А от, возьми ціле небо і розложи його на землі і будеш мати море. Таке воно велике, таке глибоке, без дна, лише не все таке тихе, погідне, як небо. Воно, можна сказати, живе, рухається, надувається, сердиться, кидає собою, рве береги, переливається. Краска води не така — голубо-зеленава, а часом така темна, майже чорна, то тоді, коли море сердиться, а небо захмарене. А по ньому повагом, як великі птахи плавають кораблі.

— А якіж то ті кораблі, Ганусю? Розкажи!

Гануська бере кусочок березової кори, складає у маленькі нецьки, прикріплює на патичку кусок білого паперу, як вітрило і пускає готовий

кораблик на брудну, чоколядову воду тустано-вицької річки.

— Багато тих кораблів називають „фльота“. О, я бачила цілу воєнну флоту, як причалювала до берега, а потім зачався бій. Наші боролися за флоту, страшенне боролися, завзято.

— А пощо їм було отої фльоти? — допитується Михайло.

— Якжеж, без фльоти не можна. Мусить бути фльота і вже!

Михайло знов питає:

— А хтож то були оці наші?

На це Гануська ніяк не вміє відповісти. Але щоб залякати Михайла і відовчити його від клопітних питань, сердиться, тупає ногою і сварить:

— Раз тобі кажу що „наші“, то наші — дурний зрозумів би, а ти допитуєшся. Більше про ніщо мене не питай!

Але по відході Михайла заходить десь у тісний куточок і думає, чому вона одне вигадує, а на друге не вміє відповісти. Спитати б маму... ні, мама не знає, а хоч знає, то не скаже; вона вже така. Гануська добре її знає. А пані в школі? Ні, не має відваги, мусіла б повторити цілу розмову з Михайлом, а того не можна, ні, не можна нікому сказати.

І в книжці нема цього, а воно таке важне, так дуже потрібне Ганусьці. Михайло зараз дивився б на неї гордими очима, що вона все знає. Ні, не шкодить, як затримає дещо в тайні перед ним. О! Гануська має також свої тайни, пережила

неодно таке, про що ніколи з ніким не говорить, навіть з Михайлом, навіть з мамою. Є такі картини в її житті, що сама лякається розгортати їх частіше...

Як довго вона носить зі собою ті свої тайни, як обтяжує ними свою душу і ніхто не видобув би від неї словечка про них ні обіцянками, ні погрозами.

А от одна з наймолодших літ. З таких літ, коли події так вриваються в душу дитини, якби треба їх вічно пам'ятати! Літо. Сиділа на городі, серед бурянів, за клунею, сама одна, і бавилася. Ніхто не знав, де вона, часто так любила скриватися. Там забава була найкраща, ніхто не каламутив їй спокою. Могла розмовляти сама зі собою, могла складати з обірваних думок світ. Виплескала дощинкою вогку землю під стіною клуні, загородила кусочок землі і зробила собі стайню. До тої стайні позаганяла худобу — коні, вівці — з овочів дивдерева або дикого каштана. „Худоба“ паслася спокійно. Накінець дівчинка забажала ще мати малий плотик перед стайнею. Гострим ножиком стругала патишки, застромлювала їх у землю, густенько городила плотик, приговорюючи до своїх тварин чи до думок, що зналися навипередки.

Нагло почула за собою якийсь шелест у клуні і притишені голоси. Дівчинка перелякалася хотіла втікати. На мить усе втихло; перемогла цікавість: „Що це таке?“ Вже не могла рушитися, острах притримував її за спідничину, ноги охляли. В одну мить уява вималювала вовка, ла-

сичку, шура, жабу, гадюку — усе те, чого мала Гануська так боялася. Вона постановила боронитися. Насторожила вуха, похилилася у сторону клуні, ждала нападу. О, вже чує виразно: щось шелестить, аж хрустить сухе сіно чи солома. І то так близьенько-близенько, під самою стіною. Якийсь сміх... як страшно! Хтось чимось кидає по сіні. Ні, хтось шепоче. Гануська напружує всю увагу, похиляється цілим тілом до стіни. У шпарі, поміж делями, майже під самими своїми очима побачила товсте, голе біле тіло. Чиясь нога заголена вище коліна. Дівчинка зніяковіяла, задубіла. Не розуміла нічого, тільки трусилася. Могла розрізнити два голоси: тонший і грубший. Якесь шептання то наче знову сміх придушений, обірваний, як ляск.

Нараз дитину зняв не то страх, не то лють. Здавалось їй, що хтось душить людину і сміється з насолоди. Хотіла боронити когось, якби тут ішло за її власну кривду. Боролася з почуванням якоїсь злості і помсти за те, що не може всього зрозуміти. Затремтіла на всьому тілі, не могла відорвати очей від білого тіла. І якби якийсь злий дух заволодів нею — витягнула руку з гострим ножиком і з усієї сили затопила його крізь щілину у шматку живого мяса.

Почувся пронизливий, жіночий вереск! Що це?! Чи їй причулося, чи то справді голос її мами?!

У клуні счинилася метушня. Хтось закликав грубим голосом, хтось якби вдарився, чи чимось вдарив у стіну, хтось затупотів, мабуть вибіг.

Але дівчинка, як сполохана пташка, зірвалася, скочила між буряни, такі високі, що зразу її прикрили, і почала чим дужче втікати. Перемігла сад, сіножатку і пустилася здовж річки, де були лози. Все ще тримала в руці закривавлений, піднесений вгору ніжик.

Якби хотіла скинути якийсь страшний тягар зі серця — кинула ніжик у воду. Стало їй легше і зупинилася над річкою. Вода була чистенька, на дні був пісок. Ножик бовтнув щось два рази і тихенько поклався на дні. О! як добре було його видно з берега! О, як вилискувалося його вістря!

Не то відчувала полекшу, не то якусь вину за злочин. Почала нервово ходити понад річкою, туди і назад, з очима втягненими в нещасний ніжик, ходила, наче той вартовий, що береже якогось важного предмету і боїться втратити його з очей. А ніжик лежав далі видний, якби на глум, не хотів затонути. Вода перелякала її, коли вдивлялася в неї довго. Втомилася, розплакалася, почала втікати, залізла в густу лозину і заснула.

Аж під вечір пробудилася зі страшним тягарем у грудях, з якимось невимовним плачем, невикричаним криком. Перед нею манячив невиразний образ мами, в ухах чула якісь шепоти та хіхикання.

Поволеньки, мов хвора, нога за ногою прилізла додому. Мати про ніщо її не питала, дала їй повечеряти і як звичайно поклала її спати.

І ніхто ніколи не згадував перед нею про

якусь страшну, несамовиту подію, що скоїлася коло її хати. Чи всі старші змовилися? Чи забули? Чи воно не було таке страшне? І взагалі де воно поділося? Хто має це скалічене тіло? Нераз чекала, щоб хтось почав її розпитувати за її самотні забави та пригоди, щоб могла признатися до всього. Нехай би її били, як батьки били інших дітей нехай би могла з повних грудей заголосити.

З літами поволі затиралося тяжке переживання. Але раз воно знову прокинулося з іще більшою силою, якби хтось відкрив притаений страшний злочин.

Гануська вже піросла, мала тринадцять років. Була вже в тому віці, коли дитина спостерігає, що має тіло, що те тіло відмінне від тіла хлопця, що нераз його соромляться, закривають. Вона пішла з мамою купатися. Були перші літні дні, сонечко гріло, річка виблискувала в сонці. Почали роздягатися. За той час, не знати звідки взявся недалеко над річкою якийсь великий, рудий парубок. Гануська глянула на нього і на маму, збентежилася. А мама преспокійно стояла на березі і далі роздягалася. Парубок якби втомлений положився недалеко на траві і не зводив з них очей. Лежав собі на горбочку, так наче б мав до цього право, може лежав на своїй толоці. Гануську збентежила його присутність і схвилювала. Вона торкнула маму й очима показала на чужого мужчину. А мама нічого — преспокійно роздяглася і входила до води...

— Але-ж мамо! Дивися! — шепнула Гануська.

Мати байдуже звела плечима і таксамо байдуже сказала:

— Та нехай собі дивиться, як йому приємно.

Кілька слів, а від них може закрутитися і найспокійніша, дівоча голівка. Від тих слів земля усунулася їй зпід ніг. Ота байдужість і серед того всього слово „приємність“! Стоїть якось за деревіла і вдивляється широко розкритими очима десь далеко перед себе, а може углиб свого серця, що стукає. Може несвідомо бунтується проти природи з жалем, що не вчинила її пташкою або мушкою, щоб могла відлетіти зараз, таки зараз із того важкого місця, брудного, як намул, в який треба входити, щоб дійти до чистої купелі. Чому має людські ноги, такі важкі, такі страшенно далекі від чистої душі!

— Розбирайся — наказує мати — чого стоїш з отвореним ротом?

Але Гануська лише якимсь безпомічним рухом самооборони загортає спідничину і сорочину довкола струнких дівочих ніг.

— Ні, мамо... — несміло і благально — я не буду купатися... Я нині чогось нездорова, мені недобре. Я лише ноги помию.

Входить у мілку воду, ще тісніше обкручує спідничину довкола ніг, схиляє почервоніле личко і починає пильно розтирати ноги. Мати починає купатися, а Гануську кортить відвернути голову: чи справді той чужий дивиться? Чи жінки у воді можуть більше подобатися, ніж одягнені? Бачить повну білу мамину шию, круглі, трохи

похилені рамена і далі ціле біле, мов ріпа, точене тіло, розрослі бедра і... нагло спостерігає щось, від чого мусить затреміті: На лівій нозі вище коліна подовгастий зарослий шрам!

Так, то той самий шрам, то та рана, яку вона-дитина завдала ножиком матері тоді в клуні.. Серце починає тріпотіти у грудях, кров ударяє до голови, заливає личко: Отже там була її мама!

Яка страшна новина! І то саме у тій хвилині, коли вона не може дати собі ради з новою таємницею — таємницею людського тіла! Чому ж вона не побачила цього шрама давніше! Може була б із плачем кинулася мамі до ніг, може була б благала вибачення, що вона нічого не розуміла... Але тепер, але нині... Цей шрам розворушив давні неясні здогади. Вона відчуває, як в її серці відзивається якийсь демон помсти: — Добре зробила! Добре, що мусіла терпіти! Більше, більше терпінь! А потім серце заливає хвиля гіркого жалю. Краще не знати нічого, краще не мати ніяких таємниць... І нащо та ріка і те сонце і те літо із квітками, коли навіть не можна обмити себе від якогось бруду, що не знати звідки вдирається довкола. Тернева колючка вверчується в серце щораз глибше і глибше, неначе хтось незримий вбиває її там поволі, з диявольською насолодою. Таке було нині з Ганусьчиним серцем.

Мати викупалася, вилізла на беріг і стояла хвилинку у сонці сильна, свіжа і здорова. Крап-

линки води блищали на її тілі. Не обтираючи тіла вона поволі одягалася і з якимсь облесним усміхом споглядала вбік. А парубок витягнувши, витріщив жовті очі і мов хижий звір вдивлявся перед себе. Гануська напів відкритими віями, здається збайдужніла, дивилася на маму, траву і на далеку тінь чужого чоловіка.

Зібралися обі і пустилися назад додому. Гануська помітила, що парубок іде за ними на кілька кроків ззаду, то приближується то віддалюється від них. Іде якби заворожений чи п'яний, не дивиться під ноги, зачіпає за каміння та ями, заплутується за якийсь кільчастий дріт, може якийсь навіжений... Коли порівнявся з ними на мить, Гануська чує який гарячковий, короткий його віддих і бачить, як виблискують у сонці його жовті сліпаки. Здається, що вдивляється весь час у маму, а може їй тільки так здається...

Мати-ж ішла така байдужа, така якось самопевна, усміхнена. Чи така горда, що подобається, чи... Похилює голову і щось тяжко думає. Її ніжик з дитячих літ тепер входить щораз глибше і глибше в її власне тіло.

Йде з мамою, мусить маму любити, не може її покинути, а відчуває як та мама відсувається від неї своєю мовчанкою та таємницею, віддалюється від неї як чужа, далеко. Гануська відходить убік і мама не спиняє її. Коли відвертається за кілька хвилин, здається їй, що десь серед дерев щезають тіні мамі і того чужого. Може мама знала його вже раніше..., а може він хотів те-

пер із нею познайомитися? Чому-ж мама не відослала її просто до хати?

Дівчина воліється далше сама. Сідає на придорожнім камені і так сидить непорушно, сама зі своїми думками. Якби ніколи не мала мами... Вона не має нікого на світі!

А Михайло такий, як дитина! Хотів би знати ціле її життя. Чи може вона йому все сказати? Чи міг би він це зрозуміти?

V.

Одного разу ввечір уся служба була зібралась у кухні. Жартували, сміялися — настрій безжурний огорнув усіх, бо якимось так того дня склалося, що нікому не трапилося ніяке „нещастя“: ані в кухні мясо не пригоріло, ані ніхто не збив склянки ні тарілки. Серед того веселого настрою портієр, ні сіло ні пало, приступив до вікна, відслонив завіску і спитав:

— Чуєте, дівчата, чи не знаєте ви, хто у нашім пансіоні так сильно закрутив голову отому великому панові, що там сидить на лавчині і вдивляється у наші вікна? Він тут майже щодня під вечір приходить. Чи то до котрої пані з наших гостей, чи може то котра з вас так йому впала в око? — Та-ж він тут відмірює стежку мов той жовняр на варті? Я мушу виповісти службу: він ліпше пильнує пансіону, як я!

Уся „жіноча служба“ прискочила до вікна і виставила голови, щоб приглянутися тому пано-

ві. Гануська і собі подалася за ними, та зараз відступилася назад червоніючи. Жінки почали пів голосом то жартувати то думати: — Може то до нас? Але-ж бо то елегантний пан! А який поважний, якби від похоронного підприємства! Кухарка тільки сплеснула в долоні:

— Чуєте людоньки, таж я його знаю! То найбільший бориславський нафтяр, страшний багач, Штремп! Що, ви не чули про того багачиська? Я знаю його добре, то напевно він, якби я йго не пізнала? Як я служила у Бориславі в цукорні, то він там досить часто заходив. Але що він тут може робити? За ким він заглядає?

Дівчата зглянулися одна на одну, всміхалися і дивувалися. Гануська мовчала.

— Га, як ніхто з вас не знає, то хіба треба тут спровадити якого поліційника, щоб вивідав — сказав портієр.

— Та пощо аж таку комедію робити — сказала кухарка, — воно зчасом само вийде наверх!

Моргнула на портієра і стрілила одним оком у бік Гануськи.

Портієр запхав руки в кишені і став зачіпливо, з іронічною посмішкою приглядатися Ганусьці. Але вона скоро схилилася над якоюсь роботою і вдавала, що нічого не чує, і не бачить. — Отже то був славний багач Штремп! — шуміло їй в голові. — І він приходить сюди для неї! Та хоч як їй підхлібило, що такий великий пан звернув на неї око, вона не ворожила собі нічого

доброго з такого знайомства. Знала, чим воно звичайно кінчиться. Такий панисько побавиться сільською дівчиною, повезить її автом, прибере, а потім одного дня кине її на середині вулиці... виїде і слід за ним пропаде. Уже тепер, коли помітила, як тих двоє з посмішкою приглядається їй, стало їй соромно, що вже її підозрівають. Чому той панок до неї причепився, чого він такий упертий? Вже кілька разів зачіпав її на вулиці. Раз дав їй якісь квітки, раз коробочку цукорків. Ішов за нею слідом, чатував, коли йшла до джерела по мінеральну воду для гостей. Звідкись вивідав її ім'я, але не кликав її як інші, тільки перехрестив на „панну Андзю“.

— Алез, панно Андзю, ви мені не зробіте такої прикрости! Ви нині вийдете до парку, на прохід, правда? Я ждатиму на вас, там в тім самім місці, де ми стрінулися перший раз. Добре?

Або так десь приловить її несподівано, наставить якось так по-панськи лікоть і просить:

— Ходіть зі мною, підемо разом на вечерю, до ресторану!

Гануська мусить відмовляти і здає собі ясно справу, чому мусить оминати таких знайомств. Не тому, щоб боялася мами або нареченого, ні, — передовсім її огортає якийсь загальний ляк перед мужчиною. Михайло, то не такий мужчина, як інші — він для неї, як брат, з яким змалку виховалася. Але такий Штремп, ох! такого вона боїться. Коли він підходить до неї і коли загляне їй в очі, якби хотів її зісти, коли його очі за-

світяться, якби мав нечисту совість то за плечима проходять у неї дріжаки і нагло, як у кіні виявляються страшні картини з дитячих літ: якийсь кусник білого, нагого тіла у щілині клуні, купіль над рікою і жовті недобрі очі якогось незнаймого парубка. І тоді збирає її охота втікати десь далеко у кущі, як тоді зпід стіни клуні, збирає охота щільно закрити спідничкою свої дівочі коліна. Вона не любить ходити купатися з іншими дівчатами, коли її кличуть. Навіть образки в панських покоях з голими жінками наводять на неї якийсь забобонний страх. Ах! якби вона не мала такого дитинства, може була б така сама, як інші дівчата, що з усього жартують, не журяться завтрішнім днем. Вони перші всміхаються до прохожих. Гануська сама перед своєю совістю може сказати, що не давала ніякого почину до знайомств, від неї не виходила ніяка зачіпка.

Таки щось її тримає в тім Трускавці. Утікала зі села під своїми молодими роками, утікала перед нуждою... А може приваблював її новий світ — той, де так багато сільських дівчат перемінилося в міщанки і пані. Вона лякалася на селі вічно тих самих днів, що нагадували їй ті самі болючі картини, — мусіла оминати місця, де верталися до неї невеселі думки, наче марива.

Трускавець у повному сезоні видається їй таким великим містом як Львів, про який так багато оповідали старші в її селі. З такого міста можна легко навіть до Америки виїхати... Так

хочеться ввечір вийти послухати музики. Раз післали її за чимось далеко і вона мала час походити. У ресторані живця був дансінг. О, як чудово грала там музика, як ясно світилися вікна, як щось тягнуло її до середини, щоб дати волю очам і вухам, набратися радості на тиждень, місяць, і на довше... Міркувала: „Чейже воно повинно бути і для нас, для бідних, для слуг. Чейже не повинно бути на світі аж так зле, щоб бідний не міг бодай надивитися, наслухатися.“

Нині спішилася, щоб швидко перейти попід вікнами багато освітленого пансіону, щоб втягнути у себе, як нераз пани, що курять у сальоні, трохи того диму з музики. Чекала може несподівано відчиняться двері, або від духоти служба повідчиняє горішні вікна. У ресторані гуділо, мов у великім вулюю перед рійкою; то збиралися гості і музики строїли інструменти. Гануська була така втішена, начебто вона у тому всьому мала взяти участь. Проходжувалася перед „Товариським Клубом“. Тут можна було дечому приглянутися, можна було наслухатися, натішитися.

Краса Гануськи притягала очі мужчин. Був якийсь лінивий спокій у цілій її постаті, як тримала голівку трохи набік перехилену, як підносила спровола повіки і враз питала глибокими, чорними, смутними очима, то полохливо ховала їх за віями. Вражала всіх її дуже біла cera при чорних бровах і темно вишневих устах, дитячих, трохи стягнених вдолину. Ціла її стать, легка, струнка і досить висока.

Гануська мала ще трохи часу і проходжувалася, наче ждала на щось або когось. Здавалось їй, що в кожній хвилині може тут хтось важний появитися, або хоч музика краще заграти. Зпоза закруту вулиці надійшла в її сторону якась дама. Йшла на дансінг до ресторану, в товаристві елегантного пана. Гануська пристанула. Хотіла подивитися, налюбуватися її поставою та сукнею, вдихнути хоч дрібку тої незбагненної краси і елегантії.

Дама була незвичайно вродлива. Йшла сміливою, легкою ходою просто в її бік так, що мусіли обі стрінутися, мусіли одна одну виминути. Гануська не вступалася з дороги; мов очарована вдивлялася у преніжне обличчя дами. Ах! якже вона ясніла тонесенькими шовками, якимись віяльцями з тоненької, прозорої гази, якби крилами барвистого метелика, якимись коронками, що нагадували весняний пух цвітучої верби і оточували її дрібненьке личко та ніжні руки. Все це вириналило як зпоза хмарки, зпоза далекої мряки. Постать дами колихалася в ході так легко, як колишеться стебло доспілого жита від літнього подуву. Пригадалися Ганусі ті „водні панни“, що виблискують крильцями над потоками. Великий капелюх, зроблений із чогось дуже ніжного, хитався, хвилював, мінився чудовими колірами на малій голівці, а ніжки обуті в ясні виступці йшли так легко, що ледви доторкалися землі.

Гануська, задихана від захвату, не встигла придумати назви для прегарної дами. Називала

її в думці „літом“, ні — „літнім вечором“, потім „співом“, але таким як у церкві на Великдень: „Алилуя, алилуя!“ Вдивилася в даму, щоб не забути ніодної частини її одягу. Може колись... Ах, серце тремтіло їй від утіхи та від радісного зворушення, якби супроводила зором свою дорогу паню або приятельку. А дама йшла, йшла і дивилася на Гануську, не помітивши її. Гануська мусіла в останнім моменті відскочити набік, щоб дати дамі вільне місце. А вона пройшла і не повернула навіть головою і не моргнула, її очі дивилися перед себе, а не бачили нікого. Тоді Гануська здригнулася вражена. Може дама навмисне не помічувала її?!

В обличчі дами, у випрямленій постаті по руху голову малювалася така гордість, така недосяжна висота, що Гануська мусіла спокірітні. Тільки посумніла і спустила очі засоромлена. На два кроки за дамою йшов елегантний пзн. Щойно тепер Гануська помітила його. Він глянув на Гануську, але якже інакше від погляду дами! В його погляді було здивування, захоплений запит. Він навіть на одніську мить пристанув, наче хотів заговорити до дівчини. Та отямизся і скоро пішов услід за дамою, що вже стояла перед дверима ресторану і ждала, щоб він їй отворив двері. Чи була така заздрісна за нього чи така розпещена, що навіть сама не хотіла отворити собі дверей. З якою чемною услужливістю він відчинив перед нею двері і пустив її до самі поперед себе!

Саме тоді вилетіла через отворені двері якась така розбрикана, мов молоді жеребці із дзвінками гамірлива музика, а світло цілими струмками, як ропа в місячні ночі облило прекрасну даму від стіп до голови.

Гануську давив біль упокорення. Вперше за все її життя до її невинної радості на вид чогось гарного вплелось почування зависти на вид панської гордовитості, що не бачила довкола себе інших людей, що помітувала нею, відкидала на бік.

І тоді вперше промайнула в неї неясна думка: „Чи вона не могла б так ясніти і дивитися так гордо, якби захотіла!“... Чи портієр не сказав: „Штремп найбагатший нафтьяр на цілий Борислав“. І зараз почала її в серцю призбируватися злість, охота якоїсь незясованої відплати за зневагу, за легковаження, яким їй платили за її невинну радість, щиро-дитячий подив. Підбігла за панком до дверей ресторану саме в моменті, коли кельнер, що вже услужно підбіг до дверей, примикав їх за достойними гістьми. Притримала двері, що вже ось-ось мали заскочити і втиснула голівку у щілину. Ще хвилинку, ще раз побачити, затамити собі!

Побачив її кельнер, всміхнувся догадливо і відійшов від дверей. А Гануська ніким недоглянена, стояла хвилинку у дверях і дивилася. Бачила, як пан поміг пані скинути якусь газово-тюлеву нагортку, як чемним рухом попросив її сідати, як дама хвилинку стояла і гордо розгляда-

лася по салі, а музика наче на таємний знак нагло втихла. Салею пішов шепіт подиву і всі оглянулися на прегарну даму.

Гануська подумала: „І я мушу бути така, мушу! Бодай раз у житті, бодай на один вечір.— Я можу, бо я гарна...“ І зараз чомусь посумніла, спустила голову і тяжкою ходою вернулася до дому.

На другий день ходила задумана, нічого їй не тішило. Здавалося їй, що її прилюдно образили, що всі панські гості помітували нею, то знову, що той, кого вона хотіла обожати, відвернувся від неї з погордою.

Прегарна дама не сходила їй з думки. Куди не ходила, що не робила — все бачила її перед собою. То була при ній тут близько-близенько, у дзеркалі, з якого стирала пил, то знов маячила в далечині, разом із небом, що зливалося із газОВО-фіолетовими димами. Гануська ставала задумана, покидала роботу, підходила навшпиньки до сальонового дзеркала і пробувала прибрати горду панську поставу. Як гості повиходили з кімнат хапала якусь забуту сукню з крісла, якийсь капелюх чи дорогий шовковий шаль, прибиралася гарячково перед дзеркалом і тремтіла зі страху, що хтось може приловити її на тій дурійці.

Проходжувалася по кімнатах з гордо піднесеною головою. Потайки слідкувала за рухами і поведінкою тих пань і панночок, що були у пансіоні, щоб засвоїти собі їх рухи.

За кілька золотих, які дістала від гостей, купила собі дорогих тоненьких коронок і просила кравчиху, щоб обшила ними її звичайну перкалеву суконку.

Вже неясно зачинало в голові маячити бажання: — Вислужить собі, запрацює гроші і купить такі гарні, такі дорогі строї, які бачила у тої дами, прибереться і колись пізно, як скінчить роботу піде до ресторану. Ніхто її не пізнає. Вона сама себе не пізнавала у панських сукнях. Щойно тоді вірила, що вона гарна, бодай чи не краща від тої дами, а певно молодша.

Покажеться так раз, єдиний раз і потім сховає собі всі ті прекрасні речі і більше її ніхто не побачить такої прибраної — лише той один раз. Тоді зможе знову вернутися до своєї роботи. І коли її нападали такі спокуси, то нераз спам'ятувала себе, бралася з подвійною енергією до праці, щоб про це не думати і працюючи молилася і просила Бога, щоб поміг їй вигнати з голови грішні думки. Але молитва мало що їй помагала. Звичайно в половині „Отчешашу“ вже забувала, що молиться, бо нові пляни розбурхували її уяву.

Ті якісь нездійсненні пляни мучили її, але були і розвагою. Говорила собі: Нехай воно може і ніколи не станеться, але якось любо надіятися...

Місто та її праця наводило на неї щодня нові спокуси.

Одного дня прибігла до її кімнатки задихана Зоська і кликнула:

— А йди-но, Ганусю, бо прийшов до тебе якийсь зашмарований, старий гірник із Тустанович, мабуть якийсь твій свояк, чи що, конче хоче з тобою бачитися.

Гануська догадалася, що то був старий Матвій. Прибігла до кухні, вхопила його за руку і випроварила до саду в найдавший куточок. Прочувала щось недобре, тому не хотіла розмовляти з ним при чужих. Матвій сів тяжко на лавчині в саді, зідхнув і почав пильно вдивлятися в Гануську, що сіла напроти нього на мураві. Довшу хвилину ніодно з них не говорило нічого. Потім Матвій почав нарікати:

— А бодай ми нуждарі на світ не родилися. А бодай нас наші матері ще в колисках були подушили! І пощо то чоловік на тім світі так капариться? Щож я нещасний тепер зроблю? Га, нехай гине жінка з дітьми, а я хіба повішуся або втоплюся.

— Що з вами таке? — Гануська витягнула шию.

— Та ніби нічого великого — говорив Матвій з якимсь очайдушним спокоєм, тільки мушуйти до криміналу, а вони всі нехай гинуть з голуду, як руді миші. Вже мені все одно.

„Таки сталося якесь нещастя“ — промайнуло Ганусьці в голові, але не сміла допитуватися перша Матвія, хоч як хотіла все ясно знати, і боялася, що він ще більше заплутає оповідання. Сплела руки на колінах і дивилася набік. А він говорив:

— А щож то я кого замордував, чи що, аби мене до криміналу саджати? І защо, за таку марницю? Прокляті пани, ненажери, навіть такої марниці жалують нуждареві, що вже на сміттю валяється і того їм шкода. Кажу тобі, Ганусько, плюнути не варта, а така кара!

Знов хвилинку сиділи мовчки, аж Матвій почав говорити „з кінця“ :

— Чиж ти, дитино, не знаєш нашого нужденного життя? Чи ти мені не помогала либати тую смердячу ропу? А тепер і того не можна захопити. Всюди повно отих якихось зайшлих заволоків, якихось чужих безробітних. Поставили собі свою заставку на ріці, і вони тебе звідти відганяють від твоєї рідної ріки, від дрібки тої смоли, що ти її хочеш зловити, щоб бодай мати на хліб для жінки і дітей. Куди не розженешся, всюди тебе виганяють, всюди тісно, вже навіть дідам просити хліба на дорозі забороняють. Ага! То я маю тобі казати, як то було зі мною. От тут колись такі бандити заставку мені розкинули, а в хаті ні дрібки муки, ні соли, ні що в губу вложити, ні чим око запорошити. Взяв я торбину, тай пішов помежи шиби, по смітниках шукати шмельцу. Тепер відпадків досить. Ніколи ніхто не боронив бідному на сміттю порпатися. А тут, не знаю що: чи чорт який приніс, чи навмисне який фармазон підкинув: дивлюся кавалок мосяжної рури лежить під стіною, думаю: Не потрібне, викинули! — тай хап живо, кинув у торбину, оглянувся на всі боки, нікого не видко. Тоді я пома-

леньку, та й до хати, думаю собі, занесу до Іцка, може дасть пару грошів, бодай на хліб дітям. Бо то, Ганусю, рура була мосяжна, тяжка, щось варта була, а під стіною викинена лежала. Ледви я прийшов додому і сів, коли глип у вікно, а шан-дар вже тут. Я зараз собі подумав: — Ого, вже йде по мене, та й ухопив я тую рурку і пхнув у ліжко, думаю: хора жінка лежить не буде там шукати. — Ну і що гадаєш? — цілу хату перетряс, недужої баби не пожалував, з ліжка казав їй устати і таки знайшов, протокол списав і каже до мене: — Розправа буде! І от тепер я до тебе, Ганусю, прийшов, бо ти мені, як та рідна дитина, що я кажу, як дитина? ти мені ліпше, ніж мама, ти мені допоможеш, правда?

— А якжеж я вам, вуйку, поможу, чим? — здивувалася Гануська. — То певно буде справа в суді, треба оплатити адвоката, а я грошей не маю. Чимже я вам поможу?

— Та де буде в суді? як не подадуть, то не буде, тільки треба, щоб не подали. Ой, Ганусю, змилуйся надімною і над моїми дітьми.

Гануська витріщивши з дива очі, дивилася на Матвія і не знала, що думати: чи він з розуму зійшов, чи п'яний, чи що?

Почала вже тратити терпець, час було вертатися до роботи.

— Кажіть же, вуйку, ясно, чого хочете, що маю зробити. Я нікого не знаю.

— Ой, знаєш ти його, добре знаєш, а я власне під його копальнею знайшов оту прокляту

рурку. А його копальні, знаєш, вогонь! Не то, що порухати щонебудь не можна, але і приступити близько не дадуть. На милю довкола він має своїх шпіцлів, що йому на бідний нарід усе доносять. Але як я зачав журитися цією справою, і почав декому розказувати свою біду, люди кажуть так і так, то дуже великий пан, він тут лише вганяє автом між Бориславом і Тустановичами, розбивається по копальнях, трудно, щоб ви його де тут захопили і попросили, щоб справу занехав. Ви йдіть до Трускавця, він там має свою вілню і на ніч усе туди їде, там його захопите, то й попросите. Тай я нині вибрався, приходжу, де мені показали, а там сама служба, його нема дома. Я розговорився з ними про своє нещастя, а стара кухарка взяла мене на бік тай каже: — „Ти чоловіче йди до пансіону „Зоря“, там є дуже гарна покоївка з Тустанович, кажуть, що наш пан дуже в ній залюбився, цілими ночами пересиджує в неї під вікном. Кажуть, що вона його не хоче, якась там порядна, то ти її попроси, а вона як нашого пана попросить то наш пан певно вам ту марницю подарують. Не то, що подарують, але і споможуть, бо вони добрі, хоч гострі.“ Так вона мені сказала і от я прийшов до тебе, Ганусю!

— Ну то що з того, що ви прийшли? Я ніякого такого пана не знаю. Скажіть вже раз на-решті, хто це такий? Чому ви просто до мене? Або то я та покоївка, чи що?

— Алеж, Ганусю, як з Тустанович і найгарніша, то певно ти. А що ся тичить того пана, то

як ти можеш тут не знати Штремпа — найбільшого бориславського нафтяра, того богача, що його знає кожна дитина? А що ти файна дівчина і він під твоїм вікном пересиджує, то не потребуєш передімною таїтися. То вже либонь знає цілий Трускавець, таж сліпий бачить, яка ти файна! Навіть небіжчик архикнязь Рудольф якби жив то не постидався би залицятися до такої дівчини! Ти мені не кажи, бо я військовий чоловік, на війні був, то знаю, яка мусить бути дівка штрамацька, щоб тим більшим панам припала до вподоби! В сам раз така, як ти.

— Штремп? — повторила мов у сні Гануська — то він називається Штремп?

І вже не слухала, що говорив Матвій. У голові у неї взялося підозріння. — А може то змова, може той пан підкинув навмисне Матвієві таку річ, щоб він попав у халепу і прибіг до неї, своєї колишньої опікунки, по раду і поміч?

Одно підозріння зродило друге. Підхлібні слова Матвія про її красу, насторожили її. Хто його знає, може і сам Матвій у змові з її переслідувачем, може хоче її згубити? Може той панисько дав йому щонебудь або обіцяв і він видумав оту цілу історію?

— Ще раз вам кажу, що я ніякого нафтяра Штремпа не знаю, ніколи на очі його не бачила і з ним не говорила. Це брехня якась, буцім-то він за мною ходить. Не видав такої покоївки. Це чиста людська напасть. І чого ті люди хочуть від мене? Сиджу собі спокійно, працюю, нікого не

зачіпаю і не дадуть спокійно прожити. Ні, вуйку, не надійтеся, щоб я до якихось незнаних панів ходила за вами просити. Того я не можу зробити. Якби так хтось із нашого пансіону, то що інше...

Гнів охопив її, хотіла добре висварити Матвія, задихалася, але коли глянула на старого, злагідніла. — Ні, він не міг змовлятися на її згубу, не міг її продати за кілька срібняків, як той Юда. Такий якийсь сидів смутний, згорблений, так якось змалів, змарнів, постарівся від її гострих слів, так безпомічно, по дитячому дивився, а його слізні очі так і просили в неї помочі. Не знала вже, що зі собою зробити чи ще говорити, чи втекти, щоб не мусіти дивитися в те бідне лице. А тут ніяк не могла сказати правди, мусіла запертися знайомства зі Штремпом. Треба було старого потішити і знайти час до надуми. Сягнула рукою до кишені запаски, добула кілька дрібних монет, дала йому їх кажучи:

— Не журіться вуйку, прошу вас, якось то буде, як Бог дасть.

Взяла його за руку і мов малу безпомічну дитину привела до кухні. Там попросила в господині дещо дати бідному, нагодувала його і виправила з тяжким серцем додому.

Гануська була страшенне прибита розмовою з Матвієм. Вже люди знають про неї і говорять так, якби вона справді ходила з якимось паниськом. Нікого вона вже не переконає про свою невинність, коли і Матвій уже їй не довіряє. Якби

не тяжка робота, що кидала нею з кута в кут, була б сіла на поріг і плакала.

Але видно такий був уже нещасливий день для Гануськи. Якусь хвилинку по відході Матвія з'явилася з Тустанович її мати. Гнівна, червона на лиці, сопіла і сердилася заки ще промовила слово. А як уже промовила, то так голосно і так соковито, що аж господиня надбігла з покоїв і казала їм обом виноситися нагору до кімнатки Гануськи і там сваритися, а не тут у кухні, де не вільно перешкоджати службі і лякати гостей.

— А то що за кара божа з тою Гануською! Вічно до неї хтось приходить, вічно вона має якісь справи, замість пильнувати роботи! Щойно одного діда нагодувала і відпровадила, а тут, на тобі, маєш, з'являється її мамуня-перекупка і писок розпускає на цілу віллю. Забирайтеся мені звідси!

Гануська моргала на маму, вкінці почала просити, щоб була тихо — ніщо не помагало. Насилу випхала її поперед себе нагору і приперла двері. Тут мати наново дала волю своєму серцю та язикові:

— А ти безстиднице, а ти гадюко! То я тебе вигодувала власними грудьми, а ти так мені тепер віддячилася! Щоб я тебе на світ породила! Ти вже від нині не моя дитина, а я тобі не мама!

— Що, що таке, мамо! таж говоріть спокійно, що таке сталося?

— То ти ще питаєш, що сталося? Цілі Тустановичі з мене сміються і пальцями показують;

що я така дурна, так дала себе здурити! Так ти мене, рідна дочка так обкрутила разом з тим своїм драбом, що виїхав! То ти, гадюко одна, не могла мені, своїй рідній мамі поля законтрактувати? То як тому паршивцеві треба було грошей на дорогу то ти не могла прийти до мене? То я ще може стільки значу в Тустановичах, щоб могла позичити не сто золотих, але триста! Ну, але певно, що я тепер вже нічого не значу, як моя рідна дитина поза моїми плечима якісь гешефта робить!

Гануська зацікавилася. Ноги їй обімліли, коли подумала, що сталося саме те найгірше, чого вона так дуже боялася: мати звідкись дізналася, що вона законтрактувала поле своєму нареченому, Михайлові. „І звідки — питала себе — це міг хто виявити? Ніхто про це не знав лише вони обоє і адвокат, а той чейже не міг виявити...“ Не знала сердечна, що мати перейняла перший лист Михайла з Франції до неї, перечитала, знищила і постановила з помсти за те, що Гануська зробила в тайні перед нею про лист нічого не згадувати.

Мати сварила далі:

— Мало того, що ти рідну матір обманула — що у тебе мати значить! — але, щоб ти не мала стільки розуму і сама себе закопувала, того я по тобі не сподівалася! Я не знала, що ти аж така дурна! Та-же в тих днях якраз зачали ходити інжиніри по сусідських полях і вже мають в тім тижні зачати вертати. А що буде, як на твоїм по-

лю покажеться ропа? Що ти тоді зробиш, нещасна?

— Алез мамо — пробувала вияснити Гануська — нічого злого не сталося. Михайло мій наречений, заробить трохи грошей, вернеться, ми повинчаємося. А як бухне ропа то для нас, бо поле буде наше спільне.

— Ха, ха, ха! Ото дурна! і вона таке вірить! Вернеться до тебе! Ожениться! Ну, ну надійся, ти дурна гуско! Він тебе тепер потребує до хрону! Дуже клопочеться тобою. Кілько часу, від коли поїхав і що? Може хоч яке слово написав до тебе? Може журиться, чи ти на світі живеш? Добре, що контракт ухопив у свої руки!

Гануська зхилила голову засоромлена. Справді Михайло досі нічого не писав. Може мати і добре говорить. Чи ж то не міг бути підступ з його сторони? Таж його батько досить багатий, остаточно міг йому дати невеличку суму на дорогу до Франції. „О Боже, Боже!“ Ганусьці аж в очах потемніло від тих думок.

А мати глузувала далше:

— Ого, вже тепер поминай, як звали! Добре, що надибав таку дурну, що йому завірила. Він тепер так, якби виграв на лъотерії, бо і дівки позбувся і гроші буде мати. Ой, буде мати, а ти будеш панським попихачем! А щож ти собі дурна гадаєш, що як йому на твоїм полі ропа бухне, то йому не можуть післати грошей аж там, де він є, за границю? Чи, може тепер хто прийде і запитається голої панни Ганусі, чи позволить на своїм полі вертіти?

Надаремне Гануська силувалася впокоїти маму і себе. Різкі докази мами захитали віру Гануськи в чесність її нареченого і вона побачила прийдешнє в чорних колірах. Сама вже не вірила своїм словам і тільки стояла безрадна серед того холодного потоку слів, що лився на її голову.

— Ото вимудрувала, ото пустила мене з торбами. І то рідна дитина! І чому-ж ти окаянна не подумала, що те поле то остання наша надія? Як ти могла так себе і мене осиротити? Чому-ж ти не подумала, що це вже сезон кінчиться, тебе леда день викинуть зі служби, бо хто в зимі потребує дармоїда? Корови вже не маємо, зарібків ніяких не видно, всюди тяжке безробіття. І що зробимо в зимі? Хіба зуби позатинаємо в голу стіну і будемо її гризти. Я вже не годна видержати ще одної такої зими, як тогорічна. Я хіба повішуся, або втоплю!

Почала так клясти і заводити, що аж господиня прибігла нагору і попросту викинула обі на двір:

— Аби я чула такі крики останній раз! Більше мені тут не приходить і не кричить!

З тяжкою бідою вдалося Ганусьці випхати сердиту матір за двері, перепросити господиню, мовляв, мати якась недужа, треба їй вибачити.

Сама вже того дня працювати не могла. Попросила свою паню, щоб дозволила їй піти на цілий вечір, бо мусить заопікуватися недужою мамою.

VI.

Розмова з мамою цілком приголомшила Гануську. Не могла зібрати розбіганих думок, почувала себе самотна, нещаслива. Уявляла собі, що так мусить бути пташці, коли нагло хтось вдарив каменем в її гніздечко і те гніздечко розсипалося, а пташка впала на дорогу, в пил, який збивають ноги чужих їй людей. Її вимріяна хата, куди вона линула думкою в найтяжчих хвилинах серед праці і турбот — тепер розбита.

Пригадала собі долю неодної дівчини, що пішла до міста, де її обдурили і переставала вірити в свого Михайла. Мусіла признати правду матері. Її ганебно обдурили, як багато інших дівчат на світі. Вона пішла за серцем і от підступом вимантили від неї той останній кусник поля. Вже тепер не має нічого — хто її візьме, хто схоче її зробити своєю господинею?

Без поля або грошей, що варт сільська дівчина в місті... А кілька років треба б гарувати, терпіти лайки і штовханці, може і не знати ще що, щоб наскладати собі якесь віно... А такого поля, як її, в нафтовій околиці, де кожної хвилини може бухнути в небо маєток — ні, про це не може мріяти така бідолаха...

Чи вона може мати жаль до матері, що так грубо, якби кулаком здерла їй полуду з очей?

Мати говорила, як людина, що багато була по світі, багато знає, має досвід. Дуже то можливе, що Михайло вже і забув за свої прире-

чення. Так часто трапляється, що чоловіки сміються з дівчат, які їм довіряють.

Вона сама винувата. — Вона сама — дурна, бо легковірна! — Раз захотіла бути самостійна, раз хотіла вихопитися зпід впливу матері, бо бачила, що вплив цей для неї погубний і от, що наробила! — Думала з огірченням, чи не ліпше так було спитати матері, ліпше вже було ходити прив'язаною на ланцюжку як собака.

Бичувала себе тими думками, ранила, шматувала своє серце.

Доходила до тих думок, які так часто навівають щирі, прості серця, що живуть вірою у правду, справедливість і людську чесність і нараз бачать, що та їх віра стає причиною їх нещастя. В одній хвилині втратила нареченого, що мав стати підпорою її будучности і маму, яка могла бути для неї останньою дошкою рятунку серед зневіри. Чи вона могла відкрити своє серце перед тими всіма новими, серед яких працювала? Чи хтонебудь зрозумів би її, допоміг би їй бо-дай радою? Сміялись би, реготались би в кухні цілий вечір з дурної Гануськи, яка повірила якомусь парубкові, що хотів собі поїхати до Франції!

Вернутися на село? До чого? — ні ґрунту, ні корови, ні близької душі. Мама зненавиділа її, коли побачила, що Гануська їй не вірить і хоче позбутися її опіки.

Йшла самотньо вулицями Трускавця, що оживали гамором під вечір. По цілоденній спеці мешканці і гості висипалися на вулиці, на стежки до парку, щоб подихати передвечірньою прохо-

лодою. Хворі і здорові однаково тішилися регарною погодою. Музика грала якось так бадьоро, немов бризкала збиточним дитячим сміхом, немов сама собі покривлялася, то посвистувала, то підтупувала. Танкова музика вміє захочувати до безжурного життя, до радості: „Тішся, каже, життя таке чудове, треба хапати з нього короткі хвилинки. Будь тим, чим музика: легким, невловним, вітерцем, пилинкою квітки, зідхненням, цілунком, крильцем комашки...“

Якби у відповідь музиці люди жвавіше порушувалися, розмовляли руками і очима. Десь реготалися діти, десь хтось співав у радіо, якийсь кінь запряжений у панський візочок ішов, як по цирковій арені, якийсь авто вкочувалося у вулицю, наче на сцені.

Лікувальники, мов чемні діти йшли шнурочками зі шкляночками і малими рурочками до джерел. На верандах і перед домами увихалася служба з кошами повними доспілих ягід, то тачками з гарною заставою. Надходила поетична година навіть для тих, що ніколи поезій не читають. Усе відсвіжилося, ожило, віддихало свободніше, люди, дерева, навіть доми.

Гануська цілком несвідомо йшла найгамірнішими вулицями, парком, де було найбільше людей. Утікала від своєї самотности, хотіла змішатися з людським морем, задивитися в нього і забути про своє горе.

Мов сонна переходила попри людей, знайомими місцями, де давніше все довкола цікавило

її і забавляло. Тепер не бачила нічого. Перейшла попри лазнички, топтальником через цілий парк, вернулася і мабуть уже з наміром вертатися додому плелася нога за ногою дрогобицькою вулицею догори.

Несподівано зупинилося перед нею при самім хіднику елегантне авто, якби хотіло загородити їй дорогу. З авта вискочив знайомий пан. Так це був той знайомий, добрий знайомий. Гануська станула і витріщила очі. У першій хвилині не пізнала, хто це і не розуміла, що може від неї хотіти таке авто...

Пан тримав капелюх у руці і заявив, що хотів би з нею пройтися. Вона машинально кивнула головою. У такій хвилині була б пішла де-небудь з кимнебудь, щоб не бути самою. Майже втішилася з такої зустрічі. А чейже є ще хтось на світі, кому така бідна Гануська потрібна, чейже на щось може придатися. Як то добре, що він з'явився, саме у такому моменті, коли вона така нещаслива, коли так потребувала, щоб хтось заговорив до неї. Відповідала йому пів-словами ще неспокійно, якби не знала, що робить. Йшли поволі, а авто їхало за ними на кілька кроків. Властиво Гануська не йшла, а пан Штремп провадив її.

Він говорив півголосом і лагідно:

— А чому-ж то панна Андзя якась така не своя? Що сталося? Чому пані так посумніли? Чи варто то так журитися, якимись там дурницями? Чи не ліпше сказати про все мені, своєму приятелю?

леві? Прошу мені вірити, що я на все знайду раду, поможу.

Ганусьці приємно було слухати тих слів, байдуже, чи могла їм вірити. Вони були наче захистом по бурі, ліком після болю, доброю новиною після нещастя. Того дня вона мала за багато прикрих вісток..., насамперед Матвій, потім мати. Навіть не подумала, а відчувала: „Не все на світі таке безнадійне... Є ще люди, о, є ще люди!...“

Поволі, незаметно перейшли добрий кусень дороги і зупинилися недалеко залізничного двірця, серед прегарних садів. Тут вулиці були вище положені і під ногами простирався майже цілий Трускавець. Штремп говорив:

— Ах, Андзю, як я бажаю вам добра, а я через вас змарнував майже ціле літо. Неодну приємну годину могли би ми разом були провести, якби Андзя не була якась така завзята. А я чейже нічого надзвичайного не домагаюся, от, одного доброго слова, одного лагідного погляду з тих чорних очей. Навкучило мені вже за Андзею заглядати, то навіть не пасує, щоб поважний мужчина ходив за дівчиною, як студент і просив, щоб згодилася вийти на прохід, чи переїхатися кудись, от до Борислава, чи до Стебника.

Гануська відповіла несміливо:

— Ви певно пане, не знаєте, що я за одна. Я-ж звичайна сільська дівчина, я тепер є тут на службі. Як я можу дотримувати товариства такому панові, як ви?

Але він знає, все знає, кожную подробицю з її життя і саме тому вона йому подобається, як ніяка інша жінка.

— Андзю — переконував — чого ви так мучитеся, так тяжко працюєте? Шкода вашої молодости і краси. Така дівчина, як ви не мусить так тяжко працювати, може лекше жити.

— Я не хочу легкого життя, не хочу переходити з одних рук до других — відповіла.

— Алеж про щось такого я і не думав і не бажаю вам. А от, ви звинні, здорові, маєте гарну поставу, навіть я сам можу вам вистаратися за якусь працю. От можете навіть і у мене лишитися, управляти домом, наглядати за службою, а часом, як ваша охота, товаришити мені на прогульці, розвеселити мене трохи розмовою.

Ганусьці прийшло на думку, що вона нездатна до такого заняття, не має ані відповідної освіти, ані досвіду, але не хотіла йому перебивати. „Нехай собі говорить — подумала — так приємно слухати його спокійного, лагідного голосу, так добре знати, що комусь на нас залежить“.

Розмовляючи дійшли до прегарної віллі, захованої серед саду і кусника дикого ще смерекового ліса чи парку.

Дім наче навмисне скритий перед людським оком, обтулений деревами і обведений високими, залізними штахетами, так і вабив своїм спокоєм. Гануська на його вид забажала заглянути до середини, може навіть скритися у тому

домі перед цілим світом, що був для неї такий суворий.

Коли Штремп отворив перед нею залізну фіртку і гостинним рухом вказав їй дорогу перед собою, а сам чемно, з капелюхом в руці, усунувся набік, щоб їй лишити вільний перехід — серце в неї нараз забило живіше, голова закрутилася від радості: „Шанує мене, як той пан, що вводив до ресторану на дансінг тоді ввечір свою прекрасну даму... Чи я не можу бути такою дамою хочби на короткий час?...“ — замаячіло в ній неясне бажання. І сама вже не знала, як це сталося, що без надуми і спротиву ввійшла до чужого дому так, немов би давно собі цього бажала.

У віллі не було нікого крім старої вже жінки-кухарки. Директор впровадив Гануську до кімнат і сам позасвічував світла. Просив її, щоб не боялася, щоб розгостилася, посиділа, спочила. Говорив їй уже „ти“ і кликав „Андзю“.

Гануська розглянулася по пишних кімнатах, заставлених дорогими меблями і не могла досить налюбуватися, як вони гарно порозкладані в кількох кімнатах так, що творили одну цілість, якби були вимальовані на образку.

Штремп пояснював, що це його кімнати, тут він живе, працює, відпочиває. Крім тих кімнат є ще кімнати для гостей і для служби, кухня, лазничка, все те покаже їй пізніше. А тепер нехай Андзя почуває себе зовсім свobodно, як дома, вона ж у нього тепер у гостині.

За хвилину чути було, як авто вкотилося до гаражу і небавком молодий шофер перебраний вже за льокая ввійшов до кімнати повідомляючи, що вечеря вже чекає. Коли говорив, спустив очі і старався оминати погляду Гануськи.

Директор чемно вклонився Ганусьці і просив, щоб з ним повечеряла. Вона знову послухала його. Ні, ніяк не могла нині спротивитися йому, такий був якийсь нині поважний, такий чемний, а найважливіше ставився до неї з пошаною, не робив ніяких натяків, ні зачіпок, чого вона все найбільше лякалася.

По вечері почувала себе страшенне змучена, знесилена переживаннями цілого неспокійного дня. Штремп зараз помітив це і попросив її, щоб перейшла з ним на другу сторону дому. Там на отвертій веранді просив її сідати на плетене крісло і показав у далині цілий Трускавець, що тепер увечір блимав зірками електричних ламп. Прегарна закутина щораз більше западала в сутінки і щораз більше показувалося отих зірок. Гануська забула про втому, коли побачила, як гарно виглядає Трускавець розстелений майже під її ногами. Сиділа, відпочивала і мовчки дивилася у далину.

Була рада: Ось хтось поводитьсь з нею, як з жінкою, що заслуговує на поважання, розмовляє, як з рівним собі, не пхається до поцілунків, хоч властиво вже має її у своїх руках. І то не перший-ліпший, а такий великий пан, якого знають на всю околицю. Бажала якось віддячитися,

пригадувала собі, як поводяться пані у пансіонах, коли сидять з панами і розмовляють. Про себе, коли її питав, говорила мало і дуже обережно, не нарікала. Штремп несподівано спитав її, чи вона не хоче вже спати. Повів її до невеличкої кімнати, де стояла застелена килимом отомана, показав, як замикаються двері і сказав, що може замкнутися зі середини на ключ.

— Алеж, пане директоре, я мушу йти до своєї пані, до пансіону, мушу забрати свої речі, мушу подякувати за службу!

— Що? — засміявся він і махнув рукою — знайдуть собі іншу покоївку, а на речі можеш махнути рукою... Що ти там можеш мати за речі? Заробиш собі у мене на кращі, як будеш добра.

— А мама? Ні, я не можу так залишитися, мушу повідомити маму, мушу полагодити ще деякі важні справи.

— Ет, — сказав з легковаженням — які ти там можеш мати справи? А мама — говорив протяжно — мама, сама сюди прийде.

Гануська задумалася, знала багато дечого про нафтярів, але не знала, що між ними є такі поважні і добрі панове. Успокоїлася, перестала боятися і залишилася на ніч.

Довго не могла заснути. Приголомшувала її думка, що вона знову сама зробила рішальний крок у своїм житті і знову не порадилася мами. Бо властиво вона дотепер нічого самостійно не робила, завсіди й у всіх рішала за неї мати. Винув сумнів: чи не робить якоїсь дурниці, чи

знову не занадто легковірно, але нехай там... вона вже не має сили далше боротися...

Заки заснула, пересунулися перед нею чергою події нинішнього дня. Пробувала зрозуміти: що властиво пригнало її сюди. Нещастя, яке стрінуло старого Матвія і якому бажала допомогти? Чи сумні картини найближчого майбутнього, які нині в таких чорних колірах розгорнула перед нею мати? Даремне вмовляла в себе, що приносить себе в жертву тим дорогим особам, які вона мусить рятувати. Сама провинилася, сама мусить усе направити... То знову з'являвся перед очима її уяви образ прегарної дами, що йшла ввечір на дансінг. Дама ще гарніше була прибрана, ще елегантніша і мала її власне обличчя — обличчя Гануськи.

Від цього образу Гануська напrawdę засоромилася. Притулила обличчя сильно до подушки і міцно заплющила очі.

VII.

Гануська залишилася в домі Штремпа.

Прийшла туди в такий день, коли не мала сили волі і потребувала будького біля себе. Коли думала, хвилинами, чи робить добре? — пригадувала собі, що вона — служниця. Чи не доля служниці змінити дім, службу і пана? Краще вже служити в такого, що ходить коло неї, ніж у таких, що поводяться з нею як з попихачем.

Не заганялася думками за далеко. Лякалася думок про поле, хату мами і саму появу мами. Все це було сіре, сумне. А жити треба і серце прагне хоч промінчика надії.

Минуло кілька днів.

Гануська сиділа у кабінеті Штремпа — не як служниця, а як гостя.

Сиділа прибрана в дороге шовкове, біле кімоно, її розплетена коса постелилася чорною плахтою на плечах, босі ноги затопила в мягку шовкову шерсть шкіри білого медведя. Він узяв її за руку, дивився їй в очі і говорив:

— Андзю! Ти сама не знаєш, як ти мене зробила щасливим. Я сам аж тепер бачу, що значить мати в хаті таке ясне сонечко, як ти. Скільки я вже знав жінок на своєму життю, але ніодна не взяла мене так за серце, як ти. Не хочу тобі підлещувати, але ти сама несвідома тої сили, яка десь сидить у тобі, ти не розумієш, як ти мене опанувала.

Гануська важко зідхнула і поволі хотіла ви-свободити руку.

— Андзю! Не журися! Будь весела, добре тобі буде.

— Алеж ти маєш жінку! Вона тут може кожного дня приїхати, має право. Зрештою я не хочу ніякій жінці відбирати чоловіка.

— Що я маю жінку, про це всі знають і я того цілком не запираюся, але ніхто мене не при-силує, щоб я тут, де працюю, мусів жити як у ма-настирі. Вона собі постійно мешкає у Варшаві

і живе по своїй волі. Виїжджає собі коли хоче до Парижа, на Рів'єру і перебуває там так довго, доки їй подобається. Має повну свободу. В нас нема того, щоб одне одному перешкоджувало. Я не мішаюся до її особистих справ. Узимі я її відвідую у Варшаві, але сюди вона не приїде. Де вона хотіла б їхати до такої нужденної, краєвої містини! Вона виїжджає лише за границю. До Борйслава її взагалі не звабиш; вона каже, що все чути нафтою, і те саме говорить про мене. А я тут тяжко працюю і мені по праці також належить якийсь спочинок, щоб я мав у себе якусь людину, до якої я міг би слово промовити. Я перепрацьований, перемучений. Тут у Трускавці маю закутину, де можу спочити, моя жінка навіть не знає, що я крім дому у Бориславі, маю другий дім тут у Трускавці. Успокийся, Ганусю, вона тут не приїде. І не дивуйся, не дивися на мене такими великими здивованими очима, я не роблю нічого злого. Таке життя, як моє, тепер дуже модне.

Гануська не говорила нічого, схилила голову і задумалася. Штремп погладив її ніжно по голові і спитав:

— Ну, щож, моя голубко, годишся залишитися в мене? Будеш тут панею. Служба мусить тебе слухати і шанувати так, якби мене самого. Дістанеш ще до своєї власної послуги покоївку. Ну, скажи щось, не сумуй!

Вона зідхнула і прошепотіла:

— А що станеться з моєю мамою? А що ти задумаєш зробити з тим бідним чоловіком, тим моїм приятелем, Матвієм, про котрого я тобі згадувала?

— Алеж ти не журися мамою і про це я вже подумав. Винаймемо мамі десь тут близько нас помешкання, а зрештою вона може до тебе заходити, коли тільки схоче. А щодо того чоловіка, то я також вже про нього подумав. Він уже дістав посаду в моїй копальні. Добре йому ведеться. Таким паном, як тепер, він іще ніколи не був.

Гануська усміхнулася. Він був радий, що її розвеселив і засміявся:

— Бачу, Андзю, що тебе можна купити за ціну чужого добра. Ой, яка ти добра дитина! Ну, скажи, купив я тебе? Знаю, що як лишишся тут, то не з любови до мене. Ти мене не любиш. Ти все ще боїшся мене. Але я не трачу надії. Пізнаєш мене ближче, то і полюбиш.

Він поводився чемно і ніжно. Гануська пішла до своїх кімнат. Штремп казав їй перебрати на себе ролю пані дому. Аж дивно було, як вона вміла застосуватися до нових обставин.

Так почалося нове життя бідної дівчини, що стала панею.

Дістала покоївку виключно до своїх особистих послуг. Висиплялася довго, більшу частину дня проводила на нарадах з кравчинею, почала ходити навіть до купелів, казала собі зробити ондуляцію і манікір.

Вполудне звичайно проходила по головних алеях і звертала увагу своєю вродою, прегарними, повними смаку і елегантії туалетами, поважною і стриманою поведінкою.

Кожного дня йшла до джерел „Нафтусі“, де можна побачити гостей з усіх закутин краю і навіть чужинців.

Часом Штремп, гордий на її красу, забирав її до свого авта і обвозив по Трускавці та околиці, показувався з нею в першорядних ресторанах. Мав дуже багато знайомих і всім представляв її як свою „кузинку панну Андзю“ і під тим іменем усі її знали. То знову залишав авто до її послуг і тоді вона казала возити себе на Помірки, до купелі, де на пляжі збирається панська публіка, особливо в пополудневих годинах. Знуджена безділлям казала себе інколи везти ввечір знаною дорогою за Трускавець, де з горбка було видно цілі Тустановичі, висідала з авта, йшла кількадесять кроків пішки, а коли вже знала, що шофер її не бачить, складала руки і шептала щось в роді молитви: „Мое ти рідне село, моя рідна маленька хатко, Боже бережи мою хатку!“

Тужила за рідним селом, за своєю хатою, але не мала відваги піти туди подивитися. Навмисне приїздила сюди, бо здавалося їй, що наче заглянула до рідного села — доконала чогось важного, виконала якийсь обов'язок.

Часом з великим гамором і стукотом заїжджала ціла громада нафтярів з Борислава до віллі Штремпа і тоді починалася широка забава: гра

в карти, пиянство, що тяглося не раз до білого ранку. Гануська мала між тими панамі багато таких, що залицялися до неї; не один заздирив Штремпові такої „своячки“. Часом, коли вже всі були п'яні і не знали, що вигадати, Штремп, щоб заїмпонувати всім її красою просив, щоб вона розпустила волосся і показала його приятелям своє тіло.

Гануська оп'яніла не пам'ятала, що робить, і часто дозволяла оглядати себе. Захоплені кумпани стягали черевик з її ноги, наливали туди вина і пили з нього за її здоров'я під дикий супровід музики.

Не раз бувало, що ранком, ще всі підхмелені сідали на авта і їхали разом із Гануською до Борислава „на поправини“. Вона дуже любила такі шалені їзди досвітком. Любила коли холодне, вогке повітря пестило її лице, а на розвіяному волоссі осідали краплини роси.

Але не раз Штремп мав забагато праці і не міг нею займатися. Тоді ставало їй нудно і сама не знала, чим виповнити час.

Думати не хотіла. Оживала тільки серед забави. Чим забава була більше шалена, тим швидше минав час. Часом так поривав її той крутіж, що цілком тратила рахубу часу — не знала, коли кінчається день, а починається ніч.

Товариство мужчин, в якому тепер перебувала, вводило її у стан гарячкового подразнення. То були люди, які живуть увесь час нервами —

здебільша великі промисловці та купці, що звикли жити ненормально, виснажені тяжкою працею, притуплені на буденні вражіння, що потребували сильних спонук, щоб взагалі зазнати деякої насолоди. Таксамо, як тяжко працювали, так і легко бавилися — кидалися наосліп у забаву, до крайнього виснаження, усім тілом, усіми змислами.

Гануська вміла дотримати їм товариства — молода, здорова і сильна, не мучилася скоро. Могла витримати і кілька ночей без сну, словом була ідеальною товаришкою нічних забав. Скоро засвоїла собі деякий засіб загально вживаних необхідних слів і фраз і кидала ними з успіхом у розмову. Як чогось не знала або не вміла сказати, то воліла замовчати або хитро так зводила тоді балачку, поки хтось інший не відгадав, чого вона хоче.

В тім часі старалася про ніщо не думати, не журити себе ніякими докорами совісти, що часом так начеб десь ворушилися. Говорила собі: „Живу! Відпочиваю! Це мені належить по тих усіх терпіннях, по нужді...“ Часом пригадувалися їй слова Зоськи-покоївки: „Справедливість мусить бути на світі. Всі мають бути рівні. Останні будуть перші...“ Чи не так воно?... Ось вона, Гануська, є тепер ця „перша“, що давніше була „остання“.

Не здавала собі справи, що вона тут в тім домі і середовищі стала предметом забави і панської забаганки.

З дня на день ставала щораз більше вибаглива і починала вчитися примх. Її забаганки старався Штремп все з найбільшою охотою виповнити і називав їх „оригінальними“.

Штремп здебільша бував цілий день поза домом, у Бориславі. Тому, що Гануська не знала вже що зі собою зробити, він увів її до „Товариського Клубу“, де записав її під прибраним прізвиськом як свою „кузинку“. Прізвисьце Штремпа заступало їй усі рекомендації. Гануська любила замішатися поміж членів клубу, сісти посеред елегантних панів і пань і прибрати вивчену позу великої дами. Звичайно сідала на плетені кріслі, на терасі, перед будинком клубу, брала газету до рук і вдавала, що читає. Члени клубу і прохожі, деякі потайки, деякі явно приглядалися їй з приємністю, подивлялися їй вроду, граціозну позу, туалету. В таких моментах Гануська, коли бачила, що хтось нею поцікавився — зазнавала правдивої приємності.

Одного разу, коли так сиділа і буцімто читала, а тільки задивилася кудись далеко перед себе, газета випала їй з рук. Тоді нагло з'явився перед нею, мов з неба впав, якийсь гарний молодець — такий свіжий, сильний, з чистими, невинними очима малого хлопчика, з очима повними довіря до життя, зі золотою кучерявою чуприною. На голові сиділа корпорантська, малесенька шапочка — не сиділа, ледви трималася, якби ось-ось хотіла впасти. Він сів напроти Гануськи при найближчій столику і вдивлявся в неї.

Так виразно бив з його очей невинний захват, такий був схвилюваний, такий втішений її появою, якби то він віднайшов когось знайомого, чи відкрив щось іще небачене.

Коли Гануська глянула в його сторону, незамітна, прегарна усмішка затремтіла на його устах і засвітилася іскорками в очах. Гануська побачила це і збентежилася. Поволі спустила якби від блиску сонця очі, але за мить знову скортіло її поглянути в його сторону. Знову глянула і знову...

Потім скоро спам'яталася, зірвалася з місця і не дивлячися вже більше в його сторону, відійшла жвавим кроком.

Йшла, мов п'яна. Голову мала цілком закручену від несподваної появи того „золотого“ — як його вже в думці назвала — студента. Схвилювана, зворушена до глибини душі, як ще ніколи не була досі, зворушена появою чоловіка, який справді їй подобався, йшла і думки її співали: „Хочу того студента, хочу, щоб був мій!..“ Повинна була б лишитися, а втікала. Втікала від почуття, з яким не знала, що зробити. Звільнила кроку під впливом тих думок, тої пристрасти, що нагло її опанувала. Йшла поволі в сторону костела. Звичайно любила на горбочку перед костелом стати і дивитися поза себе в долину на рух кураційників. І нині зробила таксамо. Оглянулася, а студент вже недалеко неї, здоганняє її....

... Алеж це була б зрада... Ні, їй не вільно, вона не зрадить „свого“ Штремпа!...

Кивнула головою на візника, що саме переїздив і поїхала до дому.

Дома ніяк не могла успокоїтися від нагального вражіння з незнайомим студентом. Ходила, мов заворожена по кімнатах, „зідхала“, ломила руки і раз-у-раз повторяла собі: — „Хочу молодого студента, хочу, щоб був мій!...“ ..., „Чого ж було втікати!... Яка я...!“

На другий день не пішла на корзо, ані до клубу, а блукала кудись поза залізничий двірці полями, манівцями. Боялася стрічі з ним. Думала: „Тимчасом він відіде, може приїхав лише на прогульку, як звичайно студенти...“

За той час хотіла чимось зайнятися. Вийшла на городець з квітами, побачила, як він заріс хоптою і нагло прийшла їй охота зробити в ньому порядок. Схилилася і почала плеканими руками, виманікірованими нігтями завзято полоти. Але земля закам'яніла від спеки і вона не могла дати ради.

Знайшла десь під корчем коновочку-поливайку, пішла до криниці, напмпувала води, підкасалася і почала підливати грядки. Навіть не думала про те, що працює в дорогій сукні та елегантних черевиках. Але без мотики годі було щонебудь зробити. Побігла за мотикою до кухні, до ґаражу, нарешті десь у дровітні знайшла якусь стару, заржавілу мотику.

Тепер причепилася до роботи. Сонце пражило, а вона сапала з усієї сили, полола і витрясала землю з хопти. Чорна, довга коса зісувалася

їй з голови і звисала вділ. Тоді брала її обережно у два заболочені пальці і закидала взад, на плечі. Так працювала поки не змучилася, почервоніла і спітніла. За такою роботою навіть не почула, як отворилася фіртка і ціле бориславське товариство знайомих панів увійшло до саду. Нагло окружили її з усіх сторін, почали бити браво, сміялися з неї, кепкували собі.

Штремп насупився і відозвався до неї гостро: „Що ти виробляєш, Андзю? В тій хвилині йди до своєї кімнати, вмийся і переберися, а відтак вийди до гостей. Де твоя покоївка? Мусить тебе зараз взяти в свої руки і привести до порядку. Це просто нечуване! Що то за нечемна дитина! Чи ти в мене є від того, щоб таку грубу роботу робити? Чи ти не розумієш того, що як ти себе знівечиш, знищиш, то я не зможу тебе людям на очі показати!“

Гануська не відозвалася. Засоромлена, мовчки пішла до своїх кімнат перебиратися.

І нагло, без усякої причини відчула, як тяжкий біль здавив її серце. Чому вони відібрали їй таку дрібну приємність? Відчула вперше накинуну неволю і сльози набігли їй до очей. Зрозуміла, що хтось мав право розпоряджати нею. Як він казав... Ага! „Не зможу тебе людям показати“! Так, він мене має на показ, як який гарний мебелъ, як яку кітку чи песя! Ні, я не живу тут свobodно так, як це мені спочатку здавалося. Він правду сказав якось раз тоді, що він собі мене купив...

І від того дня відчула щось наче тиху нехіть до свого життя і до людей, що помагали їй забувати, чим вона була і що з нею може статися.

VIII.

„Дорога Ганусю!

Пишу до Тебе той лист з далекої стороньки. Не пишу його словами, тільки гіркими сльозами. Так мені банно за тобою, за рідним селом, за всіма своїми людьми, що місця не можуть собі прибрати. А то може не так жаль за рідним селом, як за тим рідним словом, за усміхом зичливих людей, за піснею. Гірко мені тут жити, але знаю, що і Ти тяжко працюєш у чужих. А таки не трачу надії, що з Божою помічю скінчиться незадовго те наше бідування.

Ти певно хочеш знати, як я тут живу? От, життя моє тут, як якої робучої тварини. Нарід тут французький і тим він дуже гордиться. До робітників говорять по французьки і тяжко тут зразу порозумітися. До нас, чужих робітників ставляться згорда. Уважають наших за таких, що нібито безпритульні. Щоб ми тільки й родилися і виростили шукаючи роботи. Холодні вони для нас. Наші люди переживають тут неодно в часі тих контрактів. Ми в них попросту, мов ті невільники — головно жінки.

Бо тут так, що як кого возьмуть на контракт, то стараються сильно його використати

в роботі. От, знають, що тоді робітник є безрадний, бо продав себе, тай поводяться грубо. Кому не рихт, нехай собі зробить рихт, але як?... Вже ліпше діється такому робітникові, що відбуде контракт, бо навчиться дещо говорити, йде деінде за роботою, шукає іншої праці.

Зовсім інакше, гарніше живуть ті, що в копальнях або по фабриках працюють. Вони знають лише восьмигодинний день праці, а по роботі вільні. Але де мені ще з такими рівнятися! Про це я не можу навіть і думати!

Найгірше сумно і тужно мені в неділю. Хоч є тут костел і багато священників, але таки жаль за своїми церквами і за нашим співом. Тут у тім костелі, не дуже то чисто прибранім всі сидять на кріслах і навіть клякають на такі кріселка з роґожі.

А є між тутешніми господарями такі побожні, що зараз по відправі забираються до тяжкої, пільної роботи — не дадуть робітникові навіть в неділю, чи свято спочити. Тому робітники стараються в неділю втекти кудись до міста, бо зараз господар винаходить для них якусь роботу.

Нарід тут при роботі не лише що не співає, так, як у нас, але навіть підчас роботи нічого не говорить між собою. Часом буває йде сусід попри другого, то лише зпід лоба подивиться, тай піде. І не співають, а хочби й хотіли дещо заспівати, то деде їхній пісні до нашої!

Про їхню недільну забаву, то й не згадувати. От, тільки, що пересиджують по ресторанах та пють вино.

Дорога Ганусю! Ти не знаєш, як мені тепер усе те нагадується, що було. Найліпше згадую собі ті вечорі, якто ми обоє нераз сиділи під хатою, а здалека, з поля доходив спів женців, що з вінком верталися додому. І згадую собі тепер кожне Твоє слово. Моя ти, дорога щебетушко! Прошу Тебе, не забувай мене, так, не забуваю.

Не забуваю і ніколи не забуду, яка Ти добра для мене. Рідний батько не мав серця, а Ти завірила мені. Як собі погадаю, що Ти останній кусник поля мені законтрактувала, хоч я з Тобою ще шлюб не взяв, то нераз заплачу з радості, що маю таку добру наречену, таку щирю душу! Ой, Ганусю! Ти сама не знаєш, який тепер світ поганий, який підлий! Вір мені, що якби так інший хлопець був на моїм місці і якби так несподівано бухнула ропа на Твоїм полі, то певно гроші взяв би собі. Але я не такий, я тебе не покину. Я Тебе люблю щиро і буду любити аж до смерті. А в зимні м'ясиці приїду додому і поберемося. Розведемо собі господарство, купимо корову і якось будемо жити. Не такі ще бідні, як ми є на світі і якось живуть. І ми не пропадемо.

А може нам Бог дасть, що і для нас земля не поскупить „чорного золота“. Може і нам буде доїтися наша „чорна корова“.

Як собі погадаю кілько то нераз таких бідних, як ми, за один вибух ропи ставало багачами, то зараз мені відрадніше і не трачу надії. І до нас ще всміхнеться доля.

А тепер ще рад би я довідатися, як Ти живеш, дорога Ганусю? Чи Твоя праця дуже тяжка? Чи згадуєш мене коли?

Ой, нераз я журюся, що Ти між тим панством забудеш господарську роботу. Але то вже недовго потребає. Час скоро летить. Напиши мені, Ганусю, довгий лист. Напиши, чи пам'ятаєш свого Михайла?

А вкінці мого листа поздоровляю Тебе.

Будь мені здорова, моя мила дівчино
Твій наречений
Михайло“.

Даремне ждав Михайло відповіді на цей лист кілька тижнів.

Михайло вичікуючи відповіді від своєї Гануськи, попадав у сумніви і прикрі передчуття: Що діється з нею? Може знайшла собі вже кого іншого? Може кохається з іншими, а його забула? Роздумував довго, що йому робити, звідки довідатися правди. І одного разу написав лист, але вже не до Гануськи, а до свого приятеля Василя, що його дуже любив.

Дорогий Василю!

Посилаю Тобі тут у листі дрібку французького тютюну, скрути собі з нього цигарку і закури, а я собі тут закурю і буде нам так, якби ми собі в ріднім селі, на вулиці стояли і розмовляли. То я хочу дещо від Тебе довідатися, що там чувати в нашім селі? Може знаєш, що ро-

бить і як живе моя дівчина, моя Гануся? Чи вона здорова і де тепер перебуває, чи ще в службі, чи дома? Чомусь мені не відписує на мій лист. Не знаю, що сталося, може мати їй яку біду робить через мене?

Кілька неділь вже минуло, як я до неї написав листа і дотепер не відписала. Може вже часом якого іншого має, а мене забула. От, як то дівчата. Що з очей, те і з думки.

Прошу Тебе, Дорогий Приятелю, вивідай там усе, як там ті мої справи стоять і напиши мені, але моїй дівчині не кажи нічого, що я так допитую.

А ще Тобі напишу кілька слів, як ми тут живемо і що робимо.

Я тут працюю при пильній роботі, бо нарід тут понайбільше займається рільництвом. Управляють пшеницю, трохи вівса, конюшину-люцерну, трохи бараболі місцями, а також пашні буряки. Праця тут тяжка, бо вліті гарячо, а треба ходити по горах. Поля пообсаджувані живоплотом і мури з каміння, котре визбирано на ріллі. І ростуть тут колючі хащі, що пробивають руки.

Збирають усе з поля машинами.

Тутешні господарі годують худобу і вівці. Але тут вівці білі і без рогів, вівці доять, з овечого молока мають великі доходи. Те молоко віддають до молочарень, а там виробляють сир; усяко він називається і всі їдять сир щодня. Ховають телята, а також годують безроги. В містах і містечках займаються торгівлею, яка тут уся

в їхніх руках. В західній частині повіту є копальні вугілля.

Харч, який тут дають робітникам непоганий. На снідання дають чорну каву, на обід вепровину. Дають пити вино, бо вода тут недобра і шкідлива. Робітники їдять з господарями при однім столі і ту саму страву. Кожний зі своєї тарілки. Сплять декуди в кімнатах, декуди по стайнях і на стрихах, от, де є місце. Мають усі свої окремі ліжка і ковдри. Робітниці мають тут свої окремі кімнати.

Але всі ті вигоди вони, тутешні господарі, вміють дуже зручно при роботі на робітникові собі відбити, використовуючи при праці. Доми тут хоч і поверхові, але не дуже чисті. Одно треба признати, що жінки тут дуже працьовиті й ощадні. Назагал жіноцтво тут здорове, але якесь бліде, наче малокровне. Недорівнює воно нашому здоровому жіноцтву. Сільської носі, такої гарної, як у нас, тут цілком нема. От усе вбирається як по містах, а мода йде з Парижа. У дівчини на голові капелюх або шапка.

Нарід тут назагал досить побожний і дуже строго придержується 7-ої заповіді божої. На роздоріжжах багато хрестів, але то лише коло полевих доріг, при головних гостинцях не видко. Тай тії хрести, як рівняти їх до майна господарів, не такі то панські, дуже вбогі. Тутешні люди дуже мало жертвують на якісь цілі, не так, як наші. От, нарід такий, що сам любить багато користати з життя. Але все одно, хоч які запопадливі,

чотири рукави не тріпаються їм при сорочці, лише два, так як нам.

Ніяк не можна привикнути до того народу. Так і чуєш через шкіру, що він тобі чужий і самий не хоче приблизитися до тебе серцем. Не знаєш, Дорогий Приятелю, як я тут тужу за своїм селом і за людьми, за Тобою. Не маю тут ніякого приятеля. Знайомі хлопці працюють в інших місцях.

Що то казати! За дівчиною мені банно, і тужу за своєю Ганусею. І прошу Тебе ще раз напиши мені все, що знаєш, що у неї чувати. Не бійся мені правду написати, я видержу, навіть якби і щось злого довідався. Запечений я вже у всякій біді. Сміло пиши мені! Мое серце і так неспокійне, щось злого мені віщує. Не забувай, що Ти мій приятель і повинен написати мені правду.

А також напиши мені про свої гаразди. Чи знайшов Ти роботу і яку?

Очікую від Тебе листа якнайскорше. Поздоровляю Тебе зі щирого серця.

Твій приятель Михайло.

І на цей лист ждав Михайло відповіді даремне кілька тижнів. Тоді почав направду журитися. Ходив мов строений, їда йому не смакувала. Коли побачив листаря на дорозі, то цілий трусився від нетерплячки, то червонів то бліднув — мусів відвертатися від людей, щоб не пізнали, як він мучиться.

До хати не міг писати, бо з батьком розійшовся недобре через Гануську. А тут ані вона не відписувала, ані Василь. Отже мусіло статися якесь нещастя.

Нарешті в один слотний день, коли менше було роботи, постановив щось зробити. Випросив собі у господаря кілька годин вільного часу і пішов на друге село, де знав, що працює знайомий, тустановицький хлопець, Іван. Гадав, може у нього вивідає дещо: може він має який лист з дому, яку вістку.

„Чейжеж там усі не вимерли! — грім їх не вибив, ані гази їх не витроїли!“

Трапив саме на пору, коли робітники вечеряли. Товариш відпочивав, був вільний і міг з ним порозмовляти.

— Іване, чи маєш ти яку вістку з дому, з наших сторін?

— Та чому не маю? — здивувався той — що другий тиждень маю з дому лист. І від батьків і від знайомих і від...

— О, скажи, скажи! — просив Михайло — що там нового? Я писав два листи і ніхто мені не відписує.

— Не журися, будуть ще писати, го, го! аж за богато. Довідаєшся, довідаєшся, аж тобі голова спухне від тих новин.

— Що ти, Іване, жартуєш, чи що? Кажу ж тобі, що ні словечка не маю вістки, ні від кого... Бачиш, я так далеко йшов умисне до тебе, а ти смієшся з мене.

— Абож я тобі що злого кажу, от кажу, що ще напишуть.

— А тобі писали? Скажи бодай, що тобі писали? Лекше мені буде, як бодай щонебудь довідаюся, або лист мені покажи. Дай мені свій лист!

— Та де я маю лист? Уже десь його подер. Нічого там цікавого. Абож я знаю, що ти так дуже хочеш знати? Чи всі шиби нафтові стоять на своїм місці? Чи котрий не перевернувся? Чи хто має нові вибухи? Чи брутта кому побільшилася? Чи хто в селі оженився, чи хто помер?

— Та звичайно — почав якось несміливо засоромлений Михайло — у мене, як сам знаєш, родина — ну, і ти-ж знаєш — дівчина-наречена, Гануся....

— Та знаю, знаю — протягав Іван — дівчина. Та я чув, що вона на службі десь там, у Трускавці. А як на службі, то не дома — то хто може що про неї знати в нашій селі? От хіба якісь небилиці, як то звичайно балакають про тих, що кудись виїхали з дому.

Говорив, але затинаяся. Видко тяжко йому було розперезатися. І нараз сказав різко:

— Не знаю, Михайле, чого ти властиво так дуже набив собі голову тією дівчиною? Змалку тото волочилося з матерю десь по світі, що можна сказати вона вже так, якби не наша, не тустановицька. Тепер знову на службі серед чужих. А в службі різно буває, навчиться між панамі різних витребеньків, в голові їй перевернеться.

А не дай Бог, який паничик підсунеться, або покаже гроші, тай уже така дівчина пропала, на віки, амінь. Ой, з такої то вже трудно, щоб господиня була. Я тобі по доброму раджу, дай собі з нею спокій. Чи то вже нема для тебе іншої дівчини? Мало то дівчат на світі! Ти-ж не з бідної родини, щоб мусів першу-ліпшу брати. Батько твій таке поле має, що ще колись можеш паном бути. А де маєток, там і жінка відповідна знайдеться. „Коби лози, дідько буде“ — як люди приповідають. От, не пише дівчина то нехай там, Бог з нею! І ти не пиши. Писання не для нас. А за рік може всяко бути. Вернемося додому, то все виясниться і побачиш, чи я тобі добре не говорив.

З того всього Михайло вирозумів, що його товариш щось знає із рідних сторін і то щось недоброго, лише не хоче всього сказати, щоб його не зажурити.

— От, волів би ти мені розказати все до чиста, ніж так крутити.

Посумнів, замовк, попрощався і пішов до дому.

Вражали його червоні дахи — такі чужі, як і стіни домів і весь краєвид. Почував себе самотним, як ніколи. Його очі зупинялися механічно на деревах, крамницях, людях, що минали його як предмети. Нараз на дахах, бічних стінах домів і широких парканах читав великі реклямові написи лікерів чи вин, які французи пють „на апетит“: Dubonnet, Pernot Cinzano. Михай-

ло ніколи ще не пробував ніодного з них; складав гроші. Тепер вколола його думка, що нема для кого складати. Хотів зробити щось очайдушне. Сів при столику найближчого ресторанику і казав подати собі пляшку вина. Того вечора вперше впився вином до нестями.

*

Знову минуло кілька тяжких днів.

Нарешті прийшов той довго вичікуваний лист. Але не від Гануськи, тільки від Василя.

„Дорогий Михайле!

Я не закурив Твого тютюну, тільки гіркої трутини. Не порозмовляю я з Тобою щиро, як з приятелем, лише припаду до стола і гіркими сльозами заплачу.

А бодай я не був дочекав з Тобою товаришувати, бодай був не дочекав того листа від Тебе! А воіліло би мені руки покрутити, як я мав той лист гіренький до Тебе писати.

Але хтож Тобі сиротині на тую чужину вістку подасть, хто Тобі очі отворить на тую кривду, що Тобі зроблено, за Твоє добре серце, за Твоє щире, вірне кохання?

Ой, не питай мене, мій милий Товаришу, запитай тої річки, що я над нею по ночах сидів і того буйненького вітру, що мені сльози обтирав. Ой, розмовляв я з тим вітром буйнесеньким і радився, заки Тобі, Товаришу, той лист написав.

Але годі вже, прошу свого серця, — цить! Спамятайся! Вістку Тобі подаю страшно... Волів би Ти її, ту свою дівчину — Ганусю побачити на лавці неживу, як почути те, що з нею.

Взяв її той найбільший бориславський нафтяр Штремп до себе і зробив собі з неї коханку. Тепер вона мешкає у його домі в Трускавці, а він має у Варшаві рідну жінку.

І не має та Твоя дівчина найменшого сорому, автами їздить, сміється, пе по ночах з панами, гуляє. Ціла вона в шовках, коронках, капелюхах, газах, як вітрениця. Колише собою на всі боки, як яка правдива пані дується, як нафтярка. Ой, не хочу я Тобі більше писати тих вісток, щоб ще більше не ранити Твого серця. Ти не знаєш, як мені тяжко було взяти оте перо до руки і Тобі той смутний лист писати. Мені при тім писанню так як на яким похороні.

Краще забудь за неї, вона вже не для Тебе, нехай Тобі здається, що вона вмерла. От, такі то тії дівчата, невірні і зрадливі! Ніколи не можна знати чи не зрадить. Лише товариш, приятель вірний не зрадить Тебе до смерті.

Не бери собі того всього дуже до серця, мій любий товаришу. Не роздумуй і не попадай у розпуку. Скоро по роботах не гайся і приїзди до дому.

Поздоровляю Тебе щиро

Твій товариш

Василь“.

IX.

До легкого безжурного життя легко звикнути. А хто набідувався роками і не зазнав вигод, тому м'ягка перина каже забувати про всі вчорашні злидні.

Чи мало наших сільських дівчат перемінилося за короткий час у місті так, що їх не пізнавали країни? Наші дівчата з роду проворні, терпеливі, вміють мовчати і мовчки вчитися від панів, коли тільки хочуть їх наслідувати. Місто має свою силу — вміє вабити своїми вигодами та вибагами. Серед вигод і вибагів кожна душа перемінюється разом із тілом. Запахне мило і перфума перетворює селянку швидше, ніж книжка — хоч і зверху, але швидше, так, що вона сама цього не відчуває.

Все довкола Гануськи було приготоване так, щоб вона вірила, що вона — пані. Її спомини були прикрі; вона нерадо до них верталася.

Часом бувало Ганусьці нудно. Штремп був зайнятий, гостей не було, а вона вже і викупалася, і на прохід пішла, і в хаті та городі оглянула кожний кущик. Хоч і вміла трохи читати і могла, як трускавецькі дами сісти на лежак із книжкою, але тих книжок, які мав у своїй бібліотеці Штремп — вона не могла читати, бо їх не розуміла а інших, таких, що були б для неї, не мала і соромилася попросити. А купити самій якось тяжко було, попросту не знала, як то ті книжки купується, що треба в такій крамниці сказати,

якої книжки зажадати, боялася, що висміють її. І так бездільно сновигалася по домі, якби чекала кого або роздумувала над яким горем.

„Усе тут зроблене без мене і для мене — думала — яка я тут непотрібна!“

Одного разу прийшла їй думка. Штремп виїхав на кілька днів за орудками, а вона післала стару кухарку до Дрогобича на ярмарок:

— Купіть мені там на ярмарку двоє поросятток, таких, знаєте, маленьких, малюсеньких, рожевеньких.

— Знаю, знаю — говорила кухарка — куплю вам такі, що зможуть у вас в зарукавку спати, як в інших малі песики.

І купила таку рожевеньку пару з позадираними догори веселими рильцятками, якісь такі клаповухі з хвостиками як слимачок.

Гануська страшенно втішилася ними, зараз з воза забрала їх на руки і понесла сама до малої комірки, за гаражем, де собі вже заздалегідь обдивила місце для них. Там сховала поросятка до койця, де давніше колись були кури й нагодувала купленим молоком. Наказала кухарці і покоївці, що мають пам'ятати про „тую худобу“ і все на час їх нагодувати. На такий приказ покоївка фукнула під носом: — Я не годилася до того, щоб ходити коло свиней. — Побачимо що то буде, як пан приїдуть!

Але якось пан приїхав і відїхав, та нічого не довідався. Гануська тішилася своїм захованим газдівством, сама носила поросяткам молоко

і кришила хліб, часом нарвала салати або моркви, і приглядалася з приємністю, як вони хапчиво їдять.

Раз якось обі служниці були заняті великими „порядками“ в Ганусьчиних кімнатах, а сама Гануська збиралася до міста; вже мала на собі довгу шовкову сукню, коли нараз почула, що поросятка дуже квичать. Вона почала сварити на служниці:

— Ви нероби, защо я вас годую! з нічим не можу на вас здатися, навіть поросятко одна з другою не нагодує на час!

Надягнула на себе дороге футро з попелиць, що було під рукою, підперезалася якимсь фуляром і побігла до кухні. А за хвилину вже вийшла звідти з малим цебриком, наповненим молоком, перейшла з ним кімнати, вийшла верзандою і побігла до кучки. Довгий трен дорогої сукні волікся за нею і зачіпав за бадилля та камінці, широкі рукави пишного футра так і маяли у повітрі. Покоївка виглянула за нею вікном, здвигнула згіржливо плечима і сказала з насмішкою до кухарки:

— Пані в шовках і попелицях пішла з цебриком до свиней!

А кухарка: — Господарська то видно дитина і до господарки її тягне. Шкода, що тут марнується. Яка би то з неї господиня була. Гей, гей!

Хоч як нудно було Ганусьці, і хоч тягло її до господарки, та не любила, коли мати відвідувала її. Мати мешкала тут недалеко, Штремп на-

няв їй гарне мешкання, а харч діставала в Гануськи. Спочатку, як лише Гануська перейшла до Штремпа, мати поводитися чемно і тихо. Їй імпонувало — багатство, пишнота і пошана, з якою тут ставилися до її доньки пани та служба. Але зчасом освоїлася з тим усім і почала до всього мішатися.

Маму дратувала поведінка Гануськи — її стриманість у вияві своїх почувань, деяка таємничість, що видавалася матері браком довіря до неї. Часом, коли були сами, пробувала прихилити її серце до себе:

— Ганусю, моя дитинко, чогож ти така якась задумана? Таж тобі тепер так добре, всім аж очі вилізають, ти-ж повинна тепер лише сміятися і гуляти. Чи може він тобі чого жалує, чи тебе не любить, чи не носить тебе на руках? Він добрий і не скупий. А скажи-но, дитинко, скільки він тобі дає грошей, оттак на строї, оттак скажім денно, тижнево? Я для себе нічого не хочу, Боже борони, не думай! а таки так з цікавості питаю.

А Гануська вже наїжилася:

— Чого ви хочете, чого мене мучите? Чи я вам маю здавати рахунки, кільки я видаю? Не ваші гроші!

А мати облесно:

— Алеж я знаю, дитинко, гроші не мої, а твої, але ти така ще дитина, не подумаєш, що буде колись. Я не думаю нічого злого про нього, але знаєш, які то нинішні мужчини, от планет-

ники. Щось йому не сподобається, муха на ніс сяде і розійдеться з тобою. От відложити б тобі який грошик на чорну годину, або щоб він тобі бодай що затабелював, хоч би тую віллю, де тепер мешкаєте.

— Що? що вам до голови приходить? Я маю йому щось такого говорити? І ви мене до того намовляєте? Ні, радше я ще нині його покину, а губа мені не отвориться до такої жебращини! Не буду жебрати у нікого і вам заборонюю! Щоб я того більше не чула!

Зірвалася з місця і хотіла кудись бігти. Мати насилу переблагала її, щоб залишилася, обіцяючи, що вже більше не буде і згадувати про таке. Але тяжко зідхнула і покивала головою над глупотою дочки.

Та не все мати уступала їй так скоро. Найгірше було те, що вона в домі Штремпа справді хотіла відгравати роль старшої досвідченої особи чи навіть тещі. Надувалася, проходжувалася по кімнатах і видавала службі прикази.

А що Штремп був добрий і любив Гануську, то мати щораз більше підносила голову. Вони обоє мовчки потурали таким забаганкам, мовляв: „Нехай натішиться, це ж нікому не вадить“.

Слуги кепкували собі зі старої: „От яка пані, які міни виробляє, а як прибралася в тії шовки, навіть ніхто не пізнав би, що то проста баба зі села“.

— Та чому не пізнав би, диви як розрослася! строї і шнурівки вже не помагають — ззаду

виглядає, мов тая нива розорана в розгін“. Про доньку висловлювалася стара так, якби Гануська була законною жінкою Штремпа:

„Від коли моя дочка заміжня за паном директором...“ або: „Від часу, як я її віддала заміж...“

А що свого відповідного товариства не мала, то залюбки заходила до кухні на розмову:

— Що ти собі одна з другою думаєш, з ким ти маєш до діла. Го, го! в часі війни, в Одесі не такі я ще мала сальони, як оті, що в них тепер мешкають мої діти. А скільки я мала срібла та золота, а все те значене коронами з дев'ятьма палками. Одна лише лампа в нашій вітальні коштувала тисячу доларів. Покійний мій чоловік, Вася, що був офіциром, досить намучився, щоб мені приспорити стільки майна. Ну, і що думаєте, як йому відвдячилася проклята комуна? Усе казали віддати, мовляв: на державний скарб! Але мій Вася не був дурний! — золото-срібло позбирав і закопав. А сами ми от з цією нашою донечкою виїхали, бо мусіли виїхати. Ну, і що думаєте? Як ми потім вернулися на те місце, то що ще там застали? Хрін! — Васі товариш, грім би його забив, усе від нас покрав! Ще щастя, що я була мудра і дещо з тих маєтків задержала при собі, то бодай на деякий час стало і було з чого жити!

Оттак вона вихваляла себе в кухні цілими годинами. Слуги нераз злобно допитувалися: — А той ваш пан Вася воював чи що?

— Та де воював, а йому пощо було воювати? Йому досить було перейти по місті, то вже всякого добра приніс до хати.

— Якже-ж то так? — допитували слуги.

Стара загинала оповідання в інший бік, а у дразливих моментах не раз Гануська мусіла різко відкликати маму з кухні.

Але у кімнатах бувало ще гірше. Коли приходили інтелігентні гості, вони вмиль орієнтувалися, з ким мають до діла і де починаються вигадки. Часом нафтярі, на підпитку навмисне закликали „маму“ до вітальні, садовили з переборщеною чемністю між собою і вдаючи велике зацікавлення, казали торочити собі всякі теревені про воєнні переживання та багатства. Тоді Гануська терпіла муки. Вона знала, що мати мала підчас війни не одну темну хвилину, хотіла затаїти її перед людьми, та годі було. Часом, коли Гануська тратила терпець, перебивала:

— Панове, не вірте, все те моїй мамі снилося. Ми мали споконвіку одну задріпану корову, кусник поля і хатинку. Мама працювала на полі, а я пасла корову.

— Алеж Ганусю! обурювалася мати. — Ти нічого не памятаєш, бо ти тоді була ще маленька. Певно, що як війна нас знищила, то ми стали цілком бідні, це трапилося не тільки нам. Я мала одну приятельку, графиню...

— Алеж мамо, цитьте!

— Чейже не можеш заперечити, що ми споріднені з графами!

— Годі! — кликала Гануська — ані крапельки вина більше...

Одного разу, мати, прибрана в чорну шовкову сукню, широко розсілася у вітальні, на мягкій фотелі і прислухувалася розмові панів. Конче хотіла теж брати участь у розмові, але нині якось ніхто не звертав на неї уваги. Гануська сиділа задумана. Панове були дуже схвильовані, сперечалися, якби радили:

— Годі вже витримати!

— Ця повоєнна криза протягається надто довго!

— Увесь нафтовий промисл впаде, якщо політика уряду буде йти далі в тім самім напрямі.

— Щож на це сойм? Чи прийме новий закон?

Тоді несподівано Ганусьчина мати, що прислухувалася уважно до розмови, задеклямувала:

— Сойм, як сойм, але з політики, то вже, панове, певно нічого не буде!

Тиша запанувала у вітальні. Всі моментально зглянулися на стару і наставили вуха, немов хотіли переконатися, чи добре чули.

Гануська помітила іскорки гумору в очах Штремпа, що незначно моргнув на гостей і з наївною міною спитав:

— А що пані мамця думають про політику?

А вона рада, що на неї звернули увагу, відповіла:

— Я думаю, що конституція повинна бути... але без білянсу.... Бо як так далі піде то бігме вся нафта пропаде, а наші терени то заберуть на

податки. Бо політика то все тільки в паперах! І нащо і пощо? — Такі порядні панове, такі поміщики, таку людську працю складають у стирти, а вони пускають тото з вогнем, з димом, марнують! І то має бути політика!

Говорила одним душком, аж задихалася, а розбавлені гості аж заходилися від сміху. Били їй браво, заохочували, щоб говорила далі.

Гануська похилила голову, гарячий румянець вдарив їй на обличчя. Мало що бракувало їй до плачу. Зрозуміла, що мати сама не розуміла ні своїх слів ні того, що з неї глузують. Хотіла якось рятувати її та себе і встаючи сказала:

— Годі, мамо! Ходіть, треба вам перебратися до вечері.

Знала, як мати любить усякі нові сукні. Часто мати навмисне при гостях виливала на себе вино або каву, щоб лише знайти притоку вийти і перебратися та показатися в іще дорожчій туалеті. Гануська насилу вивела маму до другої кімнати. Там ухопила її за рамена, потрясла нею мов грушею і посадила її на крісло.

— Що, що це ти? — здивувалася перелякана мати.

— Мовчіть! мовчіть! — Я вас розтрясу! Ви... ви... перекупка чи п'яні! Що ви плетете? бійтеться Бога!

Дитячо - наївний погляд спочив на Ганусьці. Мати не розуміла. Вона думала, що говорила дуже розумно, а тут...

І в тій хвилині, під таким поглядом Гануська відчула своє безсилля. Треба було мамі пояснювати, повчати її, як малу дитину, яка несвідомо зробила щось злого. Та треба було самій розуміти про що йшла річ, треба було сказати, як не слід говорити, оправдати свій гнів. А того всього Гануська не могла зробити, бо сама добре не знала, в чому мама провинилася, вона не цікавилася якимись там політичними справами, що були для мужчин і тепер у рішучім моменті забракло їй слів. Одно лише знала напевно і висказала: — Ми, ми... українці, а вони чужі, з нас сміються!

Покинула збентежену маму, побігла до своєї кімнати, замкнула на ключ і почала гірко роздумувати. Відчувала, як страшенно тяжко людині, коли чужі посміхаються з чогось, що їй рідне, а вона не може боронити себе свobodно, не вміє відповісти. Щось таке болюче, як відламок шрапнелі, що підчас війни розсипалася, вривалася в тіло і від того ранені кричали, як від распеченого заліза. Побачила перед собою, кусень окопів з наїженим кільчастим дротом — страшний дитячий спомин! — з якимись поперевертаними, поломаними хрестами і якимись розкиненими, людськими кістками. Життя видалося їй на хвилину боем, де кожний за щось бється, у що вірить, чогось рідного боронить. Вона тут чужа, довкола неї чужі і вона не вміє боронитися.

Аж тепер зрозуміла Гануська, що мати, її власна мати, з глупоти, з чванькуватости, щоб

показати себе освіченою панею рівною панам, зробила щось принизливе, заохотила тих чужих людей, щоб глузували із світа, в якому вона зросла.

І таки мати винна, не хто інший, що вона нині на сором собі не вміла уст відкрити... бо там у Тустановичах, коли жінки і дівчата сходилися в читальні, то мати не хотіла її туди пускати, мовляв: — „Тобі не треба „політики“. Там чейже вона могла бодай чогось довідатись, прислухатися, як і чим нарід живе. Нераз сама хотіла вирватися, побігти, то знов раз не мала у що взутися, то іншим разом у що вдягнутися.

Але і з тих окрушок, які десь захопила — зачула у сусідів чи прочитала колись з газет, Гануська зрозуміла, що повинна соромитися і що може тепер за неї соромиться її опікун — Штремп. Те, що вона неосвічена, дурна, безсильна, боліло її, як образа.

Ходила по кімнаті, ломала руки, стримувала плач і не могла дати собі ради з думками:

— Що я їм, тим людям, от кусок ганчірки! Що я значу, коли не вмію їм навіть сміло в очі сказати, хто я і що я їм рівна! Не смію заперечити, не можу наказати замовкнути. Не вмію навіть голосно засміятись... Пробувала віднайти в собі погідний настрій, не могла заволодіти своїм зворушенням.

Даремне добивався до неї Штремп, просив, щоб відчинила, вийшла до гостей. Затялася, загрозилася, що покине його хату, коли його гості

будуть насміхатись з неї і з її мами, та коли будуть вести „такі якісь“ — не знала як їх назвати — розмови.

По тій події тиждень ходила якась збентежена, прибита. Соромилася Штремпові глянути в очі, а з мамою не хотіла розмовляти.

Якось невдовзі настали жнива. Гануська дуже любить цю пору. Часто виходить на прохід на поблизькі поля, жагуче вдихує в себе запах збіжжя. Часом по дощі йде межами і дозволяє мокрим колоскам бити себе по лиці та по шиї. Часом розгортає руками спіле збіжжя, несподівано підносить руки і тішиться, коли воно зі шкляним шелестом знову пружисто вертається до гурту, колишеться і тремтить, як струни.

Коли Гануська вийшла тепер на поле, здавалось їй, що вперше відкрила місто, де живе, та його околицю. Трускавець, ніби-то живець, де лікувальники і знуджені багатії думають увесь день тільки про їжу, сон і купелі, але до міста у жнива лине подих піль.

Не тільки саму Гануську тягне за місто.

Ледви сонце трохи склониться сполудня, ледви злагідніє нестерпна спека а вже гості рухаються, вибираються на прохід.

Щораз більші гуртки поспішають у сторону ославленого Городища. Мета проходу, — недалекий лісок, гарно утриманий з повитинаними алеями і лавочками для відпочинку. Гануська подивляє пишноту одягів у дам, не вважаючи на те, що йдуть на звичайний прохід. Хоч жінки мо-

жуть вбратися вигідно, тягнуть на себе дорогі, тяжкі і тісні пополудневі строї. Вона пригадує собі той час, як її забавляв вид кожної нової сукні, як тишив кожний новий одяг, що його дістала в дарунку.

Тепер вона почуває себе хвилинами якось незручно в тих панських сукнях, які так добре лежать на ній і звертають увагу прохожих. Вона воліла б вибігти босоніж, простоволосою у поле, впасти у траву і горілиць лежати довго-довго....

Гануська прийшла нині з проходу розміряна. Вона чула співи на близьких узгір'ях і ті співи зворушили нею інакше, ніж досі. Засумувалася, якийсь час сновигалася по городі і надслухувала, неначе хотіла захопити, повторити собі знані, а наче призабуті, чарівні слова пісні. Мельодія звучала їй в ухах, але слова втікали, як стривожені думки. Сіла задумана при отворенім вікні кімнати. Спів наближувався. Вже можна було розрізнити слова. „Чогож, ті женці сюди йдуть, та-ж тут нема ніяких господарів...?“ Задихана покоївка вбігла, мов радісна ластівка до кімнати:

— Прошу пані, женці стоять перед брамою, хочать увійти до нас, хочуть пані вінчувати. Чи можна їх впустити?

Говорила скоро, а розгорілими очима просила, щоб пані дозволила. Гануська була така збентежена, що не знала, що властиво має відповісти.

— Їй вінчувати! — Щось нечуване, неймовірне! — Таж вона не господиня, не робила жнив! Чи хто намовив женців, чи хто сміється над нею?

Але часу до надуми не було! Казала отворити браму.

На щастя і радість були то самі дівчата і деякі з них знали Гануську давніше. Одна несла вінок, друга сніп пшениці. Гануська вийшла на ганок і стояла вся як на жарених вуглях; схилила голівку і насилу стримувала сльози. Дівчата поводилися поважно і з пошаною, так начеб стояли перед справжньою господинею. Поставали рядом перед ганком і заспівали свою найкращу обжинкову пісню для господині:

Котиться вінець з гіря до Ганусі на подвіря
З подвіря до стодоли — зі стодоли до комори
З комори на нивоньку — сіяти на зимоньку.
Господинонько наша, чи вже варена каша,
Чи варені пироги, бо ми люди з дороги.
Чуйся госпосю в пірю! Заріж корову сіру
Барана рогатого, когута чубатого,
Із курятами квочку, виточи вина бочку!

Потім треба було подати Ганусьці вінець, але дівчата цього не зробили. Лише та, що несла сніп пшениці пішла попереду у сіни. Як це побачила Гануська то так врадувалася, немов якийсь цінний дар внесли їй до хати, немов сама богиня Лада вступила в її убогі пороги і наділила багатством землі. Опам'яталася, що треба якось пошанувати женців, подякувати.

Звичайно і чемно так, як це роблять правдиві господині попросила дівчата, щоб увійшли до хати.

Дівчина, що несла сніп поставила його в куті вітальні, а сама поклонилася Ганусьці і бажала їй:

Приношу вам вінок, зі всіх нивок,
Ой, замітайте двори і застеляйте столи,
Застеляйте обруси, най вінець ся не трусить,
Наш вінець не з полови, щоб трусився під
ноги,

Дай вам Боже сіяти, орати,
А нам з вами посполу збирати.

Зворушена Гануська з цілого серця дякувала дівчатам, але дивно, ані вона не мала охоти допитуватися, як це сталося, що вони її пошанували господарським звичаєм, ані вони не проявляли охоти говорити на ту тему. Гуторили про все інше:

— Богу дякувати жнива вже ось-ось покінчилися.

— Алеж то нині спека була, сорочка прилипла мені до плечей!

— Здається, що в ночі буде дощ.

— А знаєте, дівчата, що я свій серп загубила, мабуть покинула під полукінками.

— Ага забула, певне хочеш вернутися на поле, а по дорозі стрінути свого хлопця!

Гануська мусіла поводитися, як справжня пані. Казала принести вино і тіста, наливала і частвовала дівчата. Вдарила у той самий веселий безжурний тон у розмові, розсміялася, жартувала

з дівчатами. Вкінці принесла цілу торбинку срібних монет, висипала їх не стіл і кликнула весело: „Ану дівчата, хапайте!“

А вони кинулися, як діти, хапали гроші, видавали собі взаємно, дразнили одна одну, так розсміяли і розвеселили цілий дім, якби були на празнику. Недовго посиділи з Гануською і пішли. А вона взяла собі низенький табурет, сіла побіч свого снопа, обняла його рукою. Гладила сніп рукою, пестила, тишилася його шелестом, якби вела з ним розмову. Зпоміж соломи визирала свіжа ще незівяла трава і квітки.

Почала добувати квітки зі снопа і називати їх шепотом, як це роблять малі сільські дівчатка по межах, коли бавляться і приговорюючи самі, до себе: — О, то мак, а це кукіль, ромен, а тамто блават, який свіжий, ще не зівялий, а то зазульчині черевички, а оце павутичка-повійка...

І зачала ніжно відвивати било білої квітки зі стебла. Витягнула цілком довгий батіжок із білими цвітами денече по ньому, та заложила собі повійку на голову, мов вінок.

Така була занята своїм снопом, що не почувала, як хтось увійшов на веранду та зупинився при скляних дверях.

Штремп здивувався, коли побачив її у такій позі, хотів кликнути, засміятися. Але завагався, не мав сміливості порушувати цієї картини. Побачив з обличчя Гануськи, яка вона розмріяна і дивно сумна. Не сподівався, що вона може так виглядати — така спокійна, весела, здорова дів-

чина. І якесь йому самому незнане почування, яке каже шанувати чужі святощі, стиснуло його серце. Тихенько навшпиньки відійшов і покоївці, що надходила дав знак, пальцем на устах, щоб мовчала і відійшла.

Легенько відчинив двері і нечутно вийшов.

X.

Михайло за той час таксамо нудив світом і не міг знайти собі місця. Вино, яким опянів до нестями уперше на своєму віці, відкрило йому таємницю, як можна забувати за своє горе. Почав у суботу ввечір і в неділю бувати серед французів-робітників, щоб підтримувати їм компанію. У громаді і смерть мила. Чуючи раз-у-раз розмови у чужій мові почав учитися трохи по французьки. Находили на нього хвилини, коли рішав, що найкраще буде поставити хрестик над своїм селом, над родиною, над ґрунтом і залишитися у Франції. Чи мало краян зжилося вже з чужою землею, заробляє гроші і не хоче вертатися до краю на нужду?

Коли минало похмілля і приходив понеділок із звичайною тяжкою працею на чужому господарстві, нагадував собі все рідне. Відчував, що не може забути Гануськи і тої постанови, з якою їхав сюди, щоб стати господарем на своєму ґрунті.

— А я дурний думав, що зроблю з неї господиню, що розведу господарство і будемо вкупі

жити, працювати, що будемо такі щасливі аж люди будуть зазидувати нам. Але де мені до такої княгині? Не подумав я над тим, що вона для мене занадто якось панська і делікатна, то інші за мене подумали. Позазидували мені моєї княгині тяжкі вороги! Відобрали її від мене і закопали! Пропала вона для мене — не моя вже..! Сновигався по обійстю, по полі, охлялий, якийсь тяжкий до роботи. Хвилинами находила на нього переміна, зривався, наче прокидався з тяжкого сну, хотів кудись бігти — хотів якстій відіхати додому, щоб вирвати Гануську з чужих рук, рятувати її. То знову попадав у безсилля. Нагадував собі, що позичив гроші на дорогу до Франції, що мусить ті гроші звернути, що не може ошукати людей, які мали до него довіря. А далі: — Що він там вдіє, такий Михайло, звичайний бідак, з яким ніхто не рахується! Всесильний богач Штремп трясє цілим Бориславом, ціла околиця тремтить перед ним, а він зарібник, яку силу може йому протиставити? Ні, може зробити: може його вбити, а сам піти до криміналу. То знов яка користь Ганусьці, що вона не буде мати ні одного, ні другого? Тепер Штремп дає їй утримання, а тоді вона лишилась би на вулиці... Якби ще можна мати певність, що піде разом із ним до криміналу і там буде чекати на нього...

Вкінці, хто скаже чи не вона сама собі бажала того, що тепер має? Може якраз той пан подобався їй більше, ніж він, замурзаний від роботи, пересяклий потом і ропою, простий хлоп-

робітник? Може заманили її богатства, може обридло їй в нужді жити, ждати з тривогою голодної зими і тяжкого переднівка... Чи то раз людині забагнеться з розпуки і гніву на світ кращого життя — чи мало колись чесних стає злодіями і бандитами? Хто то може знати. А хто може заглянути у дівочьке серце? Хто може певно сказати, що вже добре знає дівчину, яку любить, що певний її, що знає всю правду? Придумував Михайло на всі способи, шукав якогось рятунку для своєї дівчини і для себе, та не знаходив.

Одного разу ввечір працював у стайні — давав худобі сіно. Прийшли зливи і не можна було худоби вигнати на пашу — господар казав йому нагодувати худобу у стайні. Виліз нагору, зісунув потрібну кількість сіна, нагодував худобу, потім користаючи з вільної хвилини сів собі на сіні і відпочивав. Нараз почув якийсь шелест, хтось неначе наближувався. Зразу подумав, що то може хтось із хатніх виліз тут раніше, щоб пожитися спати. Коли це нагло хтось обняв його ніжно і щось тепле притулилося до його плечей, заки ще мав час обернутися.

— Що це? — спитав — і в тій хвилині пізнав, що це була Жулієта, дочка господаря. Його здивувала її поведінка і він хотів освободитися з її обіймів, але вона не пускала його. Була це гарна, молода дівчина і мала вид гордої та неприступної панянки. Часом бувало заговорить до нього, але якось так з посмішкою та згори,

що він і зважитися не міг, відповісти їй — зрештою не вмів. І ось така горда дівчина обіймає його перша, ще й у такому місці!...

Прийшла думка: сполохати її, крикнути. — Але як? Прибігне хтось, побачить, і він наробить сорому дівчині. Він не зможе нічого вияснити і повірять тільки їй — тому, що вона скаже. Ще можуть його прогнати з роботи, заведуть на поліцію.. чорти їх там знають!

Михайлові кров ударила до голови і сперло йому віддих. Жуліета щось говорила своєю незрозумілою мовою, щебетала півголосом, воркотіла мов горлиця, якби випитувала його. Гладила його чуприну, скоботала його своїми устами.

Михайло був дужий бойко, рум'яний парубок, але ніколи досі і не подумав, що може подобатися дівчатам. Мав наречену. Але в тій хвилині подумав з гордістю: — От сподобався я Жулієті!

І поволі, зразу несміло, відтак щораз важніше почав віддавати їй поцілунки. Недосвідчений парубок не знав, чи це жарт чи якесь таке велике кохання, про яке тільки пишуть у книжках. Іще із рідною дівчиною вмів би якось розмовитись, бодай міг би в останній хвилині спитати: що вона собі гадає і що з того всього може вийти. Тут боявся чужих господарів і прийшло йому на думку, що грішить. Він повинен би мати розум, не робити кривди невинній дівчині, не стя-

гати ганьби на її родичів, але... це-ж не він, а вона....

Він не знав чужих дівчат, ще й панночок, — мусів тут робити все те, чого від нього хочуть, мусів слухати і мовчати. Гострий запах сіна, вечірня тиша і опияливі перфуми дівчини були сильніші за його розум та його волю.

На другий день якось жвавіше взявся до роботи. Не сновигався вже як давніше, не сумував. Підніс голову, відітхнув повними грудьми, життя почало тішити його наново. Весело і сміло дивився людям в очі.

Того дня, ані другого не бачив Жуліети, поїхала до міста за якимись орудками і сиділа там два дні. Михайлові ті дні страшно довжилися. Так гарно мріяв і в таких чудових колірах уявляв собі нову, гарячу любов.

Крадькома виглядав, чи не видно вже на дорозі малого її візочка. Надслухував, чи не почує знаного гуркоту. Укладав собі в голові, як то буде, як вона вернеться. — Ні, не буде їй боронити любити себе. О! він віддячиться їй за її серце і ніжність. Тисячами поцілунків й пестощів відплатить їй за кожную хвилинку доброти! — Буде послугувати їй, ходити за нею, виручувати в праці, дивитися в очі, як слуга своїй пані.

Жуліета приїхала з міста. О! як він зрадив. Нарешті! Як то добре, що він знову має когось, за ким може тужити. Як добре мати когось, хто нас у біді зрозуміє, пригорне, пожалує.

І як любо мати перед людьми таку спільну, солодку тайну. Ходиш поміж ними, працюєш, як

звичайно, а вони всі і не догадуються, чому ти так бадьоро працюєш і усміхаєшся...

Але з дівчиною сталася якась дивна переміна, якої він зовсім не сподівався. Вона поводитися супроти Михайла зовсім інакше. Що він усміхнеться, або заговорить до неї, то вона гляне згорда на нього, відвернеться і піде собі або вдає, що цілком його не бачить ні не чує.

Михайло не знав, що це має значити. Роздумавши сказав собі, що може так краще. Певно так їй треба, щоб не зрадити себе перед людьми, особливо перед родичами. Так, вона це мудро придумала.

Та минали дні і він починав щораз більше тужити, хотів конечно стрінути її десь на самоті. Чатував у темних кутиках, але вона таки видно оминала зустрічі з ним.

Аж одного разу, цілком несподівано, в білий день прийшла сама до його кімнатки на горіщі, коли відпочивав. Не сказала до нього нічого і не привиталася з ним, тільки якось скоро і горячково розглянулася, побачила його скриньку з річами і показала міною, щоб відомкнув. Ага! подумав Михайло — певно заздрісна, хоче побачити, чи я маю світлину якої дівчини, або які листи!...

— А нехай шукає, нічого там не знайде, я все при собі ношу.

Жулієта горячково перекидала його речі у скриньці, а він стояв збоку і цікаво приглядався.

Нарешті знайшла те, чого шукала — бляшану пушку, де він у ній тримав гроші. Задзвонила нею, подала йому і попросила, щоб відомкнув. Михайло широкими очима приглядався їй і дивувався: „Чого вона властиво хоче, нащо їй мої гроші?“ Поволі виложила гроші на стіл, відсунула на бік суму у висоті його двотижневого заробітку і мінами сказала йому, що вона бере собі ті гроші для себе.

Михайло аж задубів від такої несподіванки.

— Як? Гроші? За що?

Але те, як вона поводитися, вияснило йому все — так вона обрахувала те почування, яке він уважав любовю.

Не сказав Жулієті нічого. Кивнув головою, що може забрати собі гроші, а сам навіть не встав, не витягнув до неї руки, не промовив ні слова.

Жулієта згорнула гроші, засміялася і скоро вибігла.

А він не міг рушитися, підпер голову двома руками і пробував зрозуміти.

Хтось наче тоненьким шилом проколов його серце наскрізь, потім те серце нанизав на шнурочок і завісив йому на грудях. І від того його серце стало таке легке-легесеньке. Відчув, якби воно було з цукру, чи з медівника — оттаке, як ті серця, що їх на відпустах завішують перекупки на шнурочках і вітер ними грається.

Сталася з ним якась важна переміна. Жулієта бере гроші за любов! Не треба до неї го-

ворити, ні їй нічого присягати, ні за нею тужити. Добре! він віддасть їй гроші і не буде нічим журитися. Досить уже натерпівся. Він чув, що батьки незадовго хочуть віддати її заміж. Певно запопадлива дівчина складає собі віно.

І від того дня не числив уже так докладно своїх грошей, не складав їх, не думав за що вернеться додому. Те, що заробив у батька, віддавав дочці. А як часом ще дещо лишилося, то йшов до шинку, знаходив собі товариство інших дівчат і забавлявся з ними до пізньої ночі.

Невдовзі знали Михайла в цілій околиці, як одного з найвеселіших робітників.

XI.

Від часу, як Гануська побачила „золотого студента“ боялася заходити до „Товариського Клубу“, боялася, щоб він до неї не заговорив, боялася, що не мине його, ні він її. Здавалося їй, що як ще раз гляне в його розрадувані, проміністі очі, то пропаде. Ще готова розложити рамена отак при всіх на вулиці, приголубить його, і крикне, щоб усі чули, що він їй до вподоби.

Проходжувалася самотно в сторону Городища, оминала зустрічі з ним у тих місцях, де могла легко його побачити.

Минула ресторан, кусник якогось вигону, де діти грали в копаний мяч і лікувальники сиділи на лавочках. Увійшла в алею у напрямі гу-

стого ліса, вигідною протоптаною стежкою. Тут часто на лавочках можна було побачити якусь притулену молоду пару.

В лісі панувала темрява, лише декуди через густе листя продирався промінчик сонця. Було затишно і свіжо. Ніхто не приглядався їй, вона могла не оглядатися на прохожих. В кітловині оточеній узгір'ями лежали клаптики цвітистих сіножатей і кусники наїжених стернею піль. На одній сіножаті якийсь селянин складав сіно в копицю. Гануська підійшла до нього, сказала кілька слів, потім посиділа під запашною копицею і приглядалася заходіві сонця. Дивилася на хмари, дихала запахом зівялих квіток і почала повільною ходою вертатися додому.

На кілька кроків перед собою побачила студента. Стояв на проліску, саме при виході з алеї, куди Гануська мала вертатися, — здоровий, свіжий, молодий. Золота чуприна розсипалася обручками кучерів довкола чола білішого від обличчя.

Вклонився Ганусьці, похилив голову, сказав своє прізвище та простягнув до неї руку. Вона збентежена похилила голову, не хотіла дивитися йому просто в очі. Відтак поволі витягнула свою руку і положила на його витягненій долоні. Він не спішився, підняв її руку до своїх уст, поцілював поволі з насолодою. Збиточно перехилив голову набік, заглянув їй в очі і спитав: — А пані не скажуть мені свого імені?

Заперечила рухом голови.

— Нехай буде і так — засміявся. Незнана дама! Бавтеся в піжмурки зі мною, як з дитиною. Але я впертий, довідаюся.

— Не треба! — несміливо сказала Гануська.

Ішли лісовою алеєю. Студент говорив, якби приготував собі це все вже віддавна:

— А я пані все можу про себе розказати: — Я студент варшавської політехніки. Мої батьки прислали мене сюди, щоб лікувати якусь вигадану недугу, яку я мав переходити ще дитиною. Багаті люди, не мають, де подівати грошей і я помагаю їм викидати гроші. Але нудно мені тут. Не дивуйтеся, що я зачіпив вас і вибачте... Ви не повірите, але я від тоді, як вас уперше побачив, тужив, щоб вас зустріти... Якби то сказати... Є якийсь смуток у ваших очах. Я хотів би вас розвеселити, хоч рівночасно тішити мене, що я стрінув таку поважну молоду особу, таку відмінну від тих усіх пустих жінок. І не можу зрозуміти, чому така гарна молода особа має блукати все так самотно.

Ганусьці було так любо йти побіч нього і слухати його голосу, що жаль їй було, що йде вперед, щораз ближче додому. Водночас здавала собі справу з небезпеки, коли хтось знайомий її тут побачить. Вечір, сутінки, вони обидвоє у відокремлених, темній, лісовій алеї. Ніхто не повірить, що вона йшла мовчки і слухала, — що не знає навіть того хлопця. Ні, вона не може своєму доброму Штремпові зробити скандалу!...

А тут такий жаль чудової радісної хвилини. Серце розкривається до якоїсь надії, до чогось, що зовсім інше від її життя. Він так гарно, так ніжно говорить. Чи вона може перебити йому яким грубим словом? Чи може, може сказати: хто вона? Мусить мовчати. А він говорить:

— Пані, у вас якийсь притаений глибокий смуток на дні душі. Цей смуток промовляє до мене, я мушу його з вами поділити. Я так бажаю зблизитися до вас, стати вашим другом, стати потрібним, необхідним, хочу, прошу, щоб ви мені вірили...

Гануська схвильована прискіпує ходу, а він легко заступає їй дорогу і ніжно-нахабно заглядає в очі.

— Скажіть, пані, де ми стрінемося? Коли? — Ах, як я маю багато дечого вам сказати. Чогось такого, чого я досі не говорив нікому. Я не пушу вас звідси, доки мені не приобіцяєте побачення. Як мені втечете, то я не дам вам спокою, буду за вами шукати!

Вийшли на край ліса і Гануська подалася нервово взад. На дорозі, недалеко ліса, ждало авто Штремпа. Шофер знав, що вона часом ходить сюди на прохід і як пан приїжджав раніше з Борислава, то авто підїздило сюди за панею. Побачила його і завмерла...“ Чи шофер побачив її в товаристві молодого мужчини?“

Відступила між придорожні кущики малин і потягнула студента за собою: „Не можна! про-

шепотіла — не треба, не йдїть, молю вас, там моє авто!“

Стиснула його міцно за руку: Прощайте!

Хотіла відійти, але він не пускав її рук: — Коли? коли? — допитувався.

— Може колись... — може... — шепнула.

Насилу вирвалась і майже побігла до авта. Казала їхати якнайскоріше, бо мовляв, почуває себе недобре. На закруті дороги, коли зїжджали між дерева, оглянулася за студентом. Він стояв на краю ліса і дивився їй услід.

Висідаючи з авта висипала всі гроші, які мала при собі і подала шоферові: — „На пиво — сказала — ви гарно їхали...“ А коли брав від неї гроші глянула мигком у його очі, щоб пізнати, чи бачив. Ляк стиснув її серце: „Не так легко окупити мовчанку вірних слуг“!

На кілька днів залишилася дома, кажучи, що нездужає і проходила лише по власнім городі. Ще трохи витримає, ще день, ще два. Вкінці таки затужила за людьми. Ні, не за людьми, а за одною людиною, яку могла б тільки слухати. Рішила, що найкраще вибрати саме полудне, ясний, божий день у сонці. Чейже, серед тисячної юрби гостей, не поважиться її напастувати? А подивитися одне на одного, хто їм може заборонити?... А два слова сказати...

І пішла. Проходжувалася серед юрби, свіжа і легка у прегарній, легкій, майже прозорій туалеті, заслонена від сонця розмальованою япон-

ською парасолькою. Перейшла кілька стежок, звернула і знов скортіло її сісти на клубовій терасі, поруч потоку гостей, що шумів ріжними голосами.

Не розглядалася, не шукала нікого очима, в душі свято постановила собі, що лише хвилинку спічне і зараз собі піде. Чи сиділа довго? Чи не сміла встати?

Студент мовчки вклонився їй і як добрий знайомий присунув плетене крісло до її столика. Гануська хотіла якось запротестувати. „Може б встати і відійти“... подумала, але якось не мала сили, чи відваги. Ще люди довкола помітять, що вона не хоче розмовляти із знайомим... а кількома словами вона не вміє до студента сказати так, як треба, щоб він зрозумів і відійшов непомітно разом із нею. І знову мовчала, а він говорив, притишеним, якби приглушеним голосом. Люди ходили довкола них, виминали їх столик, дивилися на них, помічували дивну пару, а вони сиділи, мов над берегом моря, що заглушує своєю музикою всі інші шуми. Здавалося їм, що вони самотні, мов на пустині.

Студент говорив:

— О, пані, мушу вам це нині сказати і ви мусите вислухати мене. Ви мусите дізнатися, що я властиво досі на те лише жив на світі, щоб вас віднайти. Я знав, що ви десь живете, тужив до вас. А тепер, від коли я вас уперше побачив, блукаю, нуджу світом, мов той Одисей, якому жорстокий Посейдон розбив човен і розпугав лютий

буревій. Я даремне обіцяю Гадесові жертву. Блукаю і мучуся, не знаю, як знайти дорогу, між Скилею і Харибдою. О, будьте моєю доброю богинею, моєю Атеною, дайте мені божеський знак, перестаньте мовчати, виведіть з темряви!

Дивився на Гануську і ждав поки вона промовить слово. А вона зрозуміла з тих чудних, а таких незрозумілих слів, що він задурився в ній. Зрозуміла і кінцеву просьбу, щоб промовила до нього, — але відозватися не могла. Вона тільки благала його своїми великими очима, щоб він не домагався від неї слів, розкривала уста і насилу стримувала себе. А він говорив далі:

— О, не будьте жорстокі для мене! вислухайте мене! — Ви моя Афродита, що повстала з морської піни, Афродита, чудова богиня любови!

Ганусьці від тих слів ставало гаряче, але ще більше мучила її власна мовчанка. Вона починала відповідь: — Залишіть... Дайте спокій... Навіщо ви таке... — і не могла говорити далі. Здавалося їй, що не зуміла б скласти ні десятка слів з тих думок, що були такі подібні до її бажання сказати йому:

— Що ж я дам тобі золотий хлопче взаміну за ті чудні слова? Чим тебе обдарую? Ні, я не годна тобі відповісти, даремне ждеш і просиш у мене слова!... Якжеж моє грубе, неотесане слово може рівнятися із твоїм легким, мов метелики, як платочки цвіту...

І сиділи так обидвоє, хоч як близько себе, а такі далекі, як дві окремі планети, що мають визначені інші дороги.

Дивилися одне на одного і навіть не спамяталися, як довкола них повстав якийсь рух, коли в саму середину корса поміж прохожих, з цілим розгоном підїхало авто. Люди миттю розскачилися. Думали, що то везуть тяжко недужого до лікаря. З авта вискочив блідий, з несамовитим видом Штремп.

— Ганусько! — крикнув диким голосом.

Гануська зірвалася з місця і захиталася. Студент схопився, зблід і подався крок назад.

— Ганусько! — крикнув і собі на ввесь голос. І ще раз і ще раз: „Ганусько, Ганусько!“ — і почав реготатися, мов божевільний на ціле горло.

Штремп насилу перепровадив Гануську до авта і майже безсильну взяв на руки.

Шаленим темпом їхало авто вперед — не знати куди.

Гануська закрила очі, якісь судороги відкинули нею взад і вона повторила тим самим криком, що перед хвилиною студент, своє імя: — „Гануська, Гануська“! Засміялася дико. Штремп ухопив її за руки і почав успокоювати:

— Але ж, Андзю! Це мені лише так нехотячи вихопилося, я не хотів тебе образити! Чого той якийсь головус пхався до тебе? Хто він такий ?

Але вона повторювала як непритомна: Ха, ха, ха! Гануська, Гануська! Дурна, темна дівка, якій захотілося стати дамою!

— Але ж, Андзю! — успокійся, про що ти говориш? Я не мав ніякого наміру..., але як я побачив якогось чужого так близько тебе, то розумієш.... Бо ти моя, я не хочу тебе втратити, тебе відступити іншому!

Клякнув коло неї, цілував її руки і тулив лице до її колін.

XII.

Приходячи додому Штремп помічав, що Гануська стає щораз більше посумніла і придумував над тим, як її потішити. Не мав відваги заводити розмови про причини її смутку. Думав „нерви“. Але як така здорова дівчина може мати нерви? Напевне все це жіночі примхи. Мине кілька днів і настрій переміниться.

Запросив кількох приятелів до себе на карти, пробував витворити погідний настрій. Гануська поводитися як господиня. Говорила небагато, тільки те, що треба, щоб чемно відповісти — про погоду, про трускавецький сезон. Ті, що знали її раніше не могли не помітити, що вона якась квасна, якби мала якийсь жаль до світа. Підозрівали, що мала якусь суперечку із Штремпом. Це траплялося і в найліпших подружжях.

Коли вона вийшла до другої кімнати, нафтяр Боровський, приятель Штремпа, сказав напів жартом:

— Щось твоя пані не в гуморі. Нудиться між нами. Поправді яке ми товариство для неї? Хочби ти її в карти навчив грати, щоб могла нам кібіцувати!

— Ти сам знаєш, якто з бабами. Сяде їй муха на ніс і гарматою не сполошиш. Я вже не раз казав їй, щоб винайшла собі якусь приятельку для товариства. Я ввесь час поза домом...

— А навіть як ти дома, то певне не маєш багато спільних тем до розмови...

Штремп зрозумів натяк, але вдавав, що не розуміє:

— Усі ми, що працюємо у таких великих інтересах як копальні, не маємо свободної голови на сальонові чемности. А нафта не перфума, не на жіночий ніс.

Гануська подавала в маленькому сальонику чорну каву тим, що не грали. Молодий інженір Пухальський придивлявся їй так, якби шукав нагоди сказати їй щось приємне без свідків. Проходжувався по кімнаті, оглядав образи, виходив до вітальні, немов над чимось думав. Коли Гануська вийшла до вітальні за серветками, кинув недбайливо:

— Гарно тут у вас, пані директорово, але я, не гнівайтесь за щирість, не хотів би тут мешкати.

— А то чому? — усміхнулася вона мелян-холійно.

— Нема атмосфери для відпочинку. Ані родинний дім, ані парубоцьке мешкання. Ви певне самі лихі на таких гостей, як ми, що приходять зїсти та випити, насміяться, нагаласують і підуть собі геть, якби з ресторану.

— А якже-ж по вашому повинно бути?

— Так, щоб і господиня тішилася гістьми, і гості, щоб...

Зрозумів, що загнався, але не мав часу поправитися, бо вона йому перебила:

— Добре, що ви бодай говорите від серця. Розумію і без вас. Хочете сказати: „і гості щоб відчували, що мають правдиву господиню, а не таку...”

— Але ж, пані Андзю... як можна!...

— Ви самі знаєте, що я не Андзя. Я не хочу грати ніякої дами. Одягаюся, бо кожна жінка любить одягатися, а до розмови з панами інжинірами не пхаюся, бо я їм не до пари і не хочу, щоб з мене сміялися. І так сміються досить з мене поза плечима.

— Ви мене зовсім зле зрозуміли. Я навпаки хотів сказати, що ви занадто скромні, недоцінюєте своїх прикмет, не використовуєте того, що кожна інша на вашому місці зовсім природно могла б...

— А як маю використати? Змінити одну хату на другу і другу на третю? Я не виховалася

в місті і не вмію кривити душею, щоб людям замилити очі...

— Отже ви справді з любови?...

— Прийшла сюди? Ні. З дурної голови. І за це тепер покую. Відразу досвіду бідна дівчина не має. Буває таке, що мусиш щось зробити, вивернеш свою душу одним боком, щоб на другий можна було лекше обернутися. Але щоб обертатися раз за разом, на це вже треба вродитися в якійсь трускавецькій каварні...

— Отже коли ви не любите Штремпа?...

Штремп саме підходив до вітальні, шукаючи за сірниками і вчув останні слова. Пізнав голос Пухальського. У половині дороги завернув, якби пригадав собі, що не там треба шукати сірників. Увійшов до кімнати з другого боку і за хвилину сів на своєму місці.

Коли гості розійшлися по півночі, Штремп підійшов до Гануськи, що сиділа втомлена у великому фотелю, якби ждала на знак, що програма вечора скінчилася.

— Андзю!

— Я вже тебе раз просила мені не „андзяти“!

— А якже-ж маю тебе?... Но, добре, добре, нехай буде Гануська, хоч знаєш, що я не звик до цього імені, бо так тебе ніколи не кликав. „Як звав так звав“... А здається я не дав тобі ніякої причини, щоб ти гнівалася на мене. Я хотів тобі щось сказати... щось, що може бути для тебе приемне. Вже від кількох днів ношу зі со-

бою перстень для тебе і якось не мав нагоди... Я бачив, що ти якась несвоя і не хотів тебе дратувати. Мені здається, що цими днями припадали твої уродини. Ти якось раз виговорилася і я запам'ятав собі день.

Витягнув коробочку з сафіровим перстеном і тримав у руці, якби ждав, коли вона втішиться або подякує.

Гануська взяла коробку машинально в руки, на мить її очі заіскрилися і сказала тихим голосом, якби втомленим:

— І навіщо ти це все? Ще маю на руках обносити знаки між людьми, що я велика пані? Подивися на мої руки... ще навіть панські мила та креми не стерли з них слідів, що вони порепалися від хлопської праці.

— Я не розумію тебе. Пощо ти все це мені говориш? Чи щоб мене дратувати, чи... Бігме, не розумію! Ще якби тільки передімною, то було б пів біди. Але ти робиш це і перед моїми приятелями. Я зовсім нехотючи чув твою розмову з Пухальським...

— І що-ж ти таке чув? Я можу тобі це все повторити до очей ще раз! — піднесла Гануська голос.

— Чув найважливішу річ, що ти мене не любиш. Я розумію, що ти не можеш мене любити так, як я тебе.. Може я для тебе за старий і все те, що я роблю, то для тебе зовсім чуже і незрозуміле. Але ти таки повинна мені вірити, що коли я працюю тепер удвоє більше, як раніше, то

тільки на те, що думаю про тебе, думаю про те, як зробити тобі приємність, як тобі влекшити життя. Я не можу від тебе домагатися за це якоїсь спеціальної вдячності, але ти зрозумій...

— Ну, що я маю зрозуміти?

— Що як довго ти мешкаєш у моїм домі, то мусиш якось зберігати деякі форми...

— Які знову форми?

— Ти мене добре розумієш...

— Нічого я не розумію.

— От, сьогодні така якась балачка з Пу-хальським, кілька днів тому подібна з тим якимсь молодцем на терасі... і то на прилюднім місці...

— Я-ж того студента зовсім не знаю. Я йому сказала, щоб він відчепився, а він не хотів. Чи я мала робити „публіку“ на очах усіх?

— Я тобі вірю, Ганусю, але люди в це не повірять. І так уже неодна сміється з мене...

— З чого сміється?! — майже закричала Гануська.

— Ну, ти розумієш. Усі-ж знають хто я і хто ти...

— Але ти це знав краще, ніж усі інші, заки почав ходити за мною. Я не напрошувалася, а навіть боронилася довго і якби не той дурний Матвій, то може...

— Я тобі не роблю ніяких докорів. Я розумію, що ти молода і мусиш часом забавитися зовсім інакше, ніж я, розумію, що тобі тут нудно і без мене і зі мною, але як кажу: люди цього всього не розуміють, а в такому містечку, то

кожний тільки чигає на якийсь скандал, на якийсь матеріал до спліток, щоб бавитися чужим коштом...

— Отже кажи виразно, чого ти, на мій хлопський розум, від мене хочеш?

— Нічого, нічогісінько. Я тільки просив тебе... звертав увагу, це-ж нічого злого. Я так з доброго серця.

Гануська знаходила приємність у тому, що ставила Штремпові щораз-то нові питання і бачила, як він щораз-то більше бентежився, коли не міг їй просто та ясно відповісти, чого хоче.

— Чи ти може гадав собі, що я від тих усіх покоїв і нових суконь відразу стану графинею? Або що я перемінюся в якусь куклу, що буде тільки пересиджувати між подушечками на канапі і робити собі маніктуру?

— Я тільки кажу, що ти раніше не була така якась переденервована. І слово людське можна було до тебе сказати і забаву ти любила, а тепер нераз... Як є якась така нова причина, то ти мені скажи щиро...

— Ото-то найгірше, що нема ніякої причини. Дурній дівці сподобалось заграти напиндючену паню, поперевертатися трохи на панських перинах, а коли побачила, що то не така легка річ...

Зупинилася, бо сама не знала, яким висновком має закінчити. Відчувала, що не знає, чи хоче змінити своє життя зараз таки і як, і чи має про це Штремпові сказати таксамо, як заявляють

служниці своїй пані, що мають досить життя в їх домі і хотять шукати собі іншої роботи.

Штремп бачив, що в Ганусьці йде якась боротьба, але не мав сміливості вести з нею далі таку розмову. Краще залишити все часові — найкращому лікареві.

— Напийся чорної кави зі мною — сказав батьківським тоном — кава зробить тобі добре. Ти перемучена сьогодні.

— Ти-ж знаєш, що я навіть чорної кави ще не навчилася від в а с пити. Не смакує мені це чорнило. Вже краще звичайна хлопська горілка. Бодай запаморочить і нічого не памятаєш.

— То не хочеш кави?

— Ні, йди спати. Я ще посиджу трохи. Ліпше поклич мені Марусю.

— Но, добре.

Штремп закликав покоївку і вийшов. Не знав, як розмовляти і був навіть вдоволений, що може перервати балачку на її бажання.

— Марусю! — сказала Гануська втомленим голосом — принеси з креденсу горілки, звичайної і солодкої. Як є там сухарці чи які балабухи, то також.

Дівчина здивувалася, але послухала мовчки.

— Но, а тепер напийся зі мною. Сідай тут коло мене... Чого витріщила сліпаки? Я ще не п'яна, бігме нічого не пила. Щойно вплюся, як ти дотримаєш мені кумпанії. Я не маю тут товариства між панами. Мені треба наших дівчат, щоб мене зрозуміли...

— А може пані...

— Я тобі ніяка пані тепер. На, пий. Будемо собі „тикати“. Пий, бо як не хочеш, то завтра можеш собі йти геть і я знайду собі яку правдиву товаришку. Сам пан Штремп казав нині, що я повинна собі найти якесь своє товариство. А я його слухаю, правда?

Випила дві чарки одна за одною, заплющивши очі, як перед гірким ліком.

— А тепер ти мені скажи, Марусю, чи маєш нареченого?

— Та маю.

— І коли виходиш заміж?

— Та ще не знаю. Як трохи дороблюся на службі... І він також служить, заробляє на господарство.

— Але грошей йому не давай, заки не вернеться від шлюбу. І тоді також ліпше не давати... Тепер цілий світ стоїть на грошах. Любов, батьки, діти, наречені, приятелі — все це так довго тримається, як довго за тим є якийсь інтерес...

— Та то правда, що правди не так легко...

— Правди тобі захотілося? Ха-ха! Добре, що шкіру на тобі лишили, що ще до сумління не дошкрябалися.. Пий, дурна, бо завтра не знаємо, що з нами буде!

Ганусьці почав плентатися язик. Маруся боялася, що ось-ось може ввійти до кімнати пан і легенько взяла її попід боки.

— Пора може спочити трохи... Гості і так нині засиділися...

— Ти коло мене не цяцькайся, я сама собі дам раду. Ще маю сильну хлопську голову. Іди, іди, як хочеш спати. Я вже теж іду... Аж тепер я розумію, чому наш бідний селянин так часто пе. Має за багато хробаків на сумлінню і голову йому теж підідають.

— Але від тої горілки нам усім ще гірше...

— А від чого ліпше?... Ага! Ти певне не знаєш, що таке Афродита. То ніби маю бути—я... Це якась „богиня“. І вона має таких самих кількох знайомих, що якимось дивно називаються. Не можу спам'ятати. Ага! А старого Матвія-либака, що тепер працює у пана Штремпа, ти знаєш?

— Та я чула... То той, що сюди заходив.

— Перекажеш, щоб завтра сюди до мене зайшов, але тоді, як пана не буде. Можеш іти спати!

Перехилила ще одну чарку і пішла до своєї кімнати.

XIII.

На другий день збудилася Гануська з болем голови. Нелегко було їй зібрати вражіння за останні дні, якби всі вони вставали разом із нею в похміллі. Ходила по кімнаті, якби опинилася в чужій хаті і не мала охоти вийти на прохід, ні між людей. Здавалось їй, що за нею летітиме сміх студента, що всі знають про те, як він регочеться з неї.

Та сидіти в хаті було душно. Роботи не мала ніякої. Хочби який пес або кіт плентався між меблями — можна б забити час з ними. Пес або кіт не роздратує тебе ніколи так, як людина... ані не вкусить без причини, ані не покине оттак собі...

Повідчиняла шафи, рахувала свої сукні, капелюхи та своє білля. Цікаво, кільки те все варта, якби так продати?

Покликала ганделеса, коли почула його вигуки на сусідньому подвірі. Показала йому свої найкращі та найновіші сукні.

— Кільки ви за то дали б?

— Прошу пані! Ви самі знаєте: як сукню купити, то вона коштує багато, а як продати... Хто з великих пань купить сукню, яку вже друга носила? До склепу її назад не возьмуть, а від ганделеса хто купує старі річі? Бідні служниці. А що бідна служниця може заплатити, як вона заробляє найбільш двацять золотих? Чи вона розуміється, що є панська сукня? Вона воліє піти до тандитника і купити собі нову за десять золотих, ніж панську, що варта сто. Те, що ви мені тут показуєте, то є цимес, але я... хай діти мені будуть такі здорові... я не можу вам навіть сказати ціни... Чи сукня нова чи стара, то в ганделеса вже як стара. Мені навіть ніхто не повірить, як я скажу, де я її купив...

— О, ні! Якби я продала, то з тим, що ви не смієте сказати, де ви купили... Ну, кільки те все разом може бути варта... раз, два, три... і той капелюх, і ті нові лякерки, і та парасолька...

— Чи я знаю? сорок, пятьдесят, шість...

Ганусьці прийшла в голову думка, що вона може і не має права цього продавати. Це-ж усе дарунки, не зароблене працею. Штремп може навіть відобрати їй це все судом... чи поліцією...

— Ні, ні... то я не продаю... Я тільки так хотіла вивідати, якби я зробила комусь дарунок...

— Прошу пані! Ой-ой! Як можна робити такі дарунки з такої перша кляса... віденський фасон!...

Та заки він скінчив прицмокувати губами, випхала його за двері.

Підійшла до стола і оглядала перстень, що його дістала вчора. Перстень можна було продати лекше і напевне дістати більше грошей. Штремп не купив би з фальшивим каменем. Та коли вона дістане гроші, то не зможе залишитися дома ніодин день. Штремп спитається, де перстень і все вийде наверх. Що вийде наверх? Вона сама не знала, що могла б відповісти. Не знала, навіщо хоче продавати свої речі і збирати гроші. Чи можна з ними кудить утекти? І що купити за них? Скажуть, що вкрала і за крадені гроші...

Не мала охоти ні одягнутися, ні навіть умиватися. Так бодай знає, що мусить сидіти дома. Було їй трохи ніяково, коли Маруся ввійшла замітати. Пробувала вдати, що вчорашня розмова це був тільки жарт, такий собі веселий настрій:

— Якже-ж ти спала вчора, Марусю? Бо мене лупить голова... Горілка не для нас, жінок...

— Як забита, прошу пані.

— Ах, ти знову „пані“ і „пані“... остогидло... Що ви сільські дівчата не маєте трохи гордості...

Не докінчила думки, бо відчула, що те саме Маруся могла б сказати до неї. Навіть з ще більшим правом.

— Я якось не можу... Вам добре казати, а якби так наш пан почули...

— То що?

— То подумали б, що ми за його плечима змовляємося проти нього. Знаю я панів добре...

Дівчина казала правду. Гануська відчувала, що шукає довкола себе спільників, щоб якось відгородитись від світа, в якому починала блукати наомацьки. Пани дивилися на неї такими самими очима, як Штремп... ні, ще гіршими, без іскорки тепла... А ті дівчата ще так недавно близькі їй не мали сміливості ні розмовляти з нею щиро, ні прийняти її до себе назад.

— Марусю! що ти сказала б на те, якби я так одного дня знову хотіла вернутися до служби?

— Також щось вигадуете!...

— А чому ні?

— Хіба не в нас, де вас знають. Хто-ж би... — зацукалася дівчина і не знала, як пояснити те, що відчувала. — Но, і вам самим певно було б...

— Я розумію тебе. Треба б пошукати собі служби у великому місті, де мене ніхто не знає.

— Не тільки то... але важко звикнути.

— А ти гадаєш, що не таксамо важко звикнути бідній дівчині до панського життя? Ходити по кімнатах, вилежуватися, лазити на прохід, то сюди, то туди, сто разів по тих самих стежках, крутитися як вивірка в колесі, викривляти писок до якихось паничків чи панюгів, які плетуть тобі всякі теревені, щоб тільки завернути тобі голову, думати тільки про те, щоб зїсти, виспатися... Ех! То ще гірша мука, ніж мити підлогу або тарелі.

Служниця подивилася на Гануську таким поглядом, як на комедіянтку, крутилася довкола неї, якби хотіла її спитати: „То чому тут сидиш, як так на правду мучишся?“ — і замовкла.

Гануська відчула, що її служниця, хоч така сама дівчина, як вона, не має сміливости бути щира.

— Чи ти переказувала до того старого Матвія?

— Казав, що як буде мати час, то прийде ще нині...

— Як буде мати час! А як потребував мене!... Ет.

Потягнула роздратована скатертю так сильно, що мало що вази не стягнула на землю.

— Я піду трохи пройтися... Якби прийшов, нехай зачекає.

Гануська навмисне вибирала вулички, якими ніколи не ходила. Мала якусь відразу до широких алей, де могли зустрічати її знайомі погля-

ди. Оглядала дома, в яких хотіла б служити, якби хотіли її туди прийняти. Придивлялася жінкам, які минали її, начеб хотіла відгадати, котра з них „правдива пані“, а котра тільки така „підроблена“, як вона.

Дивувалася своєму смуткові, що не мав ясно означеної причини. Давніше знала, коли і що їй бракувало: чи нездужала, чи тужила, чи думала про свою біду, а тепер... Мала охоту зайти до якої каварні і випити щось таке, чого ще не пробувала і що так дивно називається, як ті слова, якими промовляв до неї той дивно гарний і такий тепер зненавиджений студент. „Лімонада, оранжада...“ це все вона знала... „ма-за-гран“ вимовила сама здивувана, що пам'ятає. Чула ще колись „кі-ра-со...“ „чері...“ і хотіла найти під язиком, який засох їй від спраги, який то може бути такий „панський смак“.

Коли вернулася до хати вже чекав на неї Матвій. Повіяло від нього гострим запахом нафти і здавалося їй, як би від того запаху стало їй легше на душі. Прийшло їй на думку, що перфуми дратують її, дразнять, як щось чуже, вороже.

— Добре, що ви прийшли, вуйку — сказала напів з усміхом. — Я так давно вас не бачила.... Самі не зайдете ніколи, аж треба вас просити.

Старий Матвій не знав, чи вона жартує:

— Моя дитино, та-ж ти сама не віриш у те, що говориш. Я би до тебе хоч щодень... і так не маю з ким душу розважити. Хоч легше тепер

жити. За це я повинен тобі дякувати... Но-но, не відпекуйся. Але сам якось зайти не смів.

— Ви певне думаете таксамо, як усі інші: що я з панського життя так набухалася гордості, що і без бука не приступай.

— А що мене люди...? Де-ж я би судив тебе! Я надивився на своєму віці на людські справи то і знаю, якто легко інших судити...

— Може напетесь зі мною горілки? Марусю! принеси наш „коняк“ — ту звичайну „чисту“! Може і вона напеться з нами.

— Ов, Ганусю! це вже щось недобре, як ти починаєш пити...

— Ні, вуйку... я тільки так на свято... Або якто кажуть: щоб хробака залити.

— То-то і є... я так і думаю про того хробака. Той, що гризе серце, гірший, ніж той рак, що то його лікарі досі не вміють ні лікувати, ні вирізати без сліду.

Гануська пробувала загладити настрій:

— Не думайте так погано. Буває ліпше і гірше. От, залізла я між панські ворони то навчилася від них усяких примх. Бідні пють з нужди, а багаті з нудьги... От, ліпше розкажіть, що там чувати у нас на селі... Ви виділи може маму?

Матвій махнув рукою. Гануська зрозуміла:

— То значить — стара біда? Краще не згадувати, правда? А що там про мене плещуть?

— Е, хто би там повторяв, що людям слина на язик приносить...

— А мене це і найбільше цікавить.

— Ті, що тебе найбільше цікавлять — нічого не говорять, мовчать, як би залізний каганець натягнули.

— Я вас не розумію... Хто мене може цікавити ?

— Не вдавай, Ганусько, не вдавай, ми за довго знайомі. Я розумію, що тобі тяжко мусіло бути забути Михайла.

— Не я його забула, а він мене.

— А чого-ж приїхав?

Гануська скочила як опарена:

— Як приїхав? коли? де?!

— О, вже яких два тижні. А я гадав, бігме, що ти знаєш. Працює недалеко мене. Ходить як тінь. Розпитував за тебе, але так здалека, обережно. Не хотів вірити, як йому сказали. Мало не розбив голови якомусь побратимові за правду... Мусів свідками свідчитися.

— А чому-ж до мене не зайшов?

— Тобі, дитино, ліпше знати. Ви там маєте свої справи. Каже, що писав до тебе, а ти йому ні разу не відписала.

— Брехня! Ні слова не написав. Я навіть його адреси не знала.

— Вже не знаю кому вірити.

Але сказав це таким тоном, що Гануська не потребувала божитися. Задумалася, якби шукала чогось у сумнівах.

— Вуйку, ви йому перекажіть, що я цілими місяцями чекала звістки від нього, як суха трава на дощ і клянуся, що не дістала від нього нічого.

— А чому-ж ти йому сама не скажеш?

— Може мені не повірити. Люди мусіли його тепер уже так настроїти... Як не прийшов сам до мене, то вже видно, що думає. Я і не вміла б тепер з ним розмовитися, як треба.

— Тяжка справа, поспробую. Ну, не гнівайся... я вже піду. І так я забіг тільки на хвилину, часу не мав нині... І не хочу... розумієш... щоб часом пан Штремп мене не застав тут...

— А що-ж він може мені...?

— Тобі може ні, але мені. Усе я в нього служу. Ліпше з панами, яких ласки нам треба, таки не задиратися.

Кілька хвилин пізніше прийшов до хати Штремп. Був іще ніжніший, як звичайно, навіть ходив притишеним кроком:

— Одягнися, Ан... Гану... сю... підемо трохи до казина. Не можна так цілий день засиджуватися як черниця в келії.

Гануська не мала притоки ні гостро відповісти ні настрою лишитися дома. Сидіти із Штремпом між чотирма стінами було для неї ще важче, ніж вести розмову з чужими, у не-свому товаристві. Воліла оминати сцен, коли Штремп пробував бути чутливим і добрим, як закоханий молодець. Її дратувала така його роля: — вона бачила, який він у ній смішний, жалюгідний. В юрбі не мусіла слухати його компліментів вічно тих самих: якто він її кохає, як готов сповнити всяку її забаганку. Ті його освідчини були такі самі, як ті всі забаганки, які він заспокоював.

не питаючися, чи вони їй приємні. Він був певний, засліплено певний, що робить їй приємність, що вона горда його доказами привязання та любови... Що вона могла йому відповісти на всі ті докази? Що має їх досить, по самі вуха, що задихається в його хаті... Але-ж сама добровільно ввійшла до цієї хати, дозволяла йому на те все, що дало йому право поводитися з нею, як він поводить. Найгірше, що не може йому нічого закинути. Він навіть оком не гляне на інші жінки, ходить коло неї, як пес... Вірний як пес і сторожкий теж — стежить за нею, чи вона не кидає часом оком на інших мужчин.

Гануська одягалася машинально, спокійно. Вибирала блюзку та черевики, думала, який краще капелюх підійде до сукні. Якби то було смішно тепер, якби ганделес був купив від неї всі ті речі?! Цікаво, чи Штремп був би згодився піти з нею у сукні Марусі? Усміхнулася, якби хтось оповів їй щось смішне. Було їй приємно подумати, що вона може в кожній хвилині заявити Штремпові, що нікуди не піде або що вже має досить отого капелюха... або що хоче кудись виїхати і він послухає її, як цуцик. Але що далі? Завтра чи за тиждень те нове знов їй знудиться і що тоді? Багаті жінки вміють ціле життя жити примхами. Їх чоловіки сповняють їх теж ціле життя і так минає їм час. Чому вона не вміє цього? Чи треба вродитися з таким талантом чи може звикнути до примх і вибагів, як до горілки або до чорної кави...?

Коли Гануська йшла до ресторану, каварні або касина, то за кожним разом вела її туди цінкавість дитини, яка попала в товариство дорослих або чужинки, що пізнає чужі звичаї.

Забавляло її вчитися чогось нового, розуміти щось чого ще вчора не могла зрозуміти. Та приходили хвилини, коли почувала себе так, якби носила високу шнурівку і не може свobodно ні зігнутися ні відвернути голову. Вміла вже їсти та сидіти як дама, вміла прижмурити очі як ті багачки, що часом не розуміли, хто що до них говорить, а прикидалися, буцім-то відгадують таємниці чужого серця. Уміла сміятися щирим дитячим реготом і відповідати на компліменти короткими словами або запитами, які могли мати різне значіння. Уміла, коли хотіла, подобатися тим знудженим, багатим, розумним, молодим, лисим та опасистим панам, але находили на неї не раз такі хвилини, коли найтяжче для неї було — хотіти. Може якби Штремп був трохи молодший... ні, такий, що міг би їй справді подобатись... уже не так дуже, як той студент, бодай так, щоб вона мала приємність спиратися на його рамені або слухати, коли він повторяє їй, що її кохає... може...

— О, щось ти нині довго причепурюєшся — збудив її з задуми голос Штремпа.

— Ні, я вже йду — відповіла спокійно, як дама, що вираховувала кожний свій жест і не хоче спізнитися на довгождані запросини в гості.

XIV.

Штремп пішов із Гануською до каварні „на музику“. Він був гордий, що за його товаришкою оглядаються щораз-то нові гості і подивляють його добрий смак. Мужеська порожнеча брала в нього верх над голосом опінії: якто обмовляють його поза плечима ті, що сміються із богача у товаристві служниці.

До Гануськи нераз доходили поодинокі кинені слова насмішок із нафтьяра, що за гроші купив собі гарну, але просту дівчину. Та в товаристві Штремпа вона почувала себе безпечною, навіть спокійнішою. Коли бачила, як йому кланяються, як незвичайно чемно з ним розмовляють, відчувала його силу, за якою стояли гроші. „Так, гроші... на грошах світ стоїть...“ вона чула цю фразу так часто від своєї мами, від старого Матвія і серед рівних собі дівчат, які тільки вечорами після роботи могли дозволити собі на мрії про життя в достатках.

А тепер, коли вона вже не потребувала журитися про гроші, ні працювати на них, думки про гроші кололи її ще більше, ніж колись. Кожний може цвікнути їй в очі образою, що вона продала себе за гроші і вона не зможе навіть оборонитися. Чи вона могла вдавати перед людьми, що кохає Штремпа?

Музика в каварні заколисувала її думки, дозволяла їй не думати. Коли з нею виталися знайомі Штремпа з такою самою пошаною, як з ін-

шими дамами при інших столах, вона сама забувала про своє давнє життя. З кожним днем почувала себе свободніше серед чужого панського товариства, вивчивши загальні форми привітів і поклонів, як сидіти, вставати, їсти, підтримувати розмову та мовчати.

Штремп був гордий, що Гануська має такий природний хист до всього і самозадоволено всміхався. Здавалося говорив до своїх знайомих: „Дивіться, що я з неї зробив... прирівняйте її до своїх великих пань... Чим вона гірша?!“

— Я розумію, що тобі вже мусіла знудитися оця трускавецька діра — він говорив, щоб почати розмову. — Я сам радо виїхав би з тобою кудись інде, але ті інтереси... щораз то нові... І нікому їх не можна залишити, ніхто мене в них не може заступити. За один тиждень, коли чоловік не допилює справи то може стратити заробіток за кілька років. Нафта то ще гірше, ніж льотерія.. це як льокомотива пущена в рух, якби машиніст заспав на кілька хвилин — готова катастрофа.

— А що я робила б ліпшого в іншому, ще більшому місті? Як нема постійної праці...

— Ага! то ти знову нарікаєш на брак того, що я маю за багато. І так скрізь на світі — те за чим один зідхає другому вилізає боком.

Каварняна орхестра грала якогось віденського вальса. Гануська не мала охоти відповідати. Не вміла, як ті жінки, що пообсідали, наче

мухи, столики обертати язиком годину-дві про все і про ніщо...

До їх столика присілися знайомі Штремпа — тягнули його до бріджа у задніх кімнатах каварні. Бракувало їм „четвертого“.

— Якби я був сам то що інше — виправдувався Штремп.

— Я можу посидіти сама... мені не буде нудно — сказала Гануська. — А як знудиться сама знаю дорогу додому.

— А де-ж ми вас саму залишили б...! — озвався зпоза плечей інжинір Пухальський. — Тільки не знаю, чи деякі заздрісні чоловіки....

І глянув весело на Штремпа.

— Я — заздрісний? — засміявся Штремп — чи я на такого виглядаю? А якби і був... то до поєдинку з приятелями не дійде, правда?

— Отже як, ідете з нами чи ні? — допоміналися бриджісти.

— Можу піти, але не на кілька годин... І коли ручите мені за залишену опіку... Пухальський, це небезпечний тип, правда? ну, сам признайся? — і вийшов у добромум гуморі.

Гануська залишилася з Пухальським сама.

— Чи ви справді не нудитеся, як ви казали чи це тільки так, щоб відчепитися...?

— Давніше, коли я тяжко працювала то завсіди думала, що пани вигадали собі таку хворобу від безділля, а тепер то нераз я мала б охоту замітати вулицю.

Пухальський казав принести дві вишнівки.

— Випиймо, пані, на спільну недугу. Я теж страшенне нуджуся. Вже віддавна вибираюся над море, на Рівієру. Хочу змінити атмосферу, небо, тільки якось тяжко вибратися самому. Якби так було симпатичне товариство....

— А там що? над морем нема людей? Усі потопилися? — засміялася Гануська.

— Я міг би те саме сказати і вам: Трускавець у сезоні аж кишить від людей, а вам нудно. Усякі такі принагідні знайомости небагато варта. Є хвилини, коли чоловік потребує чогось більше — серця.

— То женіться!

— Вже до відїзду над море не встигнув би і може аж тоді не виїхав би...

— То чого вам поправді бракує?

— Кажу-ж: відповідного товариства. От, якби так ви, наприклад, захотіли...

— Я? — витріщила очі Гануська. — Та-ж мене маєте тут, сидите зі мною і нудитеся.

— Ви мене навмисне не хочете розуміти. Я зовсім поважно думаю про ваше життя, бо ба-чу його... Мені вас навіть жаль. Я розумію вас. Ви — молоді, гарні, перед вами зовсім інакше життя, ніж оттак киснути... Штремп дуже порядний і чесний чоловік, добрий, ніхто не може про нього нічого злого сказати, але всі знають, і ви самі це знаєте, що це не пара для вас. Ви навіть не маєте про що з ним порозмовляти. А як жін-

ка не має про що розмовляти із своїм чоловіком то і мовчати довго не витримає.

— Але що це все має з тим, що ви хочете їхати над море? Чи ви намовляєте мене їхати з вами?

— А що у цьому було б злого або дивного!

— Дивне хоч би те, що я вас зовсім не знаю і що цікаво було б знати, як така подорож могла б змінити мені життя. За місяць я замість сидіти тут на кріслі в каварні, стояла б хіба на вулиці перед каварнею....

— Пані Андзю! як можна щось такого?! То вже по вашому нема на світі чесних людей? Чи не ми чуємо щодня, як якийсь нещасливий чоловік чи жінка, що не вміли натрапити на свою пару, нараз находять когось, хто припадає до їх вдачі і вони починають нове життя...

Гануська засміялася:

— Ви, пане інжинір, говорите так, якби освідчалися або якби стояли на проповідниці. Тепер я бачу, що ваші приятелі добре вас знають, коли кажуть, що ви небезпечний... Ціле щастя, що це трапило на мене...

— А я вас запевняю, що ані приятелі мене не знають, ані ви мене не хочете зрозуміти. Коли якась жінка мені подобається, то я цілий перемінююсь відразу і я готов для неї змінити ціле життя.

— Кілько-ж разів ви вже змінiali своє життя?

— Не повірите? Досі ніодна не подобалася мені наравду. Можете собі жартувати, але коли ви будете зовсім самі і пригадаєте собі нашу теперішню розмову, подумайте над моїми словами. Виїдемо на кілька місяців у світ і змінимо ціле своє життя. Ви мусите тільки спочатку відповісти собі, а потім уже і мені на питання: чи ви взагалі виїхали б зі мною, якби були зовсім вільні. А про все інше буде час поговорити пізніше: про форму, як це зробити, які я маю докази дати, що мої наміри поважні. Не відповідайте тепер нічого... я почекаю день-два... Краще тепер послухати музики.

Останні слова прийшли на поміч Ганусьці, яка і так не була б знала, чи всю цю розмову обернути в жарт. Сперлася на спинку крісла і придивлялася інжинірові, якби його бачила вперше. Куди йому до „золотого студента“! О, з тим студентом була б поїхала напевно зараз, кудинебудь, хоч би над Мертве Море... як є таке десь... Пухальський був гарний мужчина, куди гарніший від Штремпа... але чи то мало мужчин ходить по світі... хоч би і по трускавецьких стежках. І більшість з них таксамо нудьгує, не знає чого чіпитися. Пють мінеральну воду, каву, чай, горілку, вино, грають у карти, гріються на сонці... Як довго можна сидіти коло них чи ходити з ними? Ще якби знати всі ті книжки, фільми, політику та жінки, що про них вони розмовляють зранку до ночі то ще можна б сяк-так забити час, але без цього?..

— Пане інжинір! підіть до Штремпа і спитайте його, чи він скоро скінчить грати, бо я вже хочу трохи пройтися і зараз після цього йти додому. Але скажіть правду і йому і мені, щоб він потім не гнівався. Я не люблю дурних сварок. Можете йому сказати відразу, що коли він іще хоче грати то відпровадите мене до хати, бо я хочу спати.

Пухальський аж увесь сів від радощів, що Штремп згодився на останню пропозицію Гануськи і він може її проводити до хати. Пробував відновити розмову, але Гануська неохоче відповідала. В ухах шумів їй віденський вальс і слова Пухальського, щоб вона роздумала собі все, як буде на самоті. Пригадала собі, як колись малою оповідала про море, хоч його ніколи не бачила. Тепер уже знає його з кіна, але те, що в ньому найважніше: вода і повітря — ніякий образ не передасть.

Навіть не помітила, що її товариш поруч неї пробував дотикатися її руки. „Нехай собі...“ подумала: „Він може бути дуже чесний і звичайний злодюга... Одного дня купить бриліанти, а другого поведе над море...“ Усміхнулася до своїх думок, що вже несли її чайками над море.

— Такий гарний вечір — сказав Пухальський.

— А люди не вміють бути щасливі, правда? — відповіла Гануська.

— Ви сказали це дуже гарно.

— Багато гарного вміють люди говорити... Ну, я вже дома. Добраніч!

XV.

— Марусю, скажи панові Пухальському, як прийде, що мене нема дома!

— Він не повірить. Я вже йому казала кілька разів...

— То я буду мусіти хіба втікати на цілий день кудись.

— А чого! пан інжинір такий симпатичний...

Гануська теж так думала, але справді не знала, що зробити з відвідинами молодого, енергійного інжиніра, який знав, коли вбігати до хати Штремпа, хочби на кілька хвилин розмови. Він умів говорити, переконувати, змальовувати їй життя у зовсім інших колірах, ніж вона сама собі його уявляла.

— „Чейже не будете тут маринувати свою молодість!“ — так і чула його улюблену фразу.

Пухальський умів зеднувати собі Марусю за кожним приходом щораз сильніше, не забуваючи ніколи вложити їй у руку „золотого на кіно“. Молода служниця і так стояла на боці „молодости, що має свої права до життя“ — вважала, що Пухальський більше підходить до її „молодої пані“.

Гануська боронилася перед тими частими, крадькими відвідинами, як борониться дівчина, що має забезпечене життя, перед спокусами. Вона не мала сили сказати Пухальському різке слово, щоб він не загнівався. Хто зна, як він міг би пізніше змалювати своє відношення до неї перед

Штремпом... „Оті пани...“ Та і все те, що він сказав їй за останні дні, мало свою силу. Побачити Відень, море... Обіцяв, що навчить її якоїсь чужої мови, якої схоче, візьме для неї вчительку, що буде одночасно „дамою для товариства“, зробить з неї правдиву паню, не тільки зверха. Він сам за все подбає, як вона має вирватися звідсіля... зрештою і так її не вяже нічого зі Штремпом, Штремп не має до неї ніякого права...

Маруся перебила її вагання.

— Заходив тут учора ввечір Матвій, як вас не було. Просив переказати, що розмовляв з якимсь Михайлом і що тепер уже вийшло все наверх ... якісь листи Михайла дістала ваша мама. Казав, що ви вже будете знати.

Гануська аж присіла. Тепер стало їй уже все ясно. Але чому-ж Михайло приїхавши назад не прийшов до неї?! Щойно по хвилині зрозуміла, що мати тут ніпричому: коли він довідався, де вона тепер живе, не мав чого приходити.

— Чому-ж ти мені цього раніше не сказала!
— крикнула, щоб щось відповісти.

— Я спочатку забула, а потім...

Хтось застукав у двері.

— О, це може знову інжинір! — прошепотіла Гануська і хотіла втекти до спальні.

Але двері враз відчинились і на порозі стояв Пухальський; служниця знала, що треба вийти негайно з кімнати.

— Я вже просила вас стільки разів! — сказала нетерпляче Гануська. — Ви хочете конче стягнути біду на мою голову!

— Як ви можете так говорити? Ви-ж знаєте, що я чекаю від вас тільки на одно слово...

— То чому-ж не чекаєте, тільки приходите сюди що-дня. Ви знаєте, що якби Штремп...

— Штремп, Штремп! Ви гадаєте, що застрілився би з розпуки, якби ви його покинули або стратив кілька кільо з туги за вами... Цілий Борислав знає, що він уже потішає себе... так, так, не маєте чого витріщувати очі! Чи він увесь час поза домом тільки працює? Смішне! Ходить і з іншими.

— Я йому не забороняю! — боронилася Гануська, хоч у тій самій хвилині вся похолола.

— Чому-ж би він мав право забороняти вам?

— Бо має гроші! Ви самі добре знаєте...

— Самі не вірите в те, що говорите. У вас є якесь серце, ви молоді, перед вами ціле життя, ви і тепер не живете для грошей, бо з них нічого не маєте. Зрештою пощо я вам буду ще раз повторяти те, що вже казав. Надумайтеся останній раз, але розумно. Я прийду ще завтра тільки за одним вашим словом: чи їдете зі мною чи ні? Все буде готове. Я сам приготую лист від вас до Штремпа. Коротко та ясно. Ви і так за довго мене зводите. Ви хочете мене довести до якогось страшного кроку... Бігме, з револьвером прийду!

Гануська налякалася. Він справді не то погрожував, не то був у розпуці.

— Що? ви погрожуєте?!

Пухальський зміркував, що загнався за далеко. Узяв її ніжно за руку і поцілував...

— Ви-ж знаєте, що я не граю комедії. Можете мені вірити.

Залишив на столі малу китичку цвітів і вийшов.

Пополудне минуло як звичайно. Гануська сиділа сама дома: тинялася по кімнатах, перекидала свої сукні, щось пришивала, перекладала з одного місця на друге. Кілька разів вибиралася вийти з хати і відкладала капелюх, якби не могла рішитися. Не ждала нікого, але і не мала охоти шукати товариства поза хатою.

Під вечір покликала Марусю і сказала їй якби наказувала:

— Ходи зі мною до кіна.

Вийшовши з кіна вступила до цукорні і купила тістечок та цукорків.

— Мусиш мені зробити чай, але добрий — сказала Марусі — знаєш такий добрий, щоб я його довго пам'ятала. Бо вже не скоро буду пити добрий чай.

— А що? може вам лікар заборонив?

— Ні, я сама собі заборонила. Не тільки чай, але і багато дечого іншого.

— Нічого не розумію. Ви якісь такі дивні нині, пані Ганусю.

— Як не розумієш нині то ще зрозумієш. Я теж багато не розуміла, заки прийшла до цього дому.

Штремп застав її, як вона пила чай з Марусею та їла тістечка. Маруся збентежена вийшла з кімнати, як тільки пан появився у дверях.

— Ти знаєш — сказав Штремп — як я того не люблю, коли ти за панібрат із службою. Потім такі дівчата так осмілюються, що не мають до нас найменшого пошанівку.

— До нас? — відповіла Гануська — або вони не знають, хто я і звідки? Я не вмію грати комедії. З ким маю говорити?

— Ет! — махнув Штремп рукою. — Ходім краще на прохід або до каварні. Я завтра маю від ранку страшну роботу, мушу трохи провітритися... Ага! ти знаєш, що Пухальський прощається нині із своїм товариством? Мабуть сидить тепер у кліюбі... Може підемо туди? Він завтра чи позавтра їде десь над море. Щасливий нероба! Но, що? Куди підемо?

— Я волію пройтися. А ти як хочеш можеш піти до каварні чи кліюбу, а я піду спати.

Гануська одягнулася дуже скоро і вибирала дорогу. Пішла в напрямку тої алеї, де Штремп уперше помітив її на лавці. Вона навмисне сіла на ту саму лавку і чекала, чи Штремп не здивується, що вона привела його сюди. Може пічне згадувати першу зустріч з нею... Це буде найкращий знак, що він іще думає про неї... Але Штремп мовчав, а потім звів розмову на щось зовсім байдуже. Питався, чи завтра, в п'ятницю, буде знову такий самий борщ, як минулої п'ятниці — знаменитий.

— Що-ж? як ти змучена то я відпроваджу тебе додому і загляну ще до касина. Не довго там посиджу.

Але коли Штремп вернувся вночі, Гануська і не чула. Вранці він випив швидко каву і поїхав автом.

Гануська зївши снідання, покликала до себе Марусю і сказала:

— Як пан прийде на обід додому, то скажеш йому, щоб за мною не шукав. Я написала б йому, але це було б за довго, а добре і коротко не вмію. Я вертаюся на село до Тустанович і більше сюди не вернуся. Так я собі вчора передумала і це мое останнє слово. Все, що я від нього дістала залишаю і ти вважай, щоб ніщо не пропало. А панові інжинірові можеш сказати те саме. Нехай на мене не чекає, їде собі над море і як хоче то там утопиться. Це буде ліпше, ніж я мала б топитися через нього.

Дівчина стояла з роззявленим ротом, заніміла:

— Ну, чого витріщила сліпаки?! Я вже повинна це була давно зробити! А ти не біжи зараз до сусідів і не дзявкай! Будеш мати час усім оповідати. А як Штремп буде дуже метатися по кімнаті, то дай йому холодної води або приложи компрес.

Витягнула кілька банкнотів і передала Марусі:

— А це тобі на памятку і за те, щоб зробила все як прошу. Можеш мені дати свої черевики,

а взяти мої. О, тут кладу перстені, брошку та годинник, які я дістала в дарунку. Це не мое, а панське.

Витягнула із шафи свою сільську блюзку та спідничину, обв'язала голову хустиною, як колись, зв'язала у клунок трохи білля та дрібниць і вийшла. На вулиці ніхто навіть не звернув на неї уваги. Було ще досить рано і всі її знайомі певно спали.

Пішла добре відомими стежками серед віль, будинків, хатин і потім серед піль. Було їй легко на серці, нічого не думала, не відчувала ніяких докорів — ні за те, що було, ні за те, що робить. Віддихала повними грудьми, якби виходила від сповіди або якби нараз із шиї відв'язала петлю, що своїм зашморгом душила її щораз більше. Дивилася спокійно на свою тяжку молодість, якби вона розгорнулася перед нею широким краєвидом. Навіть ті найтяжчі хвилини, від яких інколи прокидалася непритомна вночі — видалися їй тільки сном: якась там страшна сцена у stodolі з ножем і раною... мамині мандрівки по чужих містах під час війни...

Не лякалася суперечок із мамою, ні поглядів односельчан. Коли не приймуть її як рідну то піде на інше село на роботу або на службу до нового міста. Не має тепер нікого — ні родини, ні маєтку. Буде собі сама, заробить на себе, доки здорова і сильна. Має тверді лікті, навчилася неодного, буде пхатися між люди — на забаву чи в читальню, але між своїх. Хоче всім сміливо дивитися в очі і в неділю до церкви у своєму селі піде. Не-

хай усі думають, що пани її прогнали, як собаку. Нехай посміються трохи — мине кілька днів і так довідаються правди.

Звернула дорогою, як до свого села. Довкола було так тихо і лагідно, як в її душі. Якби не ця тиша, то була б попробувала добути із свого горла якусь пісню. Здалека хтось ішов проти неї — якийсь робітник. Може таксамо йде шукати роботи, як вона або вертається до свого щоденного обов'язку. На хвилину зупинилася. Видалося їй, що це хтось знайомий. Ні, це неможливе. Вона ні разу не подумала сьогодні про Михайла — чого-ж він мав би їй привиджуватись? Ріст такий самий, як у нього і щось подібне в рухах, але цей більше смагливий чи не з бородою.

Стояла і не могла рушитися з місця. Серце їй тремтіло, як бувало від темних тіней на стіні, коли вночі залишилася сама у кімнаті і соромно було признатися, що лячно стає і соромно крикнути. Той, хто йшов проти неї теж зупинився на пів дороги. Дивився на неї, якби хотів спитати, чому вона не йде далі. Сонце облило всю його постать і Гануська побачила, як його ціле обличчя заясніло. Вона пізнала його і шепнула: „Михайло!” а потім завагалася чи не помилилася.

А він витягнув руки, підбіг до неї, начеб боявся, що вона може завернути або впасти і крикнув з великої радості:

— Ганусю! ти вернулася?!

Досі вийшли у Бібліотеці „Діла“:

1. Улас Самчук: „Віднайдений рай“, — новелі.
2. Софія Яблонська: „З країни опію та рижу“. (Кілька-десять ілюстрацій).
3. Барбе Д'Оревілі: „Чортиці“, переклав М. Рудницький.
4. Бальзак: „Чародійна шкіра“, переклав В. Софронів.
5. і 6. Ольга Кобилянська: „Апостол черні“, повість, (2 т.).
7. і 8. Василь Масютин: „Два з одного“, повість (2 томи).
9. Ірина Вільде: „Бе восьма“, повість (вичерпане).
10. Кнут Гамсун: „Під осінніми зорями“, повість, переклав І. Ставничий.
11. В. Будзиновський: „Як чоловік зійшов на пана“.
12. Володимир Бірчак: „Золота скрипка“.
13. Сальваторе Фаріна: „Любов оповита брехнею“, перекл. М. Островерха (повість і новелі).
14. Юрій Косач: „Клубок Аріядни“, новелі. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937).
15. Іван Зубенко: „Квітка на багні“, повість.
16. Богдан Лепкий: „Три портрети“, (Франко—Стефаник—Оркан).
17. Федір Дудко: „Дівчата очайдушних днів“.
18. „Чорна Індія Молодої Музи“ (В. Бірчак, П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, С. Твердохліб, Г. Хоткевич, С. Чарнецький, О. Шпитко, М. Яцків). Новелі, з передмовою М. Рудницького.
19. Ілько Боршак: „Наполеон і Україна“. З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. Передмова проф. Едварда Дрію.. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937).
20. Юрій Косач: „Чад“, повість.
21. Михайло Посацький: „Греція — усміх життя“. З 20 ілюстраціями.
22. Богдан Лепкий: „До Зарваниці“.
23. Гергард Геземан: „Утеча“, повість.

ЦІНА ТОМУ ВІД 1.50 ДО 3 ЗОЛ.

5,49
(1986)

p
A 5428

PA 5428 y